

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ*SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

KAZAN-TATAR TÜRKÇESİNDE BİRLEŞİK FİLLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Murat UZUN

HAZİRAN-2007

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ*SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

KAZAN-TATAR TÜRKÇESİNDE BİRLEŞİK FİLLER

Murat UZUN

Karadeniz Teknik Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü'nce

Bilim Uzmanı (Türk Dili ve Edebiyatı)

Unvanı Verilmesi İçin Kabul Edilen Tez'dir.

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih : 22.06.2007

Tezin Sözlü Savunma Tarihi : 19.07.2007

Tezin Danışmanı : Doç. Dr. A. Mevhibe COŞAR

Jüri Üyesi : Doç. Dr. O. Kemal KAYRA

Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Bilâl KIRIMLI

Enstitü Müdürü : Prof. Dr. M. Osman PEHLİVAN

Haziran-2007

TRABZON

0. SUNUŞ

00. Ön Söz

Söz varlığında bağımsız birimler olarak görülmeyen ancak önemli bir yer tutan birleşik fiiller ayrı ayrı Türk lehçeleri ve bu bağlamda Türkiye Türkçesi için çok yönlü çalışmalara imkân veren bir dil birimidir.

Bu tez çalışması, Tatarca-Türkçe Sözlük'ten hareketle Tatar Türkçesi'ndeki birleşik fiilleri ele almakta, değişik kaynaklarda bu konu ile ilgili verilen bilgileri değerlendirmekte ve bu bilgilerin birleşiminden hareketle de ele alınan sözlükte geçen birleşik fiilleri genel bir tasnifle sunmayı amaçlamaktadır.

Tezin giriş kısmında tezle ilgili genel bilgiler verilmiştir. Birinci bölüm Tatar ismi, Tatar Türklerinin genel tarihi, Tatar Türkçesinin Türk dili içindeki yeri ve bir de Tatar Türkçesinin temel gramerine ayrılmıştır. İkinci bölümde Tatar Türkçesindeki birleşik fiiller yapı ve kullanılışları bakımından ele alınmıştır. Sonuç bölümünde genel bir değerlendirme yapılmıştır. Tezin son kısmına Tatarca-Türkçe Sözlük'te yer alan birleşik fiillerin tam bir listesi konulmuştur. Bu listedeki alfabetik sıralama, Tatarların kullanmakta olduğu Kiril alfabesine göre yapılmıştır.

Bu çalışma süresince benden yardımlarını esirgemeyen değerli hocam ve danışmanım Doç. Dr. Asiye Mevhibe COŞAR'a, derslerimiz sırasında bizlere ufuk açıcı bilgiler veren Doç. Dr. Osman Kemal KAYRA'ya; bire bir ders alma imkânı bulduğum Yrd. Doç. Dr. Kemal ÜÇÜNCÜ'ye; Türkmenistanlı arkadaşım Şöhrat USSANEPESOV'a, arkadaşım Arş. Gör. Bekir TUFAN'a ve hep yanımda olup beni destekleyen aileme teşekkür ediyorum.

Trabzon, Haziran 2007

Murat UZUN

01. İçindekiler

Sayfa Nr:

0. SUNUŞ	III
00. Ön Söz	III
01. İçindekiler.....	IV
02. Özet.....	VII
03. Summary.....	VIII
04. Tablolar Listesi.....	IX
05. Kısaltmalar Listesi.....	X
06. Transkripsiyon Alfabesi.....	XI
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. Tatar Türkleri ve Kazan-Tatar Türkçesi	3
10. Tatar İsmi ve Tatar Kimliğinin Oluşumu	3
11. Tatarların Genel Tarihi	4
12. Kazan-Tatar Türkçesinin Türk Dili İçindeki Yeri	5
13. Kazan-Tatar Türkçesinin Tarihî Gelişimi	6
14. Tatar Türkçesinin Temel Gramer Özellikleri	7
140. Yapım Ekleri	8
141. Çekim Ekleri	8
1410. İsim Çekim Ekleri	8
1411. Fiil Çekim Ekleri	11
15. Kazan-Tatar Türkçesinde Birleşik Fiillerin Ele Alınışı	15

İKİNCİ BÖLÜM

2. Tatarca-Türkçe Sözlük'te Yer Alan Birleşik Fiiller	23
---	----

20. Yapı Bakımından Birleşik Fiiller	23
200. Kurucu Unsurları Bakımından Birleşik Fiiller	23
2001. İsim + Yardımcı Fiil Kalıbında Olanlar	23
20010. [(İsim + (Ø)) + Yardımcı Fiil	23
20011. [(İsim + -ı, -ê; -u, -ü; -ın, -ên, -un, -ün)] + Yardımcı Fiil	24
20012. [(İsim + -a, -e; -ga, -ge; -ka, -ke)] + Yardımcı Fiil	24
20013. [(İsim + -de, -da; -te, -ta)] + Yardımcı Fiil	24
20014. [(İsim + -den, -dan; -ten, -tan; -nen, -nan)] + Yardımcı Fiil	24
20015. [Sıfat Tamlaması + (Hal Eki)] + Yardımcı Fiil	24
20016. İsnad Grubu + Yardımcı Fiil	24
20017. Belirtme Grubu + Yardımcı Fiil	24
20018. Yönelme Grubu + Yardımcı Fiil	25
20019. Bulunma Grubu + Yardımcı Fiil	25
20020. Ayrılma Grubu + Yardımcı Fiil	25
20021. Edat Grubu + Yardımcı Fiil	25
20022. [(İsim + Bağlaç)] + Yardımcı Fiil.....	25
20023. İkilemelerle Kurulan Birleşik Fiiller	26
2002. Fiil + Yardımcı Fiil (Fiil ₁ + Fiil ₂)	28
20020. (Fiil + -p Zarf Fiil Eki) + Yardımcı Fiil	28
20021. (Fiil + -a/-e Zarf Fiil Eki) + Yardımcı Fiil	28
20022. (Fiil + -mi/-miçe Zarf Fiil Eki) + Yardımcı Fiil	28
20023. (Fiil + -u/-ü) + (Fiil + -u/-ü)	28
201. Kurucu Unsurlarının Niteliği Bakımından Birleşik Fiiller	29
2010. İsim + Yardımcı Fiil Kalıbında Olan Birleşik Fiiller	29
2011. (Fiil + Zarf Fiil Eki) + Yardımcı Fiil	55
21. Yardımcı Fiillerin Kullanılışları Bakımından Birleşik Fiiller	62
210. Kendi Anlamlarının Dışında Başka Bir Anlama Gelecek Şekilde	
Kullanılan Yardımcı Fiiller	62
211. Birleşik Fiilin Tek Bir Fiille Karşılanması	78
22. Alıntı Kelimeler Bakımından Birleşik Fiiller	81
220. Rusça Bir İsim ve Tatarca Bir Fiille Kurulan Birleşik Fiiller	82
23. Deyimleşmiş Birleşik Fiiller	87

SONUÇ.....	95
YARARLANILAN KAYNAKLAR	101

Ekler

Ek-1 Tatarca-Türkçe Sözlük'te Yer Alan Birleşik Fiiller.....	106
Ek-2 Kendi Anlamlarının Dışında Bir Anlamla Kullanılan Yardımcı Fiiller	178
Ek-3 Schönig'in <i>Hilfsverben im Tatarischen</i> Adlı Eserinde Yer Alan Yardımcı Fiiller ..	180
Ek-4 Poppe'un <i>Tatar Manuel</i> Adlı Eserinde Yer Alan Yardımcı Fiiller	181
Ek-5 Zekiyev'in <i>Tatar Grammatikası I</i> Adlı Eserinde Yer Alan Yardımcı Fiiller	182
Ek-6 Ganiyev'in <i>Törékçe-Tatarça Süzlêk</i> Adlı Eserinde Yer Alan Yardımcı Fiiller.....	183
Ek-7 Ganiyev'in <i>Tatarça-Törékçe Süzlêk</i> Adlı Eserinde Yer Alan Yardımcı Fiiller ve Sözlükteki Kullanım Sayıları.....	184
Ek-8 Tatarca-Türkçe Sözlük'te Yer Alan Yardımcı Fiillerin Kullanım Oranları.....	187

ÖZGEÇMİŞ

02. Özet

Türkçe, dünya üzerinde en yaygın şekilde kullanılan beşinci dildir. Yayıldığı coğrafi alan itibarı ile de birinci sırada yer almaktadır. Bu kadar geniş bir coğrafyaya yayılan Türk dili zaman içinde değişmiş, değişik safhalardan geçmiş, kendisinden lehçeler ve şiveler ortaya çıkan bir ana dil hüviyeti kazanmıştır.

Kazan-Tatar Türkçesi; Başkurt, Karay, Karaçay-Balkar, Kumuk; Nogay, Kazak, Karakalpak ve Kırgız Türkçeleri ile birlikte Türkçenin Kıpçak koluna, yani Kuzey-Batı grubuna girmektedir.

Kazan-Tatar Türkçesinde Birleşik Fiiller adlı bu çalışma giriş, iki ana bölüm, sonuç, sözlük ve kaynaklar kısımlarından oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmaya esas olan eserler kısaca tanıtılmış, birleşik fiiller hakkında genel değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Çalışmanın birinci bölümünde Tatarlar ve Tatar Türkçesinin tarihî gelişimi hakkında genel bilgiler verilmiştir. Tatarca-Türkçe Sözlük'ten alınan birleşik fiiller yapı bakımından ele alınıp incelenmiş ve tasnif edilmiştir. Bu birleşik fiiller alıntı kelimeler yönünden incelenmiş ve konu ile ilgili, alıntı kelimelerle kurulu birleşik fiilleri gösteren bir liste verilmiştir. Daha sonra Kazan-Tatar Türkçesindeki yardımcı fiiller kullanılışları yönünden incelenmiş, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Tatar Türkçesinde de yardımcı fiillerin kendi anlamları dışında, başka bir yardımcı fiilin anlamıyla kullanıldıkları görülmüştür. Bu şekilde kullanılan yardımcı fiillerle ilgili örnekler de sözlükten seçilmiş ve tasnif edilerek bu başlığın altına konulmuştur.

Tezin sözlük kısmı, Tatarca-Türkçe Sözlük'ten tespit edilen birleşik fiillerin tamamını içermektedir. Böylece tezde geçen birleşik fiillerin anlamları verilerek çalışmaya açıklık kazandırılmak istenmiştir.

Sonuç bölümünde bu tezde yer alan çalışmanın tamamı ele alınmış ve ulaşılan sonuçlar yorumlanmaya çalışılmıştır. Kullanılan ve yararlanılan eserler kaynaklar bölümünde yer almaktadır.

03. Summary

Turkish is the fifth widespread spoken language all over the world. If considered as geographically it's the first in the world . The Turkish Language spread out such a wide geography changed with time, had different phases , became a mother language which different dialects and accents sprang from itself.

The Kazan-Tatar Language; with Başkurt, Karay, Karaçay, Balkar, Kumuk, Nogay, Kazakh, Karakalpak, and Kirghiz Turkish belongs to the Kipchak branch of the Turkish Language that is to say North-West group.

The study called The Compound Verbs in Kazan-Tatar Language is composed of input, two main parts, conclusion, dictionary and bibliography parts . Compound verbs were evaluated generally and the basic works were introduced briefly in the input part.

General information about Tatars and the historical development of the Tatar Language has been given in the first part of the study. The research part is composed of four main titles . First of all compound verbs determined before were studied and classified structurally. Then the compound verbs were studied according to the use of quotation and a list which shows the compound verbs established with quoted words was given related to this item. The auxiliary verbs in the Tatar Language were studied according to their usage in the third part, it is stated that the auxiliary verbs were used out of their meanings with different meanings in the Tatar Language just like in the Turkish Language. Such kinds of examples of auxiliary verbs were selected from the dictionary were classified and stated under this title.

A little compound verbs which includes the whole compound verbs takes place Tatar to Turkish dictionary is put in the dictionary part of the thesis both to give the meanings of the compound verbs in the thesis and to make things easier for the users.

In the conclusion part the whole study is taken up in the thesis and results are tried to be interpreted . The works which are used and utilized take place in the bibliography part.

04. Tablolar Listesi

Tablo 1 Transkripsiyon Alfabeti.....	XI
Tablo 2 Şahıs Zamirleri.....	10
Tablo 3 İşaret Zamirleri.....	11

05. Kısaltmalar Listesi

a.g.e.	: adı geçen eser
ABD	: Ana Bilim Dalı
akt.	: aktaran
AÜ	: Ankara Üniversitesi
bk.	: bakınız
ev.	: Çeviren
mat.	: matematik
mec.	: mecaz anlamında
mes.	: meselâ
s.	: sayfa
TD	: Türk Dili
TDAY	: Türk Dili Araştırmaları Yıllığı
TDE	: Türk Dili ve Edebiyatı
TDK	: Türk Dil Kurumu
TİSAV	: Türkiye ve Türk Dünyası İktisadî ve Sosyal Araştırmalar Vakfı
TKAE	: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
vb.	: ve benzeri, ve benzerleri
vd.	: ve diğerleri

Tablo : 1
TRANSKRİPSİYON ALFABESİ*

TATARCA BÜYÜK HARFLER	TÜRKÇE BÜYÜK HARFLER	TATARCA KÜÇÜK HARFLER	TÜRKÇE KÜÇÜK HARFLER
A	A	a	a
Б	B	б	b
В	V	в	v
Г	G	г	g
Д	D	д	d
Е	Ė, YĖ	e	ê, yê
Ж	J	ж	j
З	Z	з	z
И	Ī, (ĪY)	и	i, (iy)
Й	Y	й	y
К	K	к	k
Л	L	л	l
М	M	м	m
Н	N	н	n
О	O	о	o
П	P	п	p
Р	R	р	r
С	S	с	s
Т	T	т	t
У	U, UV	у	u, uv
Ф	F	ф	f
Х	X	х	x
Ц	TS	ц	ts
Ч	Ç	ч	ç
Ш	Ş	ш	ş
Щ	ŞÇ	щ	şç
Ъ	‘	ъ	‘
Ы	I	ы	ı
Ь	’	ь	’
Э	Ė	э	ê
Ю	YU	ю	yu
Я	YA	я	ya
Ә	E	e	e
Ө	Ö	ө	ö
Ү	Ü	ү	ü
Ж	C	ж	c
Ң	Ñ	ң	ñ
Һ	H	һ	h

* Transkripsiyon alfabesi, Fuat Ganiyev’in koordinatörlüğünde hazırlanan ve 1997 tarihinde İnsan Yayınevi tarafından Kazan-Moskova’da yayınlanan Tatarca-Türkçe Sözlük esas alınarak oluşturulmuştur.

GİRİŞ

Birleşik fiiller; bir isimle bir yardımcı fiilin, iki ayrı fiil şeklinin ya da isim soylu bir veya birden çok kelime ile bir esas fiilin birleşmesinden oluşan ve tek bir kavrama karşılık gelen fiil türleri olarak tarif edilmektedir. Gerek Türkiye Türkçesinde gerek Tatar Türkçesinde bu alanda muhtelif çalışmalar yapılmış olmakla birlikte konu farklı bakış açıları ile ele alınmaya müsaittir.

Tatar Türkçesindeki birleşik fiilleri ele alıp yapı, kurucu unsurların niteliği, alıntı kelimeler ve kullanılışları yönünden bu fiilleri tasnif etmek gayesi ile hazırlanan bu tezde bu alanda yapılan çalışmaların azlığı göz önünde bulundurularak bir eksiklik giderilmeye çalışılmaktadır.

Bu tez hazırlanırken ilk olarak birleşik fiillerle ilgili yapılan çalışmalar, Türkiye Türkçesinde ve Tatar Türkçesinde yazılan dilbilgisi kitaplarında birleşik fiillere ayrılan bölümler incelenmiş ve yapılacak çalışmaya bir temel oluşturulmaya çalışılmıştır. Literatür taraması esnasında, hem Türkiye Türkçesinde ve hem de Tatar Türkçesinde birleşik fiillerle ilgili müstakil eserlerin yok denecek kadar az olduğu görülmüş, ancak dilbilgisi kitapları içinde bu konuya ayrılan kısa bölümlerin varlığı tespit edilmiştir. Görülen kaynak azlığının sıkıntı yaratmasına rağmen, imkânlar nispetinde geniş bir kaynakça oluşturulmaya çalışılmıştır.

Çalışmaya esas olan birleşik fiilleri belirlemek üzere Tatarca-Türkçe Sözlük kullanılmıştır. Adı geçen sözlük, Fuat Ganiyev başkanlığındaki bir komisyon tarafından hazırlanmıştır. İnsan Neşriyatı tarafından Kazan-Moskova'da bastırılan sözlük 496 sayfadan meydana gelmekte ve yaklaşık olarak yirmi iki bin tane Tatar Türkçesi kelime ile onların Türkiye Türkçesindeki karşılıklarını içermektedir.

Tatarca-Türkçe Sözlük'ten hareketle, 2223 adet birleşik fiil tespit edilmiş (Ek 1); bunlar yapı, kurucu unsurların niteliği, kuruluşları bakımından ve alıntı kelimeler bakımından incelenmiş ve tasnif edilmiştir.

Birleşik fiiller konusu, hem Türkiye Türkçesi hem de Tatar Türkçesi içinde çok geniş bir biçimde ele alınıp incelenmesi gereken zengin içerikli bir konu olarak göze çarpmaktadır. Bu yüksek lisans tezinin de bu alana dikkat çekmesi ve yeni çalışmalara zemin hazırlaması amaçlanmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.Tatar Türkleri ve Kazan-Tatar Türkçesi

10. Tatar İsmi ve Tatar Kimliğinin Oluşumu

Tatar ismi ile ilgili olarak ilim âleminde pek çok farklı görüş öne sürülmüş olup bu ismin menşei hakkında tam bir bilgi yoktur. Hakkında pek çok şey söylenen bu etnonimin, farklı amaçlar doğrultusunda farklı boyları ya da milletleri adlandırmak için kullanıldığı bilinmektedir.

Günümüzde Tatar ismi, coğrafi olarak Kazan ve Kırım merkez olmak üzere İdil-Ural bölgesinde, Orta Asya Türk cumhuriyetlerinde ve Rusya'nın St. Petersburg ve Moskova şehirleri başta olmak üzere muhtelif şehirlerinde yaşayan bir Türk boyu için kullanılmaktadır.

Türkçe kaynaklarda bu isimden ilk defa, Orhun Abideleri'nden Kül Tigin Abidesi'nin güney ve doğu yüzünde *Otuz-Tatarlar* şeklinde; Bilge Kağan Abidesi'nin doğu yüzünde ise hem *Otuz-Tatarlar* hem de *Tokuz Tatarlar* şeklinde söz edilir ve abidelerde toplam beş kez *Tatar* ismi geçer¹.

Kaşgarlı Mahmud da Divânü Lügâti't-Türk adlı eserinde, Türkçe konuşan bir halk olarak Tatarlardan bahseder, ancak *Tatar* adının kökeni hakkında bilgi vermez².

Tatar isminin menşei itibariyle Moğolca bir kelime olduğu söylene de bu konuda hiçbir bilim adamı ona Moğolca bir etimoloji bulabilmiş değildir. Çin kaynaklarında *Tatar* adına değişik tarihlerde *Ta-Ta* veya *Da-Da* şeklinde rastlanır³. M. Z. Zekiyev de *Tatar* kelimesine ilk olarak tarihî Çin kaynaklarında rastlandığını ve kimi âlimlerin onun Çince

¹ Muharrem Ergin, Orhun Abideleri, 31. Baskı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1994, s.2-8-12-34-48.

² Kaşgarlı Mahmud, Divanu Lügat'it-Türk, (çev. Seçkin Erdi vd.), Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2005, s.540.

³ Ahmet Caferoğlu, Türk Kavimleri, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1988, s.73.

ta-ta (da-da) sözünden ortaya çıktığını düşündüğünü belirtir. Çince, *da-da* sözü *pis, pasaklı, vahşi* anlamlarında da kullanılır. M. Z. Zekiyev, bu kelimenin başlangıçtan beri bir etnonim olarak kullanıldığını belirtir ve Türkçe kökenli olduğu tezini ileri sürerek bu savını da kelimenin sonundaki *-ar/-er* ekinden hareketle *tat-ar, haz-ar, bolg-ar, balk-ar, su-ar vb.* gibi örneklerle destekler⁴.

İdil boyu Türkleri, önceleri *Tatar* ismi ile ilgili olumsuz düşünceleri sebebiyle kendilerini sadece *Müslüman* olarak tanıtip millet adı belirtmiyorlardı. *Tatar* ismini İdil boyu Türkleri için ilk defa ciddi şekilde edebiyata sokan kişiler Kazanlı meşhur tarihçi ve fikir adamı Şehabettin Mercani ile yazar ve tercümeçi Kayyum Nasırı'dir⁵. Şehabettin Mercani, Rusların *Tatar* ismine bakış açılarının kötü olması sebebi ile kendilerini sadece *Müslüman* olarak tanıtmalarının Tatarlar için yeterli olmadığını belirtip onların da bir millet olduklarını, adlarının da, dinen *Müslüman* olmanın yanında millî olarak *Tatar* olduğunu belirtip bu görüşü ile dikkat çekici bir çıkış yapmıştır⁶. Şehabettin Mercani ve Kayyum Nasırı'den sonra, XIX. asrın sonlarında ve XX. asrın başlarında kalem oynatan Kazanlı muharrirlerin hemen hepsi Kazan Türkleri için *Tatar* ismini kullanmışlardır⁷. Uzun bir tarihî süreç sonunda bu ad, Kırım ve Kazan Türkleri tarafından benimsenmiş ve bir millet adı olarak kullanılmaya başlanmıştır.

11. Tatarların Genel Tarihi

Uzun bir tarihî geçmişe sahip olan Tatarların ataları VI. yüzyılın başında İdil-Ural boyuna göç eden Bulgar Türkleridir. Dolayısıyla şimdiki İdil-Ural Tatarları Suvar, Sibir, kısmen Hunlar ve İdil Bulgarları ile XII. yüzyılda Türkistan'dan bu bölgeye gelen Kıpçak Türklerinin torunlarıdır. Bulgar Türkleri VI. yüzyılda İdil-Ural bölgesine yerleşmeye başlamış ve VII. yüzyılda bu bölge tamamen bir Türk yurdu hâline gelmiştir⁸.

⁴ M. Z. Zekiyev, *Türki-Tatar Etnogenezini*, 'Fikir' Neşriyatı, Kazan; 'İnsan' Neşriyatı, Meskeü, 1998, s.308.

⁵ Gabdêlbari Battal, *Kazan Törkilerê*, Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan, 1996, s.168-169.

⁶ Şihabêtdin Mercani, *Möstefadêl-exbar Fi Exvali Kazan ve Bolgar*, Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan, 1989, s.43-44.

⁷ Gabdêlbari Battal, a.g.e., s.169.

⁸ Nevzat Özkan, *Türk Dünyası Nüfus, Sosyal Yapı, Dil, Edebiyat*; Ahmet Buran, Ercan Alkaya, *Çağdaş Türk Lehçeleri*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1999, s.164-167 içinde.

Başkenti Bulgar şehri olan Bulgar Devleti IX.-XII. yüzyıllarda Doğu Avrupa'nın en önemli ticaret merkezi olmuştur. 1220'lerde Moğolların bu bölgeyi de istilâ etmesiyle yıkılmış ve daha sonra kurulan Altın Ordu Devleti'nin himayesine girmiştir. Cengiz Han'ın torunu Batu Han tarafından kurulan Altın Ordu Devleti, Batu Han'dan sonra tahta çıkan Berkay döneminde Türkleşmeye başlamıştır. Altın Ordu Devleti XIV. yüzyılın sonunda Timur'un ordularına yenilip dağılmış ve bölgede Kazan, Kırım, Astrahan, Kasım, Sibir ve Nogay Hanlıkları kurulmuştur⁹.

1437'de kurulan Kazan Hanlığı, 2 Ekim 1552'de Ruslar tarafından işgal edilmiştir¹⁰. Çarlık Rusya'sının ardından 27 Mayıs 1920'de bugünkü sınırları içinde Rusya Federasyonu'na bağlı bir Tataristan Özerk Cumhuriyeti kurulmuştur. Çok zengin bir bölge olan Tataristan'a yönelik göçler ve Ruslaştırma politikaları Sovyet döneminde de devam etmiştir¹¹.

Günümüzde Rusya Federasyonu'nun içinde yer alan yirmi bir özerk cumhuriyetten biri de Tataristan Özerk Cumhuriyeti'dir¹². Bu çalışmada da Kazan Tatarları, yani Tataristan Tatarları ve Kazan-Tatar Türkçesi ile ilgili hususlar ele alınıp incelenmektedir.

12. Kazan-Tatar Türkçesinin Türk Dili İçindeki Yeri

A. Samoyloviç, N. Poppe gibi bilim adamları Türk dil ve şivelerini ikiye ayırarak bir tarafa R-dili olan Çuvaş dilini, diğer tarafa da Z-dilleri olan diğer bütün dilleri ve şiveleri koyarlar. Bununla birlikte âlimlerin çoğu Tatar Türkçesi ve Başkurt Türkçesini Karay, Karaçay-Balkar, Kumuk; Nogay, Kazak, Karakalpak; Kırgız Türkçesi ile beraber Kıpçak grubuna, yani Kuzey-Batı grubuna koyarlar¹³.

Türk dilleri ile ilgili olarak yapılan pek çok tasnif vardır. Wilhelm Radloff, dört gruba ayırdığı Türk dilleri içinde Tatarca'yı Kırgız, İrtiş, Başkurt lehçesiyle birlikte Volga veya Kuzey lehçeleri içinde saymıştır. Ramstedt'in tasnifinde ise Kırgız, Kazak,

⁹ R.G. Fexretidinov, Tatar Xalkı hem Tatarstan Tarixı, Kazan Megarif Neşriyatı, Kazan, 1996, s.27-56.

¹⁰ R.G. Fexretidinov, a.g.e., s.253.

¹¹ Nevzat Özkan, Türk Dilinin Yurtları, Akçağ Yayınları, Ankara, 2002, s.207.

¹² http://www.turkey.mid.ru/hakk_t02.html (11.02.2007).

¹³ Shirô Hattori, "Türk Dilleri Arasında Tatarcanın Yeri", Bilimsel Bildiriler 1972, TDK Yayınları, AÜ Basımevi, Ankara, 1975, s.279-283.

Karakalpak, Nogay, Kumuk, Karaçay, Karaim ve Başkurt lehçeleri ile birlikte Tatar Türkçesi, Batı Grubu içinde gösterilmiştir. Samoyloviç ise tasnifinde altı gruba ayırdığı Türk lehçeleri içinde Tatar Türkçesini III. Grup, Taw grubu (Kıpçak, Kuzey-batı) içinde göstermiştir. Talat Tekin de on iki gruba böldüğü lehçeler içinde Tatar Türkçesini X. Grup, tawlı grubu içinde saymaktadır¹⁴.

13. Kazan-Tatar Türkçesinin Tarihî Gelişimi

Türk dilinin metinlerle takip edilebilen yazılı döneminin başlangıcı olarak Orhun Abidelerini kabul etmek mümkündür. Günümüzde Türk dünyasının muhtelif bölgelerinde kullanılmakta olan Türkiye Türkçesi, Tatar Türkçesi, Başkurt Türkçesi, Kazak Türkçesi vb. gibi yazı dillerinde Orhun Abideleri'ndeki temel dil özelliklerini görmek mümkündür. Kazan-Tatar Türkçesinin de kelime bilgisi, söz dizimi ve cümle bilgisi bakımından abidelerle paralellik gösterdiği muhakkaktır.

Kazan-Tatar Türkçesi, Tataristan'da, Rusya'nın başka bölgelerinde, Özbekistan, Kazakistan ve Kafkasya cumhuriyetlerinde ve yabancı ülkelerde yaşayan Tatarların resmî ve edebî dilidir¹⁵.

Başkurt Türkçesi ile birlikte Kıpçak grubu Türk lehçelerinin İdil-Ural Bölgesi kolunu oluşturan bugünkü Kazan-Tatar Türkçesi, XI-XII. yüzyıllar arasında Bulgar, XIV. yüzyılın ortalarından XV. yüzyılın ilk yarısına kadar Kıpçak, XV. yüzyılın ikinci yarısından XVIII. yüzyılın sonlarına kadar İdil-Ural Bölgesi Türkîsi veya Çağatay Türkçesi ve XIX. yüzyıldan günümüze kadar mahallî Tatar ağızlarından gelişen Tatar Türkçesi yazı dili olmak üzere dört farklı ana dönemden geçerek günümüze gelmiştir¹⁶. Eski Tatar edebî dili XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar kullanılmıştır. Bu dönemde ve XX. yüzyılın başında genel millî Tatar Türkçesi bütün şekilleri ile bir edebî dil olarak ortaya çıkmıştır¹⁷.

¹⁴ Ali Akar, Türk Dili Tarihi, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2006, s.42-46.

¹⁵ A. T. Kaydarov, M. Orazov, Türklük Bilgisine Giriş, (akt. Vahit Türk), Birleşik Yayıncılık, İstanbul 1999, s.174.

¹⁶ Nevzat Özkan, Türk Dilinin Yurtları, Akçağ Yayınları, Ankara, 2002, s.211.

¹⁷ Fuat Ganiyev vd, Tatarça-Törökçe Sözlük (Tatarca-Türkçe Sözlük), İnsan Neşriyatı, Kazan-Meskeü, 1997, s.8.

Tatar yazı dilinin yaygınlık kazanması, XIX. yüzyılın ikinci yarısında Tatar kentsoylu sınıfının oluşumu yıllarına denk gelir. Bu dönemde kimi Tatar aydınları tarafından konuşma dilini yazı diline yaklaştırmanın yolları aranmıştır. Halk dilinin, Kıpçak dili özellikleri ile işlenip zenginleştirilmesi yoluyla eski edebiyat dili olan Çağatayca canlandırılmış, bunun neticesinde yeni bir edebiyat dili olan Kazan Tatarcası ortaya çıkmış ve her dalda önemli ürünler verilmiştir¹⁸.

Tatar Türkçesinin, XV. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar süren bütün Türkistan Türklüğünün dili olan ortak Türkçeden uzaklaşması, XIX. yüzyılın ikinci yarısı ile XX. yüzyılın başındaki romantizm akımından da etkilenmesi ve pek çok Tatar aydınının da gördükleri eğitimin gereği *uram dili (sokak dili)* diye adlandırılan Tatarca ile yazmayı vatanseverlik saymasına bağlanabilir. Fatma Özkan'a göre, Çarlık Rusyası ve Sovyet Rusya döneminde de bilinçli bir biçimde desteklenen bu uygulamanın neticesinde mikrokavmiyetçilik şuurunun uyanması sonucu, Türk dünyasında günümüze kadar süregelen parçalanmışlığın temeli atılmıştır¹⁹.

XIX. yüzyılın başında, 1804 yılında Kazan'da kurulan üniversite de Tatarların kültür dünyasını etkilemiş, Tatar şair ve yazarları Rus kültürü ve edebiyatı ile tanışma imkânı bulmuşlar, Puşkin ve Krılov gibi Rus şairlerinin şiirleri Tatarcaya çevrilmeye başlanmıştır. Böylece, sözlü edebiyat geleneğinden beslenen Tatar şairleri Ruslar aracılığı ile tanıdıkları Batı ile de münasebet kurmuşlardır. Hem gelenekten, sözlü kültürden hem de Rus edebiyatı yoluyla giren yeni unsurlardan aldıkları ilhamla şiir yazan, başta Abdullah Tukay olmak üzere Dermend ve Mecit Gafuri gibi şairler boy göstermeye başlamıştır²⁰.

14. Tatar Türkçesinin Temel Gramer Özellikleri

Tatar Türkçesinde 35 ses vardır. Alfabede bunlar 22 ünsüz, 9 ünlü ve Rusçadan alınan çift sesli 4 harf ile karşılanmaktadır.

¹⁸ Fuat Ganiyev vd, Tatarça-Törékçe Süzlék (Tatarca-Türkçe Sözlük), İnsan Neşriyatı, Kazan-Meskeü, 1997, s.516.

¹⁹ Fatma Özkan, "Yirminci Yüzyılda Tatar Şiiri", Türk Dili Dergisi (Türkiye Dışındaki Çağdaş Türk Şiiri Özel Sayısı), TDK Yayınları, Ankara, 1996, s.1044-1056.

²⁰ Nevzat Özkan, Türk Dünyası Nüfus, Sosyal Yapı, Dil, Edebiyat; Ahmet Buran, Ercan Alkaya, Çağdaş Türk Lehçeleri, Akçağ Yayınları, Ankara, 1999, s.164-167 içinde.

140. Yapım Ekleri

İsimden İsim Yapan Ekler

“-lık/-lik, -lı/-li, -sız/-siz, -çı/-çi, -(ı)nçı/-(i)nçi, -çık/-çik, -ça/-çe, -kay/-key, -av/-ev, -lap/-lep” gibi ekler isimlerden yeni isimler türetmek için kullanılır.

İsimden Fiil Yapan Ekler

“-ay/-ey, -r” gibi eklerle isimlerden fiiller türetilir.

Fiilden İsim Yapan Ekler

“-u/-ü”: Bu ek Tatar Türkçesinde kullanılan mastar ekidir. Ayrıca “-ırğa/-irge” eki de Tatarcada mastar eki olarak kullanılır. Ancak bu ek çoğunlukla “-mağa, -mak için” anlamlarında kullanılır. Bu ekin olumsuzu “-maska/-meske” şeklindedir.

“-ğak/-ğek, -kak/-kek; -ıç/-iç; -ımta/-imte; -dık/-dik, -tık/-tik” gibi ekler fiillerden yeni fiiller türetmek için kullanılır.

Fiilden Fiil Yapan Ekler

“-ğız/-ğiz, -kız/-kiz; -kır; -z; -(ı)msıra/- (i)msire-” ekleri ile fiillerden yeni fiiller türetilir.

141. Çekim Ekleri

1410. İsim Çekim Ekleri

Çokluk

Çokluk eki olarak “-lar/-ler” kullanılır. Ancak “m, n, ñ” ünsüzlerinden sonra “-nar/-ner” ekleri gelir.

İyelik

öy im (evim)	öy ibiz
öy iñ	öy igiz
öy i	öy leri/öyi
bakç am (bahçem)	bakç abız
bakç añ	bakç agız
bakç ası	bakç aları/bakçası

Hal Ekleri

İlgi Hâli: “-nıñ/-niñ” ekleriyle yapılır: atnıñ (atın), kişiniñ.

Yükleme Hâli: “-nı/-ni” ekleriyle yapılır: atnı (atı), kişini (kişiyi).

Üçüncü şahıs iyelikten sonra “-n” eki kullanılır: isimin (onun ismini), kalasın (şehrini), şıgır’lerin (şiiirlerini).

Yaklaşma Hâli: “-ga/-ge, -ka/-ke” ekleriyle yapılır: öyge (eve), sebepke (sebebe).

Bulunma Hâli: “-da/-de, -ta/-te” ekleriyle yapılır: balada (çocukta); mektepte.

Üçüncü şahıs iyelikten sonra araya -n- girer: yulında (yolunda), öyinde (evinde).

Uzaklaşma Hâli: “-dan/-den, -tan/-ten” ekleriyle yapılır: baladan (çocuktan), mektepten.

Üçüncü şahıs iyelikten sonra araya “-n-” girer ve ek de “-nan/-nen” olur: yulınnan (onun yolundan), artınnan (onun ardından), öylerinnen (evlerinden).

Teklik ikinci şahıs ekinden sonra da ek “-nan/-nen” şeklinde olur: eniyinnen (annenden).

İsim Çekimi

Tatarın (Tatarım)	Tatarbız	yuldamin (yoldayım)	yuldabız
Tatarsıñ	Tatarsız	yuldasıñ	yuldasız
(ul) Tatar	(alar) Tatar	yulda	yulda

Tatar Türkçesinde bildirme ifadesi için “bul-” fiili kullanılır: min etiyiñ bulam (ben babanı), ul yazuçı bula (o yazardır).

İsim çekiminin bilinen geçmiş zamanı “idi” şeklindedir:

yulda idim (yoldaydım)	yulda idik
yulda idiñ	yulda idiñiz
yulda idi	yulda idiler.

İsim çekiminin öğrenilen geçmiş zamanı “iken” (imiş) şeklindedir:

yulda ikenmin (yoldaymışım)	yulda ikenbiz
yulda ikensiñ	yulda ikensiz
yulda iken	(alar) yulda iken.

Zamir

Tablo : 2

Şahıs Zamirleri

Yalın Hal	min	sin	ul	biz	siz	alar
İlgi Hâli	minim	siniñ	anıñ	bizniñ	sizniñ	alarnıñ
Yükleme Hâli	mini	sini	anı	bizni	sizni	alarnı
Yaklaşma Hâli	miña	siña	aña	bizge	sizge	alarga
Bulunma Hâli	minde	sinde	anda	bizde	sizde	alarda
Uzaklaşma Hâli	minnen	sinnen	annan	bizden	sizden	alardan

Tablo : 3

İşaret Zamirleri

Yalın Hal	bu	şul	ul	bular	şular	alar
İlgi Hâli	moniñ	şuniñ	anıñ	bularniñ	şularniñ	alarniñ
Yükleme Hâli	moni	şuni	anı	bularni	şularni	alarnı
Yaklaşma Hâli	moña	şuña	aña	bularga	şuşılarga	alarga
Bulunma Hâli	monda	şunda	anda	bularda	şularda	alarda
Uzaklaşma Hâli	monnan	şunnan	annan	bulardan	şulardan	alardan

Dönüştülük Zamirleri: üzim (kendim), üziñ, üzi; üzibiz, üzigiz, üzleri.

1411. Fiil Çekim Ekleri

Bilinen Geçmiş Zaman: Bu zamanın ekleri “-dı/-di, -tı/-ti” şeklindedir: aldım, aldıñ, aldı; aldık, aldıñız, aldılar.

Öğrenilen Geçmiş Zaman: Bu zamanın ekleri “-gan/-gen, -kan/-ken” şeklindedir.

alğanmın (almışım)	alğanbız
algansın	algansız
alğan	alğan(nar)

Bu kip bazen bilinen geçmiş zaman anlamını da ifade eder: kürmegenbiz (görmedik), algansız (aldınız), kitken (gitti).

Şimdiki Zaman: Ünsüzle biten fiillerde “-a/-e” ekiyle yapılır.

baram(ın) (gidiyorum)	barabız
barasıñ	barasız
bara	bara(lar)

Teklik birinci şahısta, özellikle konuşmada “-mın/-min” eki az kullanılır.

Ünlüyle biten fiillerin kalın olanlarında “-y” eki kullanılır. İnce olanlarda ise kip eki tamamen düşmüştür. Şahıs ekleri doğrudan doğruya fiillere eklenir. “-a” ile biten fiillerde “-a” “-ı”ya, “-e” ile biten fiillerde ise “-e” “-i”ye dönüşür.

añlıymın (anlıyorum)	añlıybız
añlıysıñ	añlıysız
añlıy	añlıy(lar)

Bu kip bazen geniş zamanı ve gelecek zamanı da ifade eder.

Gelecek Zaman: Tatar Türkçesinde gelecek zaman iki türdür.

Birincisi “kesin gelecek zaman”dır ve eki de “-açak/-eçek” şeklindedir. Ünlüyle biten fiillerde araya “-y-” girer.

aşayaçakmın (yiyeyeğim)	aşayaçakbız
aşayaçaksın	aşayaçaksız
aşayaçak	aşayaçak(lar)

İkincisi “belirsiz gelecek zaman”dır; ünsüzlerden sonra “-ır/-ir” ekleriyle, ünlülerden sonra “-r” ekiyle yapılır.

yatırımın (yatarım)	yatırbız
yatırsın	yatırsız
yatır	yatır(lar)

Şart

Şart çekimi “-sa/-se” ekiyle yapılır.

barsam (gidersem, gitsem)	barsak
barsañ	barsañız
barsa	barsa(lar)

İstek

İstekte “kile” (geliyor) kelimesi kullanılır: **fiil + -ası (-esi) + iyelik ekleri + kile.**

barasım kile (gidesim geliyor)	barasıbız kile
barasıñ kile	barasıgız kile
barası kile	barası(ları) kile

Gereklilik

İki türlü olan gereklilik kipinin birincisi “kirek” (gerek) kelimesiyle, ikincisi ise “tiyiş” (gerek) kelimesiyle yapılır:

Şahıs zamirleri (-e/-a) + fiil + -ırğa/-irge + kirek.

miña alırğa kirek	bizge alırğa kirek
siña alırğa kirek	sizge alırğa kirek
aña alırğa kirek	alarga alırğa kirek

Şahıs zamirleri Ø + fiil + (-ı)rga + tiyiş (+ şahıs ekleri).

min kilirge tiyiş(min) (gelmeliyim, gelmem gerek)	biz kilirge tiyiş (biz)
sin kilirge tiyiş(siñ)	siz kilirge tiyiş (siz)
ul kilirge tiyiş	alar kilirge tiyiş(ler)

Emir

Her şahısta ayrı ek kullanılır.

barıym (gideyim)	barıyk
bar	barıgız
barsıñ	barsınnar

Emir kipinin çekimi ile ilgili olarak A. B. Ercilasun her şahsa örnek vermiş, ancak Ahmet Buran ve Ercan Alkaya, Çağdaş Türk Lehçeleri adlı eserde, Türkiye Türkçesi ile aynı şekilde Tatar Türkçesinde de birinci tekil ve birinci çoğul şahısların emir kipi çekiminin olmadığını belirtmiştir²¹.

²¹ Ahmet Buran, Ercan Alkaya, Çağdaş Türk Lehçeleri, Akçağ Yayınları, Ankara, 1999, s.179.

Olumsuzluk

Fiillerin olumsuz çekimleri “-ma/-me” ekiyle yapılır: almadım (almadım), açmadıñız (açmadınız), barma (gitme), kürmesin (görmesin).

Şimdiki zamanda olumsuzluk ekinin ünlüsü daralır: barmıyımın (gitmiyorum), kürmibiz (görmüyoruz).

Görüldüğü gibi, ince ünlü fiillerde şimdiki zaman eki olan “y” de düşmektedir.

Emir çekiminin birinci şahıslarında da olumsuzluk ekinin ünlüsü daralır: barmıyım (gitmeyeyim), kürmik (görmeyelim).

Belirsiz gelecek zamanın olumsuz çekimi farklıdır: yatmam(ın) (yatmam), yatmassıñ, yatmas; yatmabız, yatmassız, yatmaslar.

İstek kipinin olumsuzunda “**kilmi**” veya “**yuk**” kelimesi kullanılır: barasım kilmi (gidesim gelmiyor); küresibiz yuk (göresimiz yok).

Gereklik kipinin olumsuzunda “**-(ı)rga**” yerine “**-maska/-meske**” kullanılır: miña almaska kirek (almamalıyım), siña tülemeske kirek (ödememelisin).

Soru

Fiillerin soru şekli “**-mı/-mi**” ekiyle yapılır. Ekler, Türkiye Türkçesinden farklı olarak kelimeye bitişik yazılır. Ek, şahıs eklerinden sonra gelir: kildiñmi (geldin mi), algansıñmı (almış mısın), açasıñmı (açar mısın), küürsizmı (görür müsünüz). Bazen soru ekinin arkasına “iken” (acaba) kelimesi eklenir: kilirsizmı iken (gelir misiniz acaba).

Yeterlilik (İktidar) Şekli

Yeterlilik şekli “-al” yardımcı fiili ile yapılır:

fiil + -a (-e, -y) + al + (olumsuzluk eki) + kip eki + şahıs eki: küre almadım (göremedim), küre ala (görebilir), bara almas (gidemez). Bazen ünlüler kaynaşır: tüzelmisiñ (dayanamazsın).

Birleşik Çekim

Hikâye

Fiil çekimlerinin hikâye şekli “i-” fiilinin geçmiş zaman çekimiyle yapılır: digen idi (demişti), kalgan idiñ (kalmıştın), miña alırğa kirek idi (almalıydım).

Rivayet

Rivayet şekli “iken” kelimesinin çekimiyle elde edilir: bargan iken (gitmişmiş), barmayaçak iken (gitmeyecekmiş), kürmes ikenbiz (görmezmişiz).

Sıfat Fiil

Sıfat fiil yapmak için “-gan/-gen, -kan/-ken; -a (-e, -y) torgan; -mış/-miş; -ar/-er, -ır/-ir; -mas/-mes; -açak/-eçek; -ası (-esi, -ysı); -uçı/-üçi” gibi ekler kullanılır: bargan (varan, gdien), akmıy torgan (akmayan), eytir söz (söylenir söz), bulmas xıyal (olmayacak hayal), kileçek kün (gelecek gün), barası yul (gidilecek yol), kaytuçı (geri dönen).

Zarf Fiil

Zarf fiiller “-ıp (-ip, -p); -a/-e; -gaç/-geç, -kaç/-keç; -arak/-erek; -ganda/-gende, -kanda/-kende; -mıyça/-miçe; -gançı/-gençi, -kançı/-kençi” gibi eklerle yapılır: uynap (oynayıp), bara bara (gide gide), kaytkaç (geri dönünce), alarak, ukıganda (okuduğu zaman), ukımıyça (okumadan), ukıgançı (okuyuncaya kadar)²².

15. Kazan-Tatar Türkçesinde Birleşik Fiillerin Ele Alınışı

Günümüze kadar Türkçe sözlüklerde sözlük birimi olarak kendilerine yer bulamadıklarından olsa gerek Türkolojide birleşik fiiller gramatik tür kategorisi bildiren birimler olarak gösterilmiş, söz varlığı içinde deyimler dışında kalanlar gösterilmemiştir.

²² A. B. Ercilasun vd, Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991, s.1087-1096.

Birleşik fiiller, bazı dillerde (meselâ Rus dilinde) yoktur, kimi dillerde ise (meselâ Japon ve Hint dilleri) çok yaygındırlar. Kazan-Tatar Türkçesi, diğer Türk lehçeleri gibi birleşik fiil üretimi ve kullanımı bakımından zengindir.

Birleşik fiiller, bir isimle bir yardımcı fiilin, iki ayrı fiil şeklinin ya da isim soylu bir veya birden çok kelime ile bir esas fiilin birleşmesinden oluşan ve tek bir kavrama karşılık olan fiil türleridir. Bu tanımdan hareket eden Zeynep Korkmaz, birleşik fiilleri dört alt sınıfa ayırarak inceler²³.

Terim olarak **bileşik fiiller** ifadesini kullanan M. Kaya Bilgegil, birleşik fiilleri yardımcı fiiller ve onlarla teşkil olunan bileşik fiiller, iki fiilin birleşmesiyle teşkil olunan bileşik fiiller ve kaynaşma yoluyla teşkil olunan bileşik fiiller şeklinde üç başlık altında inceler²⁴.

Necmettin Hacıeminoğlu, Osmanlı ve Türkiye Türkçesinde birleşik fiilleri, fiil + fiil olanlar ve isim + fiil olanlar şeklinde iki başlık altında incelemiştir, ancak bir isimle bir fiilin birleşmesi ile oluşan terkinin yeni bir mânâ ortaya çıktığında, burada mecazî bir mânâ teşekkül ettiğinde birleşik fiilden söz edilebileceğini belirtmiştir²⁵.

Kazan-Tatar Türkçesinde de birleşik fiiller ya isim unsuruna yardımcı fiil getirilerek ya da fiil₁+fiil₂ şeklinde yapılır. Tatar Türkçesi gramerlerinde fiil olmayan sözler²⁶den birleşik fiiller yapılması ile ilgili ilk malûmata A. Kazımbek'te rastlanır. O, isimlerden ve yardımcı fiillerden yapılan fiillerin birleşik fiil olduğunu belirtir²⁷.

²³ Bir isimle bir yardımcı fiilden oluşan birleşik fiiller; karmaşık fiiller olarak adlandırılan öncelik (-miş ol-), alışkanlık (-Ir ol-, mAz ol-), niyet fiilleri (AcAk ol-, -AsI ol-, -ImSAr ol-); İki fiilin birleşmesinden oluşan tasviri (yeterlik, tezlik, süreklilik, yaklaşma,) fiiller; İkili birleşik fiiller. Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), TDK Yayınları, Ankara, 2003, s.150-157.

²⁴ M. Kaya Bilgegil, Türkçe Dilbilgisi, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1984, s.280-282.

²⁵ Necmettin Hacıeminoğlu, En Eski Türkçeden Çağdaş Türk Şivelerine Kadar Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992, s.257-271.

²⁶ Tatar gramerlerinde geçen bir terim olarak adlandırılabilir bu ifade ile her tür isim, ikileme, yansıma sözcükler veya sıfat olarak kullanılan kelimeler anlatılmaktadır.

²⁷ A. M. Kazem-Bek, Obşçaya Grammatika Turetsko-Tatarskogo Yazıka, Kazan, 1846, s.266; M. Z. Zekiyev, Tatar Grammatikası I, 'İnsan' Meskeü, 'Fikir' Kazan', 1998, s. 361-362 içinde.

“Altay Têlê Grammatikası”nda da birleşik fiiller hakkında kısaca bilgi verilir. M. Terent’yeve, A. Arxangel’skiy böylece Türkçede birleşik fiil konusuna yer verip örnekler gösterirler.

V. A. Gordlevskiy, birleşik fiillerin *mastar+yardımcı fiil* şeklinde yapıldığını söyler ve bu yardımcı fiilleri de *itmêk’, eylêmêk’, kılmak’, olmak’* şeklinde gösterir.

A. N. Kononov, hazırladığı gramerlerde birleşik fiillerin tam yapısal-semantic haritasını verir. N. P. Dırenkova, birleşik fiillerin yapısında yardımcı fiillerin gerçek anlamlarını yitirdiğine dikkat çeker.

E. E. Yuldaşev genel Türkçede fiil olmayan sözlerden yapılan birleşik fiillerin yeri üzerinde durur. E. N. Necip, bu şekildeki fiilleri birleşik fiiller diye adlandırır. Ona göre, bu gibi fiillerin birinci kısımları Arapça ve Farsçadan alınan kelimelerdir. A. G. Alekperov, “Birleşik fiillerin birinci ve ikinci kısımları arasında gerçek logik-semantic ilgi yoktur, bu sebeple onlara sentaktik kelime dizileri diye bakılamaz.” der²⁸.

Tatar Türkçesinin ilk gramerlerinde birleşik fiiller hakkında verilen bilgiler çok kısadır. İ. Giganov ile A. Troyanskiy, birleşik fiillere örnekler vererek Tatar Türkçesinde çok sayıda birleşik fiil olmadığını söylerler. K. Nasiri, birleşik fiiller hakkında epeyce geniş malûmat verir. C. Velidi, G. Alparov, Ş. Ramazanov ve V. Xangildin, birleşik fiiller hakkında daha ayrıntılı bilgi verirler ve yardımcı fiiller olarak *itü, kılı, bulu, kilü* kelimelerini gösterirler. D. G. Tumaşeva, *itü, bulu, kilü, kılı* yardımcı fiilleri yardımı ile kurulan düzenli yapıda birleşik fiillerin yanı sıra özel yapıda birleşik fiillerin de üzerinde durur.

Kerim Demirci, *Descriptive Verbs in Kazakh (Kazakçada Tasvirî Fiiller)* adlı doktora çalışmasında, Türk lehçelerindeki tasvirî fiilleri karşılaştırırken Tatar Türkçesi ile ilgili olarak Claus Schönig’in verdiği listeden yararlanır²⁹. Bu liste, birleşik fiillerle ilgili olarak Tatar Türkçesinde yardımcı fiil olarak kullanılan elemanları vermesi ile dikkat çeker³⁰.

²⁸ M. Z. Zekiyev, *Tatar Grammatikası I, ‘İnsan’ Mesketü, ‘Fikir’ Kazan*, 1998, s. 362.

²⁹ Kerim Demirci, *Descriptive Verbs in Kazakh*, University of Wisconsin, Madison, 2003, s.143.

³⁰ Claus Schönig, *Hilfsverben im Tatarischen*, Franz Steiner Verlag GMBH, Wiesbaden, 1984, s.IV-VII.

Nicholas Poppe ise birleşik fiilleri bağımlı birleşenlerden oluşan fiil yapıları olarak niteler. Bunlar, normal olarak çekilen bir fiil ve tamamlayıcı olarak kullanılan bir isim veya bir zarf ifadesi ile takip edilir, diyerek birleşik fiilleri, yardımcı fiil esasında yapı, kullanılış ve anlam bakımından ele alarak değerlendirir³¹.

Ayrıca, 1988’de Ankara’da yapılan Uluslararası Türk Dili Kongresi’nde Uli Schamiloğlu da Türk Dillerinde Yardımcı Fiiller Sorunu başlıklı bir bildiri sunmuş ve bu bildirin içinde genel olarak Türk dillerindeki yardımcı fiillerin işlevlerini, Türk lehçelerinde, özellikle de Özbek Türkçesinde kullanılan yardımcı fiilleri incelemiştir. Özbek Türkçesinden hareketle yardımcı fiillerle ilgili örnekler vermiş, Nasilov ve Schönig’in yardımcı fiillerle ilgili görüşleri hakkında değerlendirmeler yapmış ve yardımcı fiiller hususunda Türk lehçeleri arasındaki farklar gibi konuları ele almıştır³². Ganiyev, Türkçe-Tatarca Sözlük’te Tatar Türkçesindeki birleşik fiillerin yapılışında üç yolun varlığından söz eder. Bunlar, isimlerle yardımcı fiillerin, hal eki almış isimlerle fiillerin ve zarf fiillerle fiillerin birleşmesi olarak ifade edilir³³.

M. Z. Zekiyev, Tatar Grammatikası I adlı eserinde birleşik fiillere özel bir bahis açmakla dikkat çekici bilgiler verir. Burada Zekiyev, ayrıntılı olarak birleşik fiillerin dilde tuttuğu yeri tartışır. Birleşik fiillerin yapılışını “dizili bağlantıda olan parçalar eklenerek” ve “sıralı bağlantıda olan parçalar eklenerek” yapılan birleşikler olarak ayırır. Birinci grupta yer alan birleşikler ikili fiiller olarak anlatılır. Bunlar kimi soyutlama ve genellemeler ifade eder; *yanu-küyü* (yanıp göy-, hasretlen-), *kiyênü-yasanu* (giyinip kuşan-, takılarını tak-) gibi³⁴.

³¹ Nicholas Poppe, Tatar Manuel (Descriptive Grammar and Texts with a TatarEnglish Glossary), Indiana University Publications, 1963, s.101-102.

³² Uli Schamiloğlu, Türk Dillerinde Yardımcı Fiiller Sorunu, Uluslararası Türk Dili Kongresi 1988, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara, 1996, s.152-168.

³³ Fuat Ganiyev vd, Törökçe-Tatarça Sözlük (Türkçe-Tatarca Sözlük), “İnsan” Neşriyatı, Kazan-Meskeü, 1998, s.519.

³⁴ Zekiyev’in ikili fiil dediği bu yapılar Türkiye Türkçesinde esas fiilin genellikle -(y)ıp zarf fiil ekini aldığı eş ya da zıt anlamlı fiillerle kurulan birleşikler olup ikili birleşik fiiller olarak adlandırılırlar; dolup taş-, sayıp dök-, yıkıp geç- gibi örnekler bu gruba girer. Zeynep Korkmaz, Türk Dili Grameri (Şekil Bilgisi), TDK Yayınları, Ankara, 2003, s.152-153. Bu yapı, Tatar Türkçesindeki örneklerinde ikileme izlenimi veren kelimeler şeklinde görülür; kagu- sugu (itip kak-), böğlü-sıgılı (eğilip bükül-) gibi. M. Z. Zekiyev, Tatar Grammatikası I, ‘İnsan’ Meskeü, ‘Fikir’ Kazan’, 1998, s.361.

Bu bahiste, farklı bir yapı olarak ikili fiillerin birinci kısımlarının da çekim eki aldığı ve Türkiye Türkçesinde de benzerleri bulunan örnekler üzerinde durulur: *yandı köydê* (yandı göydü), *kiyêndê yasandı* (giyindi kuşandı)³⁵.

İkinci grupta yer alan birleşik fiiller ise fiil olmayan sözlerden yapılan fiiller, dizili birleşik fiillerden yapılan fiiller olarak iki ana başlıkta işlenir. Burada fiil olmayan sözlerden yapılan fiiller **fiil olmayan kelime + fiil** tipindeki birleşik fiiller olarak ayrıntılı bir biçimde ele alınıp incelenir. Bu tip fiiller, çok sayıda olmamakla birlikte, meselâ Rus dilinde de kendine has kuruluşu ile vardır³⁶.

Zekiyev, Tatar Türkçesinde, fiil olmayan kelimelerden birleşik fiillerin düzenli yapılışında *itü, bulu, kılı, kilü, yasau* gibi yardımcı fiillerinin kullanıldığını; *birü, kitêrü, alu* yardımcı fiilleri ile yapılan birleşik fiillerin ise dilde çok olmadığını söyler³⁷. Bu şekilde **fiil olmayan kelime + fiil** yapısındaki birleşik fiiller, Tatar Türkçesinde pek çoktur. Bunların birinci kısımları **isim, zamir, zarf, ünlem** veya **yansıma** kelimeler olabilir³⁸. Bu tipteki birleşik fiillerin ikinci kısımları fiile has bütün şekillerde kullanılabilir.

Zekiyev, birleşik fiil yapılışında ikinci bir yapı olarak **fiil + fiil** yapısından söz eder. Ayrıca, Türkologların çoğunluğu tarafından birleşik fiil diye adlandırılan fiillerden ortaya çıkmış yapıların Tatar Türkçesinde de ilgi çekici ve özellikli bir görünüşü olduğunu belirtir³⁹.

Tatar Türkçesinde birleşik fiiller *-p* veya *-a, -e, -y* ile biten zarf fiillere, onları değiştirici bazı fiiller eklenerek yapılır. Fakat bu yapıların bağımsız söz dizileri teşkil etmesi de mümkündür. Öyle ki, farklı durumlarda böyle bir dizinin bağımsız söz dizisi mi yoksa birleşik fiil mi olduğunun belirlenmesi zorlaşır.

³⁵ Kaptıkaçtı, oldubitti, gibi kalıplaşmış örnekler isim olarak kullanılmak üzere Türkiye Türkçesinde de mevcuttur. Türkçe Sözlük, TDK Yayınları, Ankara, 2005, s.1073, 1497.

³⁶ Rus dili gramerinde fiil olmayan kelime+fiil şeklindeki birleşik fiillere aşağıdaki örnekler verilir: poluzakrıt' (yarı kapat-), polulejat' (yarı uzanmış vaziyette bulun-, dirseklerek uzan-), samovosplamenyat'sya (kendi kendine tutuş-, parla-, alevlen-), samoustranit'sya (keyfi olarak el çek-). M. Z. Zekiyev, Tatar Grammatikası I, 'İnsan' Meskeü, 'Fikir' Kazan', 1998, s.363.

³⁷ M. Z. Zekiyev, Tatar Grammatikası I, 'İnsan' Meskeü, 'Fikir' Kazan', 1998, s.363.

³⁸ İsim + fiil yapısında sayı sözleri ile deyim anlamı veren birleşik fiillerle karşılaştırılır: ikê itü (iki et-), öç itü (üç et-), dürt itü (dört et-). M. Z. Zekiyev, Tatar Grammatikası I, 'İnsan' Meskeü, 'Fikir' Kazan', 1998, s.365.

³⁹ M. Z. Zekiyev, a.g.e., s.368.

Zarf fiille kurulan yapıların müstakil kelime dizileri teşkil etmesi iki durumda söz konusu olur:

1- Zarf fiil, cümle parçası olan durumu bildirip onun ardından gelen fiil esas iş veya hareketi anlatırsa;

2- Zarf fiil ile onun ardından gelen fiiller müteselsil veya paralel müstakil iş veya hareketi bildirirse.

Birinci durumda zarf fiil cümlede zarf, sebep gösterir; ardından gelen çekimli fiil başka cümle parçasıdır. Kural olarak, yüklem olması mümkündür:

Bu xatnı niçêk başlarga bêlmiçe bik ozak aptırap utırdık.

(Bu mektuba nasıl başlayacağımızı bilemeyince/bilemediğimiz için uzun süre şaşırıp oturduk/bekledik.) G. Beşirov.

Öyde avırıp kaldım. (Evde hastalanıp kaldım).

Ele alınan yapılarda, zarf fiiller cümlede üçüncü bir müstakil söz ile ayrılabilirler.

Bu xatnı niçêk başlarga bêlmiçe bik ozak aptırap utırdık.

(Bu mektuba nasıl başlayacağımızı bilemeyince/bilemediğimiz için uzun süre şaşırıp oturduk/bekledik.) cümlesindeki birleşik fiile benzer terkibe giren sözleri cümlede üçüncü bir söz ile ayırmak mümkündür:

Bu xatnı niçêk başlarga bêlmiçe bik ozak aptırap, uylanıp utırdık. (Bu mektuba nasıl başlayacağımızı bilemeyince/bilemediğimiz için uzun süre şaşırıp, düşünerek oturduk /bekledik.).

Aptırap utırdık (şaşırıp oturduk/bekledik) örneğinde iki fiil de müstakil cümle parçaları olarak gelmiştir. Yani, bağımsız söz dizileri (burada zarf fiil ile yüklem grubu), dış görünüşü yönünden birleşik fiillere benzese de birtakım işaretler onları birleşik fiillerden ayırır.

Bu işaretler;

1-Terkibe giren sözlerin üçüncü bir söz ile ayrılabilme imkânı;

2-Zarf fiili çıkardıktan sonra cümlenin bütünlüğünün yok olmaması;

3-Her iki fiilin de semantiklerinin müstakilliği ve bütünlüğü;

4-Her iki fiilin de cümlenin ayrı birimi olarak kullanılması birleşik fiile has olmayan özellikler olarak gösterilir⁴⁰.

⁴⁰ M. Z. Zekiyev, Tatar Grammatikası I, 'İnsan' Meskeü, 'Fikir' Kazan' 1998, s. 369.

Birleşik fiilleri söz diziminde kullanılışları bakımından ele alan Zekiyev, birleşik fiillerin ayırıcı birtakım özellikleri vardır, diyerek birleşik fiillerin bir leksik anlam bildirirdiklerini ve onların, cümlede tamamının sadece bir cümle parçası olacak şekilde kullanıldığını söyler. Meselâ, *Min kitapni ukıp çıktım (Ben kitabı okuyup çıktım/bitirdim)* cümlesinde birleşik fiil bir işi bildirir ve müstakil bir cümle parçası olan yüklemdir⁴¹. Bağımsız söz dizileri ise şekilleri yönünden birleşik fiillere benzeseler de, iki türlü iş, hareket bildirirler; cümlede iki cümle parçası olarak kullanılırlar; müteselsil veya paralel iş, hareket bildirirler.

Tatar Türkçesinde birleşik fiillerin parçaları pekiştirici edatlar/ekler *da/de (-ta/-te)* ve sınırlayıcı/küçültücü edatlar *gına/gêne (kına/kêne) (ancak, yalnız, sadece)* ile ayrılabilir. Böylesi durumlarda pekiştirme edatları birleşik fiile tezlik, yoğunluk anlamı verir:

Nataşa... sexnege mênêp de cittê. (Nataşa... sahneye çıkıp gitti/bir anda sahneye çıktı).

Sınırlayıcı/küçültücü edatlar birleşik fiile sınırlama anlamı verir ve işin, hareketin tam o anda yapıldığını bildirir:

Kitapni ukıp kına çıkkan idêm, ipteşêm kildê.

(Tam kitabı okuyup bitirmiştım ki arkadaşım geldi).

Birleşik fiillerde parçalar arasında bağımsız söz dizilerindeki gibi kendi aralarında sentaktik bağlantılar bulunmadığına işaret eden Zekiyev, *ukıp çıktı (okuyup çıktı/bitirdi)* denilen birleşik fiilde hiçbir sentaktik ilgi bulunmadığını, fakat *aptırap utırdık (şaşırap oturduk/kaldık)* denilen söz dizisinde çok açık sentaktik ilgi görüldüğünü söyler⁴². Bu, zarf ile yüklem ilgisidir.

Türkolojide “Birleşik fiilin esas anlamı birinci parça (zarf fiil) ile bildirilir; yardımcı fiil ise ilâve anlam verir, birinci fiilin anlamını belirler” şeklinde geleneksel bir görüş vardır. Buradan hareketle Zekiyev, ‘birleşik fiilde kimi zaman zarf fiil şeklinin yardımcı fiil, ikinci parçanın ise esas fiil teşkil etmesi mümkündür’ görüşüne dikkat çeker⁴³. Bu durum burada yapısal olarak birinci sıradaki asıl unsurun yardımcı unsura dönüşmesi

⁴¹ M. Z. Zekiyev, Tatar Grammatikası I, ‘İnsan’ Mesketü, ‘Fikir’ Kazan’ 1998, s.370- 371.

⁴² M. Z. Zekiyev, a.g.e., s.372.

⁴³ M. Z. Zekiyev, a.g.e., s.372.

olarak gözlenir. Böyle bir durum *alıp kit-* (*alıp git-*) tipindeki birleşik fiillerde görülür. Çünkü burada *git-* fiili tarif edilmektedir.

Tatar Grammatikası'nda, Tatar Türkçesinde *zarf fiil + fiil* yapısındaki birleşik fiillerde kullanılan yardımcı fiillere de işaret edilmektedir⁴⁴. Ayrıca zarf fiillerle kullanılan yardımcı fiillere göre oluşan anlam ilişkisine de yer verilmektedir.

Zekiyev, Tatar Türkçesinde fiillerin leksik-semantik usulle yapılması da mümkündür, der. Bu bahiste Zekiyev; medeniyet, cemiyet, üretim ile ilgili anlamlar, kaide olarak, tabiat, kişi ile ilgili anlamlara göre ikincil olurlar demekte ve bu bağlamda fiilleri hareket ile zaman ilişkisi içinde ele almaktadır⁴⁵.

⁴⁴ Sonuç bölümünde, Zekiyev'in verdiği yardımcı fiillere ilişkin liste, karşılaştırma amacıyla kullanılmaktadır.

⁴⁵ M. Z. Zekiyev, Tatar Grammatikası I, 'İnsan' Meskeü, 'Fikir' Kazan' 1998, s.379.

İKİNCİ BÖLÜM

2. TATARCA-TÜRKÇE SÖZLÜK'TE YER ALAN BİRLEŞİK FİLLER

Bu bölümde, Tatarca-Türkçe Sözlük'ten tespit edilen 2223 tane birleşik fiil; yapı, kullanılış özellikleri ve alıntı kelimeler bakımından ayrılmış ve değerlendirilmiştir.

Birleşik fiiller, kurucu unsurlarının niteliği bakımından ayrılırken önce üç temel yapının ortaya çıktığı görülmüş ve bu basamaklara göre listeler oluşturulmuştur. Bu listelerin içinde de yardımcı fiilleri esas alan dizilişler alfabetik olarak verilmiştir.

Kurucu unsurlar içinde Tatar Türkçesindeki alıntı kelimeler bakımından da tasnif yapılmış ve özellikle Batı dillerinden yapılan alıntılara bağlı olarak listeler oluşturulmuştur.

İkiden fazla ögeden oluşan birleşiklerde kurucu unsurların niteliği bakımından başlığı dışında kalan yapılar olduğu görülmüş ve bunlar formülleştirmeye çalışılmıştır.

20. Yapı Bakımından Birleşik Fiiller

200. Kurucu Unsurları Bakımından Birleşik Fiiller

2001. İsim + Yardımcı Fiil Kalıbında Olanlar

20010. [(İsim + (Ø)) + Yardımcı Fiil

akıl bir-

yasin çık- (ukı-)

bankrot bul-

kul kuy-

irêk al-

20011. [(İsim + -ı, -ê; -u, -ü; -ın, -ên, -un, -ün)] + Yardımcı Fiil

atı çık-	şifrın aç-
küzên aç-	cezasın kür-
têşê çık-	

20012. [(İsim + -a, -e; -ga, -ge; -ka, -ke)] + Yardımcı Fiil

astına sal- (suk-)	uyga kal- (tal-)
burıçka bir-	urınına kal-
oxşarga tırış-	

20013. [(İsim + -de, -da; -te, -ta)] + Yardımcı Fiil

uyda tot-	ışıkta yeşe-
yakor'da tor-	veg'dede tor-
iminlêkte yeşe-	

20014. [(İsim + -den, -dan; -ten, -tan; -nen, -nan)] + Yardımcı Fiil

dön'yadan kit- (üt-, kiç-)	saftan çık-
añnan yaz-	gamelden çıgar-
isten çık- (çıgar-)	

20015. [Sıfat Tamlaması + (Hal Eki)] + Yardımcı Fiil

yartı yulda kal-	yalgış yulga kêr- (kit-)
turı yulga sal-	töpsêz arbaga (çanaga) utırt-
yaktı dön'yaga kil-	

20016. İsnad Grubu + Yardımcı Fiil

çeçê üre tor-

20017. Belirtme Grubu + Yardımcı Fiil

inkyarnı inkyar it-	tuzandaynı tubalday it-
olı başın kêçê it-	süzên süz it-
tümgeknê tau it-	

20018. Yönelme Grubu + Yardımcı Fiil

yodrikka irêk bir-	utka kêrosin sip-
bugazga bugaz (kil-)	yözge kara yag-
xerêfke yabışıp yat-	

20019. Bulunma Grubu + Yardımcı Fiil

êçte bürêler ula-

20020. Ayrılma Grubu + Yardımcı Fiil

tirêsênneren çığarday bul-	êçke cılı kêr-
töymeden döye yasa-	avızdan ut çeç-
sudan korı çık-	

20021. Edat Grubu + Yardımcı Fiil

duga bêlen pêçen çap-	sul ayagı bêlen tor-
dürt küz bilen köt-	têlê bêlen koş tot-
ikmek-toz bilen karşıla-	tigenek kêbêk yabış-
ilek aşıa ütker-	tırnak bêlen de çiyêrttêrme-
kırın (küz bêlen) kara-	tüzêmsêzlêk bêlen köt-
küz karası kêbêk sakla-	uç töbênde gêne yört-
kükrek bilen karşı tor-	êne bêlen koyı kazı-
külege kêbêk yör-	ülêm yokısı bêlen yokla-
kürke kêbêk kabarın-	cir bêlen tigêzle-
têl bêlen tégêrmen kor-	yaxşı süz bêlen iske al-
kêbêk toyıl ¹	ni küz bilen kür-

20022. [(İsim + Bağlaç)]+Yardımcı Fiil

avız da açma-	kıl da kıymıldatma-
avız da açır- (açtırma-)	küz de açırma-
kêrfêk te kakma-	

¹ Sadece bu örnekte edat, isimden sonra getirilmeyerek isim işleviyle kullanılmıştır.

20023. İkilemelerle Kurulan Birleşik Fiiller

1. *Aynen Tekrar + Yardımcı Fiil ile Kurulan İkilemeler*

tep-tep it-	pare pare kil-
tepi-tepi yörê-	cêm-cêm it- (kil-)
cilfêr-cilfêr it- (kil)	öyêr-öyêr yör-
çêlt-çêlt yom-	cilfêr-cilfêr yör-
yıltır yıltır kil-	

2. *Yansıma Kelimeler + Yardımcı Fiil ile Kurulan Birleşik Fiiller*

ah-vah it-(kil-)	pışık-pışık yıla-
dêr-dêr it- (kaltıra-, kil-)	zır zır eylen-
yılt-yılt it- (kil-)	kêt-kêt köl-
zır zır it-	şırık-şırık köl-
kêlt-kêlt it-	tır-tır yögêr-
kêrt kêrt it-	hay-xula-
pış-pış it-	yalt-yolt it-
tuk-tuk it- (kil-)	şaltır-şoltır it- (kil-)
tır-tır it-	şak-şok kil- (it-)
çêñ-çêñ it-	şau-gör kil-
têk-têk it-	şau-şu kil-
gör-gör kil-	şau-şu küter- (kuzgat-, kuptar-)
pış-pış söyleş-	çaldır-çuldır kil-

3. *Zıt Anlamlı Tekrar + Yardımcı Fiil ile Kurulan Birleşik Fiiller*

êssêlê-suıklı bul-	uñnı-sulnı ayırma-
aldım-birdim yasa-	têgêley-bolay kitêr-
cir-kük bêtêrêp êzle-	utnı-sunı kiç-
utka-suga kêr-	ürlê-kırlı sikêr-

4. *Eş Anlamlı Tekrar + Yardımcı Fiil ile Kurulan Birleşik Fiiller*

yort-cirsêz kal-	iske-añga kil-
têlsêz-önsêz kal-	huşım-akılım kit-
zar-intizar bul-	atı-çabı çık-

savıt-saba şaltırat-

5. *İlâveli Tekrar + Yardımcı Fiil ile Kurulan Birleşik Fiiller*²

ık-mıkla-	ıgı-zıgı kuptar-
ık-mık it- (kil-)	iles-mileslen-
ır-mır it- (kil-)	iles-miles kil-
yaltır-yoltır it- (kil-)	çaldır-çuldır kil-
öf-töf it-	encê-mölcê kil-
ırlı-mırlı tor- (yeşe-)	ırıp-yırıp çık- (üt-)
tır-pır kil- (it-)	yalt-yolt karan- (kara-)
ıgı-zıgı kil-	tit-miti uyna-

6. *Yakın Anlamlı Tekrar + Yardımcı Fiil ile Kurulan Birleşik*

Fiiller

xeyêr-fatıyxa bir-	igê-çigê kürênme-
başlı-küzli it-	lem-mim eytme-
im-tom it-	it-mayda yöz-
erem-şerem it-	pıran-zaran kitêr-
başlı-küzli bul-	evêş-tüvêş kitêr-
tırım-tıragay bul-(kil-)	têl-têş kuzgatma-
êle-tanagı bulma- (kalma-)	erlê-birlê yör- (sugıl-)
zir-zöber kil- ikmek-	toz bilen karşıla-
pıran-zaran kil-	kara-karşı kil-
iske-oska kêrme-	ige-çöyge kil-

² Bu yapıda kurulan birleşik fiillerin büyük bir kısmı anlamsız iki kelime veya biri anlamlı kelimenin ilâveli şekli olmak üzere bir anlamlı bir anlamsız iki kelime ve bir yardımcı fiille kurulur: ık-mık it- : ıkıla sıkıla söyle-; öf-töf it-: üfürükçülük et- vb. gibi.

Bu başlık altında ele alınan kimi birleşik fiillerin sonuna bir yardımcı fiil getirilmek yerine doğrudan ikinci parçasına fiilden isim yapan bir ek getirilerek birleşik fiil teşkil edilir: ık-mıkla-: ıkıla sıkıla söyle- vb. gibi. Bu şekilde yapılanların sayısı diğerlerine nazaran daha azdır.

7. Kısaltma Gruplarından Oluşan İkilemeler³

bugazga bugaz (kil-) iñnê iñge kuy-
êç êçke (arkaga) yabış-

2002. Fiil + Yardımcı Fiil (Fiil₁ + Fiil₂)

20020. (Fiil + -p Zarf Fiil Eki) + Yardımcı Fiil

avırayıp tor- basıp çığar-
atlıgıp tor- daulaşıp al-

20021. (Fiil + -a/-e Zarf Fiil Eki) + Yardımcı Fiil

aça tüş- eyte kil-
ozata (ozatıp) bar-

20022. (Fiil + -mi/-miçe Zarf Fiil Eki) + Yardımcı Fiil⁴

deşmi kal- işêtmî kal-
êndeşmi(çe) kal-

20023. (Fiil + -u/-ü) + (Fiil + -u/-ü)⁵

eylen- tulgan- bögêl- sıgıl-
tırış- tırmaş- buyan- yasan-
kızır- buzır- borgalan- sırgalan-
kiyên- yasan- aş- iç-
kak- suk-

³ Daha büyük kelime grupları ve cümlelerin kısaltmış biçimleri olan kısaltma grupları kurallı ve kuralsız olarak belirlenir. Kurallı olanlar hal ekleri ile birleşen isimlerin kendilerinden sonraki bir isimle kurdukları gruplardır. Bunlar çoğu zaman bir isim fiil veya zarf fiil grubundan kısaltmış izlenimi verir: *baş- belâ* ol-, *baş- açık olarak* örneklerinde olduğu gibi kurallı kısaltma grupları yaklaşma grubu, bulunma grubu gibi hal ekine bağlı adlar alırken, *diz dize*, *göz göze* gibi örnekler kuralsız kısaltmalar sayılır ve özel bir adları yoktur. Mustafa Özkan vd., Yüksek Öğretimde Türk Dili Yazılı ve Sözlü Anlatım, İstanbul, 2001, s.571.

Öte yandan Leyla Karahan bu grupları ele almış ve kuruluşlarına göre, sözgelimi ikinci unsur yöneltme hâli eki taşıyan kısaltma grupları (baş başa), ikinci unsur bulunma hâli eki taşıyan kısaltma grupları (silâh elde) gibi adlarla adlandırmayı tercih etmiştir. Leylâ Karahan, Türkçede Söz Dizimi, Akçağ Yayınları, Ankara, 2005, s.79-84.

⁴ Bu yapının bütün örnekleri *kal-* yardımcı fiili ile yapılmıştır.

⁵ Bu bölümde ikili birleşik fiil yapısının daha önce verilen izahata bağlı olarak Tatarca-Türkçe Sözlük'teki örnekleri verilmektedir (bk. s.18). *-u* eki Kazan-Tatar Türkçesinde Türkiye Türkçesindeki *-mek/-mak* master ekinin karşılığıdır. Burada ikili birleşik fiilin *kagu-sugu* (*itmek-kakmak*) şeklinde bir ikileme (tekrar grubu) olarak anlaşılması söz konusudur.

201. Kurucu Unsurlarının Niteliği Bakımından Birleşik Fiiller

Burada, yukarıda ele alınan ve dizilişi verilen birleşik fiiller yardımcı fiil esasında gruplandırılmıştır.

2010. İsim + Yardımcı Fiil Kalıbında Olan Birleşik Fiiller

İsim + bir- Yardımcı Fiili

akıl bir-	dert bir-
veg'de bir-	kiñeş bir-
garantiya bir-	

İsim + aç- Yardımcı Fiili

avız aç-	ut aç-
keyêf aç-	yul aç-
kũñêl aç-	

İsim + it- Yardımcı Fiili

avız it-	gomêr it- (kiçêr-, sör-)
bar it-	seüde it-
bülek it-	

İsim + kal- Yardımcı Fiili

tol kal-	yetim kal-
xeyran kaldır-	önsêz kal-
xetêr kal-	

İsim + bul- Yardımcı Fiili

ataman bul-	xuca bul-
bankrot bul-	evere bul-
nigêz bul-	

***İsim + tor-* Yardımcı Fiili**

dejur tor-

tik tor-

imam tor-

ezêr tor-

ozak tor-

***İsim + yasa-* Yardımcı Fiili**

basım yasa-

rêmont yasa- (ütker-)

informatiya yasa-

êş yasa-

progul yasa-

***İsim + al-* Yardımcı Fiili**

açı al-

san al-

gybret al-

sulu al-

irêk al-

***İsim + sal-* Yardımcı Fiili**

bilgê sal-

niğêz sal-

grim sal-

yamau sal-

kul sal-

***İsim + kil-* Yardımcı Fiili**

karşı kil-

tiñ kil-

par kil-

yuş kil-

tamak kil-

***İsim + bar-* Yardımcı Fiili**

süz bar-

têl barma-

***İsim + kıl-* Yardımcı Fiili**

gamel kıl-

ferman kıl-

gybadet kıl-

talak kıl-

gönah kıl-

***İsim + tot-* Yardımcı Fiili**

bank tot-
gıyşık tot-
matem tot-

uy tot-
yul tot-

***İsim + kit-* Yardımcı Fiili**

akıl kit-
yêger kit-
is kit-

tepi kit-
êç kit-

***İsim + çık-* Yardımcı Fiili**

tön çık-
xökêr çıgar-
dan çıgar-

yasin çık- (ukı-)
can çık-

***İsim + kuy-* Yardımcı Fiili**

diagnoz kuy-
kul kuy-
nokta kuy-

xak kuy- (bêlgêle-)
şart kuy-

***İsim + kuptar-* Yardımcı Fiili**

zık kuptar-
zık kuptar-
dön'ya kuptar-

ızgış kuptar- (küter-)
cencal kuptar- (çıgar-)

***İsim + kêr-* Yardımcı Fiili**

añ kêr-
is kêr-
munça kêr-

xel kêr-
can kêr-

***İsim + töş-* Yardımcı Fiili**

kırau töş-

külege töş-

kũhêl tõe-
nefêš tõe-

sôt tõe-

***İsim + kür-* Yardımcı Fiili**

azap kür- (çik-)
kim kür-
meg'kul' kür-

tiyêšlê kür-
yat kür- (it-)

***İsim + bêl-* Yardımcı Fiili**

xel bêl- (soraş-)

***İsim + kayt-* Yardımcı Fiili**

kirê kayt-
su kayt-
süz kaytar-

têl kaytar-
cavap kaytar-

***İsim + ti-* Yardımcı Fiili**

is ti-
küz ti-
salkın ti-

sulk ti-
têl tidêr-

***İsim + kürset-* Yardımcı Fiili**

bulışlık kürset-
igêlêk kürset-
tırnak kürset-

yul kürset-
xêzmet kürset-

***İsim + kor-* Yardımcı Fiili**

au kor-
isep kor- (tot-)
oya kor-

tozak kor- (sal-)
eñgeme kor-

***İsim + koy-* Yardımcı Fiili**

kot koy-

yabaga koy-

yafrak koyıl-

***İsim + utır-* Yardımcı Fiili**

ozak utır-

tön utır-

***İsim + tap-* Yardımcı Fiili**

yaraksız tap-

şifa tap-

rexet tap- (çik-)

im tap-

tem tap-

***İsim + ciber-* Yardımcı Fiili**

tamır ciber- (cey-)

şür ciber-

tötên ciber-

yemên ciber- (kitêr-)

xata ciber-

***İsim + yır-* Yardımcı Fiili**

avız yır-

bugaz yır- (kiyêr-)

***İsim + yot-* Yardımcı Fiili**

avız yot-

ut yot-

kan yot-

***İsim + pêş-* Yardımcı Fiili**

avız pêş-

bit pêş-

***İsim + tursayt-* Yardımcı Fiili**

avız tursayt-

irên tursayt-

***İsim + çayka-* Yardımcı Fiili**

avız çayka-

***İsim + kara-* Yardımcı Fiili**

yort kara-, yort köt-

***İsim + çeç-* Yardımcı Fiili**

ut çeç-

***İsim + cit-* Yardımcı Fiili**

baş cit-

buy cit-

küz cit-

kûñêl cit-

***İsim + suk-* Yardımcı Fiili**

akça suk-

möhêr suk-

paraliç suk-

şar suk-

êssê suk- (kap-)

***İsim + sat-* Yardımcı Fiili**

akıl sat-

ten sat-

leçtit sat-

sugan sat-

iman sat-

***İsim + sör-* Yardımcı Fiili**

keyêf sör-

saban sör-

xökêm sör-

***İsim + yör-* Yardımcı Fiili**

olau yör-

süz yört-

tik yörê-

fikir yört- (it-)

xökêm yört-

***İsim + boz-* Yardımcı Fiili**

ant boz-

ara boz- (buta-)

têl boz-

tokım bozıl-

xokuk boz-

***İsim + yaz-* Yardımcı Fiili**

may yaz-

su yaz-

taviş yaz-
têl yaz-

têl yazdır-

***İsim + sun-* Yardımcı Fiili**

ara sun- (salkınay-)
küñêl sun-

mexebbet sun-

***İsim + üs-* Yardımcı Fiili**

it üs- (ür-)

korsak üstêr-

***İsim + kıymılda-* Yardımcı Fiili**

arkın kıymılda-
irên kıymıldat-

têl kıymıldat-

***İsim + kıs-* Yardımcı Fiili**

küz kıs-
salam kıstır-

têş kıs-
sulış kısıl-

***İsim + bas-* Yardımcı Fiili**

ayak basma-
itêk bas-
su bas-

tula bas-
tepi bas-

***İsim + tuz-* Yardımcı Fiili**

buran tuzdır-
tuzan tuzdır- (küter-)

pır tuzdır-
pır tuz-

***İsim + ukı-* Yardımcı Fiili**

leg'net ukı-
namaz ukı-
cenaza ukı-

efsên ukı-
rexmet ukı-

***İsim + suz-* Yardımcı Fiili**

ayak suz-

kul suz-

***İsim + sız-* Yardımcı Fiili**

tañ sızıl-

***İsim + tart-* Yardımcı Fiili**

baş tart-

temekê tart-

tesbix tart-

lemke tart-

sörme tart-

***İsim + kört-* Yardımcı Fiili**

aşlama kört-

***İsim + or-* Yardımcı Fiili**

ah or-

leg'net or-

gayret or- (çeç-)

laf or-

***İsim + yat-* Yardımcı Fiili**

tik yatma-

tik yat-

küñêl yat-

buş yat-

***İsim + kamçıla-* Yardımcı Fiili**

arış kamçıla-

***İsim + oç-* Yardımcı Fiili**

kot oç-

ürdek oçır-

sêrke oçır-

***İsim + çal-* Yardımcı Fiili**

ayak çal-

kul çal-

***İsim + bag-* Yardımcı Fiili**

kız bag-

***İsim + urla-* Yardımcı Fiili**

kız urla-

***İsim + ozat-* Yardımcı Fiili**

kız ozat-

***İsim + sora-* Yardımcı Fiili**

kız sora-

xeyêr sora- (soraş-)

***İsim + at-* Yardımcı Fiili**

korşau at-

can at-

pıçrak at- (taşla-)

çeçek at-

tañ at-

***İsim + atın-* Yardımcı Fiili**

tagan atın-

***İsim + sört-* Yardımcı Fiili**

xuşbuy sört- (sörtên-)

***İsim + beyle-* Yardımcı Fiili**

küz beylen-

têl beylen- (körmeklen-)

tarttırıp beyle-

***İsim + kabar-* Yardımcı Fiili**

açu kabar- (kayna-, taş-)

örêp kabart-

sırt kabart-

***İsim + ural-* Yardımcı Fiili**

êçekler ural-

***İsim + uz-* Yardımcı Fiili**

vakıt uzdır-

gomêr uzdır-(ütker-)

tön uzdır- (ütker-)

***İsim + eyt-* Yardımcı Fiili**

nezêr eyt-

takmak eyt-

rexmet eyt-

tabışmak eyt-

***İsim + sık-* Yardımcı Fiili**

balavız sık-

***İsim + üt-* Yardımcı Fiili**

su üt-

yagalıy üt-

***İsim + giz-* Yardımcı Fiili**

dön'ya giz-

il giz-

***İsim + i-* Yardımcı Fiili**

baş i-

***İsim + ki-* Yardımcı Fiili**

bitlêk ki-

ersêzge ki-

muyınçak ki-

nukta kidêr-

***İsim + aş-* Yardımcı Fiili**

yodruk aş- (al-)

cil aş-

tayak aş-

tayak aşat-

***İsim + bat-* Yardımcı Fiili**

tırnak batır-

şefek' bat- (sün-)

***İsim + kat-* Yardımcı Fiili**

kan kat-

sın kat-

süz kat- (kuş-)
cêp kat-

êç kat-

***İsim + ayır-* Yardımcı Fiili**

il ayır- (oçır-)

söt ayırt- (ayır-)

***İsim + taşla-* Yardımcı Fiili**

êş taşla-

***İsim + çik-* Yardımcı Fiili**

vayım çik-

xesret çik-

zexmet çik-

cefa çik- (kür-)

keyêf çik-

***İsim + sip-* Yardımcı Fiili**

borçak sip-

su sip-

***İsim + yeşe-* Yardımcı Fiili**

irkên yeşe-

***İsim + tanı-* Yardımcı Fiili**

yazu tanı-

***İsim + ku-* Yardımcı Fiili**

rêkord ku-

cil ku-

***İsim + kudır-* Yardımcı Fiili**

neft' kudır-

***İsim + başla-* Yardımcı Fiili**

süz başla-

***İsim + kak-* Yardımcı Fiili**

yörek kak-

kirê kak-

çöy kak-

kükrek kak-

kolak kak-

***İsim + tın-* Yardımcı Fiili**

can tın-

***İsim + tüz-* Yardımcı Fiili**

can tüz-

***İsim + kıy-* Yardımcı Fiili**

can kıy- (kis-)

***İsim + sakla-* Yardımcı Fiili**

selamet sakla-

tertip sakla-

xetêr sakla-

can sakla-

edep sakla-

***İsim + kaç-* Yardımcı Fiili**

tös kaç- (kit-)

cên kaçır-

***İsim + uyna-* Yardımcı Fiili**

ut uynat-

ebeklê uyna-

***İsim + yak-* Yardımcı Fiili**

miç yak-

yala yak-

***İsim + tüle-* Yardımcı Fiili**

tüleü tüle-

***İsim + kis-* Yardımcı Fiili**

urman kis-

tavış kisêl-

yul kis-

***İsim + ırgıt-* Yardımcı Fiili**

yedre ırgıt-

***İsim + toy-* Yardımcı Fiili**

yaktılık toy-

***İsim + sayla-* Yardımcı Fiili**

yeşêrên sayla-

***İsim + yar-* Yardımcı Fiili**

takta yar-

yafrak yar-

şar yar-

***İsim + kêrt-* Yardımcı Fiili**

mal kêrt-

can kêrt-

yañalık kêrt-

***İsim + yokla-* Yardımcı Fiili**

sak yokla-

***İsim + söyle-* Yardımcı Fiili**

rêç' söyle-

êrê söyleş-

***İsim + kır-* Yardımcı Fiili**

kũñêl kırıl-

ület kır-

tamak kır-

***İsim + kun-* Yardımcı Fiili**

it kun-

ıs kun-

tuzan kun-

ten kun-

***İsim + yıla-* Yardımcı Fiili**

zar yıla-

kan yılat-

***İsim + asra-* Yardımcı Fiili**

tamak asra-

cenlêk asra-

can asra-

***İsim + vat-* Yardımcı Fiili**

baş vat-

***İsim + katır-* Yardımcı Fiili**

baş katır-

tarakan katır-

***İsim + küter-* Yardımcı Fiili**

baş küter-

par küter-

isêm küter-

tavış küter- (çıgar-)

koral küter-

***İsim + tün-* Yardımcı Fiili**

baş tün-

mi tün-

***İsim + eylen-* Yardımcı Fiili**

baş eylen-

***İsim + kayra-* Yardımcı Fiili**

têř kayra-

***İsim + sın-* Yardımcı Fiili**

têř sındır-

teharet sın-

sırt sın-

***İsim + kap-* Yardımcı Fiili**

sulu kap-

sulış kap-

ut kap-
tın kap- (kıs-, kısıl-)

sörêm kap-

***İsim + tüzet-* Yardımcı Fiili**

baş tüzet-

***İsim + kuş-* Yardımcı Fiili**

namus kuş-

***İsim + bu-* Yardımcı Fiili**

küz bu-

***İsim + bök-* Yardımcı Fiili**

bil bök-

***İsim + kuzgal-* Yardımcı Fiili**

boz kuzgal-

***İsim + tak-* Yardımcı Fiili**

gayêp tak- (taşla-)

sedep tak-

***İsim + kiç-* Yardımcı Fiili**

vaz kiç-

kön kiçêr-

***İsim + cıy-* Yardımcı Fiili**

is cıy-

ülêk cıyıl-

xel cıy-

êrên cıy-

***İsim + yolık-* Yardımcı Fiili**

citên yolık- (yolkı-)

***İsim + buşa-* Yardımcı Fiili**

çöy buşa-

***İsim + çeyne-* Yardımcı Fiili**

sağız çeyne-

çübêk çeyne-

***İsim + köl-* Yardımcı Fiili**

zeherlê köl-

usal köl-

***İsim + ber-* Yardımcı Fiili**

kan ber- (sau-)

***İsim + bagla-* Yardımcı Fiili**

ışanıç bagla-

ömêt bagla-

***İsim + korı-* Yardımcı Fiili**

tekat' korı-

***İsim + kabız-* Yardımcı Fiili**

temekê kabız-

***İsim + yalga-* Yardımcı Fiili**

börê yalga-

tamak yalga-

***İsim + ile-* Yardımcı Fiili**

ilek ile-

tuzan ile-

tirê ile-

***İsim + atla-* Yardımcı Fiili**

may atla-

göbê atla- (atıla-)

***İsim + taral-* Yardımcı Fiili**

zihên taral- (çual-)

***İsim + yılmay-* Yardımcı Fiili**

zeherlê yılmay-

***İsim + ik-* Yardımcı Fiili**

igên ik-

***İsim + tartış-* Yardımcı Fiili**

tamır tartış-

***İsim + şu-* Yardımcı Fiili**

tau şu-

***İsim + aktar-* Yardımcı Fiili**

tau aktar-, taunı tauga bêr-

***İsim + tık-* Yardımcı Fiili**

tayak tık-

***İsim + kaşı-* Yardımcı Fiili**

têl kaşı-

***İsim + kaynat-* Yardımcı Fiili**

kan kaynat-

toz kaynat-

pıyala kaynat-

sumala kaynat-

saru kaynat-

***İsim + sün-* Yardımcı Fiili**

ut sündêr-

dert sün-

***İsim + yaula-* Yardımcı Fiili**

ür yaula-

***İsim + ayama-* Yardımcı Fiili**

can ayama-

***İsim + aşla-* Yardımcı Fiili**

cêp aşla-

***İsim + sapla-* Yardımcı Fiili**

cêp sapla-

***İsim + kiyer-* Yardımcı Fiili**

bükse kiyêr-

cilken kiyer- (kor-)

kükrek kiyêr-

tüş kiyêr-

***İsim + êşle-* Yardımcı Fiili**

êtlêk êşle-

eşekêlêk êşle-

yavızlık êşle- (it-)

***İsim + agız-* Yardımcı Fiili**

sal agız-

***İsim + kazan-* Yardımcı Fiili**

uñış kazan-

***İsim + tuydır-* Yardımcı Fiili**

yokı tuydır-

tamak tuydır-

***İsim + cey-* Yardımcı Fiili**

tabın cey-

taş cey-

***İsim + köt-* Yardımcı Fiili**

iman kötme-

***İsim + çap-* Yardımcı Fiili**

pêçen çap-

yam çap-

***İsim + imle-* Yardımcı Fiili**

im imle-

***İsim + iskert-* Yardımcı Fiili**

zeherlê iskert-

***İsim + êç-* Yardımcı Fiili**

ant êç-

kan êç-

***İsim + kitêr-* Yardımcı Fiili**

iman kitêr-

turı kitêr-

***İsim + ütên-* Yardımcı Fiili**

gafu ütên-

***İsim + sula-* Yardımcı Fiili**

irkên sula-

***İsim + biyêt-* Yardımcı Fiili**

iyek biyêt-

***İsim + atıl-* Yardımcı Fiili**

yoldız atıl-

***İsim + bêt-* Yardımcı Fiili**

baş bêt-

tın bêt-

ret bêt- (kit-)

ışanıç bêt-

tavış bêt-

***İsim + çual-* Yardımcı Fiili**

xetêr çual-

***İsim + yırt-* Yardımcı Fiili**

tamak yırt-

***İsim + buşat-* Yardımcı Fiili**

yök buşat-

êç buşat-

***İsim + sana-* Yardımcı Fiili**

tiñ sana-

***İsim + iş-* Yardımcı Fiili**

kirê iş-

***İsim + sikêr-* Yardımcı Fiili**

kirte sikêr-

üre sikêr-

***İsim + tère-* Yardımcı Fiili**

ayak tère-

***İsim + bêldêr-* Yardımcı Fiili**

protest bêldêr-

ışanmauçılık bêldêr- (kürset-)

şêlte bêldêr-

***İsim + sasıt-* Yardımcı Fiili**

kolak sasıt-

***İsim + köyle-* Yardımcı Fiili**

köy köyle-

***İsim + tük-* Yardımcı Fiili**

tir tük-

köç tük-

***İsim + alış-* Yardımcı Fiili**

küz alış-

***İsim + kükre-* Yardımcı Fiili**

kük kükre-

***İsim + yan-* Yardımcı Fiili**

yörek yan-

kümêr yandır-

ut yan-

***İsim + yañart-* Yardımcı Fiili**

nikax yañart-

tüşek yañart-

***İsim + uy-* Yardımcı Fiili**

nekış uy-

***İsim + mên-* Yardımcı Fiili**

ür mên-

***İsim + tözê-* Yardımcı Fiili**

solıx tözê- (yasa-)

***İsim + kamaş-* Yardımcı Fiili**

têş kamaş-

***İsim + çilen-* Yardımcı Fiili**

tirê çilen-

***İsim + tiş-* Yardımcı Fiili**

tişêk tiş-

***İsim + tirmala-* Yardımcı Fiili**

tırma tirmala-

***İsim + yeşêr-* Yardımcı Fiili**

êz yeşêr-

***İsim + kiptêr-* Yardımcı Fiili**

tir kiptêr-

***İsim + katıştır-* Yardımcı Fiili**

yalgan katıştır-

***İsim + yögêr-* Yardımcı Fiili**

salkın yögêr-

yaltıravık yögêrt-

***İsim + şêş-* Yardımcı Fiili**

üpke şêş-

***İsim + êrle-* Yardımcı Fiili**

cêp êrle-

***İsim + bile-* Yardımcı Fiili**

cir bile-

***İsim + almaştır-* Yardımcı Fiili**

tovar almaştır-

hava almaştır-

***İsim + bilgêle-* Yardımcı Fiili**

rêglamênt bilgêle-

***İsim + ör-* Yardımcı Fiili**

pıyala ör-

sulış ör-

***İsim + sızgan-* Yardımcı Fiili**

ciñ sızgan-

***İsim + kuzgat-* Yardımcı Fiili**

êş kuzgat-

***İsim + özêl-* Yardımcı Fiili**

üzek özêl-

***İsim + işêttêr-* Yardımcı Fiili**

er işêttêr-

***İsim + çêrêt-* Yardımcı Fiili**

ipi çêrêt-

***İsim + têşle-* Yardımcı Fiili**

irên têşle-

***İsim + simêrt-* Yardımcı Fiili**

yokı simêrt-

***İsim + kazı-* Yardımcı Fiili**

kabêr kazı-

***İsim + tibret-* Yardımcı Fiili**

kalem tibret-

***İsim + kostır-* Yardımcı Fiili**

kan kostır-

***İsim + cimêr-* Yardımcı Fiili**

kaş cimêr-

***İsim + bolga-* Yardımcı Fiili**

koyrık bolga-

***İsim + poş-* Yardımcı Fiili**

êç poş-

***İsim + torgız-* Yardımcı Fiili**

kolak torgız-

***İsim + têtire-* Yardımcı Fiili**

cir têtire-

***İsim + buya-* Yardımcı Fiili**

küz buya-

***İsim + têllen-* Yardımcı Fiili**

tasma têllen-

yaman têllen-

töçê têllen-

***İsim + çayır-* Yardımcı Fiili**

yede çayır-

***İsim + çek-* Yardımcı Fiili**

uıldık çek-

***İsim + yomşar-* Yardımcı Fiili**

küñêl yomşar-

***İsim + têk-* Yardımcı Fiili**

küz têk-

***İsim + ur-* Yardımcı Fiili**

urak ur-

***İsim + sêtle-* Yardımcı Fiili**

kul sêtle-

***İsim + urnaştır-* Yardımcı Fiili**

tertip urnaştır-

***İsim + tib-* Yardımcı Fiili**

tıray tib-

***İsim + sıy-* Yardımcı Fiili**

sêr sıy-

***İsim + köreştêr-* Yardımcı Fiili**

süz köreştêr-

***İsim + kız-* Yardımcı Fiili**

teleke kızdır-

***İsim + bêrkêt-* Yardımcı Fiili**

süz bêrkêt- (bêrleştêr-, kuyış-)

***İsim + mayla-* Yardımcı Fiili**

taban mayla-

***İsim + yala-* Yardımcı Fiili**

taban yala-

***İsim + suur-* Yardımcı Fiili**

tuzan suur-

***İsim + şomart-* Yardımcı Fiili**

taban şomart-

***İsim + yaltırat-* Yardımcı Fiili**

taban yaltırat-

***İsim + sukala-* Yardımcı Fiili**

suka sukala-

***İsim + agart-* Yardımcı Fiili**

têş agart-

***İsim + êrê-* Yardımcı Fiili**

küñêl êrê-

can êrê-

***İsim + talkı-* Yardımcı Fiili**

taklan talkı-

***İsim + ırjayt-* Yardımcı Fiili**

têş ırjayt-

***İsim + çük-* Yardımcı Fiili**

têz çük-

***İsim + totlık-* Yardımcı Fiili**

têl totlık-

***İsim + kıçıt-* Yardımcı Fiili**

têl(ê) (têllerê) kıçıt-

***İsim + ozayt-* Yardımcı Fiili**

têl ozayt-

***İsim + şakıldat-* Yardımcı Fiili**

têş şakıldat-

***İsim + çarla-* Yardımcı Fiili**

têl çarla- (şomart-)

2011. (Fiil + Zarf Fiil Eki) + Yardımcı Fiil**(Fiil + -p Zarf Fiil Eki) + bir- Yardımcı Fiili**

söylep bir- ülçep bir-
eytêp bir-

(Fiil + -p Zarf Fiil Eki) + aç- Yardımcı Fiili

tutırıp aç-

(Fiil + -p Zarf Fiil Eki) + kal- Yardımcı Fiili

butalıp kal- tomalap kaldır-
yoklap kal- yaklap kal-
saklap kal-

(Fiil + -p Zarf Fiil Eki) + tor- Yardımcı Fiili

avırayıp tor- (kit-) sikêrêp tor-
kaltırıp tor- tuktap tor-
sagalap tor-

(Fiil + -p Zarf Fiil Eki) + al- Yardımcı Fiili

vatıp al- yazıp al-
yoklap al- tirelep al-
saylap al- (kuy-)

(Fiil + -p Zarf Fiil Eki) + sal- Yardımcı Fiili

açıp sal- turap sal- (taşla-)

(Fiil + -p Zarf Fiil Eki) + kil- Yardımcı Fiili

çaptırıp kil- yabırılıp kil-
eylenêp kil-

(Fiil + -p Zarf Fiil Eki) + bar- Yardımcı Fiili

mênêp bar- çaptırıp bar-

yazıp bar-

ürmelep bar-

(Fiil + -p Zarf Fiil Eki) + tot- Yardımcı Fiili

saklap tot-

(Fiil + -p Zarf Fiil Eki) + kit- Yardımcı Fiili

aşıp kit-

söyleşêp kit-

kaytıp kit-

çençêlêp kit-

metelêp kit- (töş-)

(Fiil + -p Zarf Fiil Eki) + çık- Yardımcı Fiili

bulıp çık-

tegerep çık-

dörêslêp çık-

utırıp çık-

kalkıp çık-

(Fiil + -p Zarf Fiil Eki) + kuy- Yardımcı Fiili

dörêslêp kuy-

êterêp kuy-

ışandırıp kuy-

eybetlep kuy-

êlektêrêp kuy-

(Fiil + -p Zarf Fiil Eki) + kêr- Yardımcı Fiili

ütêp kêr-

(Fiil + -p Zarf Fiil Eki) + töş- Yardımcı Fiili

kaytıp töş-

törtêp töşêr-

mênêp töş-

eylenêp töş-

sınıp töş-

(Fiil + -p Zarf Fiil Eki) + bêl- Yardımcı Fiili

soraşıp bêl-

(Fiil + -p Zarf Fiil Eki) + kayt- Yardımcı Fiili

barıp kayt-

eylenêp kayt-

(Fiil + -p Zarf Fiil Eki) + yör- Yardımcı Fiili

butalıp yör- sagalap yörê-
daulaşıp yörê- êzlep yörê-
kañgırıp yörê-

(Fiil + -p Zarf Fiil Eki) + yaz- Yardımcı Fiili

küçêrêp yaz-

(Fiil + p Zarf Fiil Eki) + üs- Yardımcı Fiili

karap üstêr-

(Fiil + -p Zarf Fiil Eki) + tuz- Yardımcı Fiili

ışkıp tuzdır-

(Fiil + -p Zarf Fiil Eki) + uku- Yardımcı Fiili

kıçkırıp uku-

(Fiil + -p Zarf Fiil Eki) + yık- Yardımcı Fiili

görsêldeپ yığıl-

(Fiil + -p Zarf Fiil Eki) + yat- Yardımcı Fiili

tegereپ yat- ceyrep yat-
yabilıp yat- yeşêrênêp yat-
yabışıp yat-

(Fiil + -p Zarf Fiil Eki) + sora- Yardımcı Fiili

tilmêrêp sora- ütênêp sora-

(Fiil + -p Zarf Fiil Eki) + beyle- Yardımcı Fiili

tarttırıp beyle-

(Fiil + -p Zarf Fiil Eki) + kabar- Yardımcı Fiili

örêp kabart-

(Fiil + -p Zarf Fiil Eki) + aş- Yardımcı Fiili

totıp aş- yabırılıp aş-

(Fiil + -p Zarf Fiil Eki) + kat- Yardımcı Fiili

şakırayıp kat-

(Fiil + -p Zarf Fiil Eki) + taşla- Yardımcı Fiili

iltêp taşla- erlep taşla-
 sêbêrêp taşla- (çigar-) tomırılıp taşlan-
 söylep taşla-

(Fiil + -p Zarf Fiil Eki) + çik- Yardımcı Fiili

tapkırlap çik-

(Fiil + -p Zarf Fiil Eki) + yeşe- Yardımcı Fiili

görlep yeşe- tiptêrêp yeşe-
 dôbêrêtip yeşe- cırlap yeşe-
 sayraşıp yeşe-

(Fiil + -p Zarf Fiil Eki) + yöz- Yardımcı Fiili

kolaçlap yöz-

(Fiil + -p Zarf Fiil Eki) + tüle- Yardımcı Fiili

êşlep tüle-

(Fiil + -p Zarf Fiil Eki) + ırgıt- Yardımcı Fiili

yırtıp ırgıt- sızıp ırgıt-

(Fiil + -p Zarf Fiil Eki) + kêrt- Yardımcı Fiili

borıp kêrtêr- tegeretêp kêrt-
 tıgızlap kêrt- êterêp kêrt-

(Fiil + -p Zarf Fiil Eki) + yokla- Yardımcı Fiili
izêlêp yokla- ülêp yokla-

(Fiil + -p Zarf Fiil Eki) + söyle- Yardımcı Fiili
uratıp söyle- ülçep söyle-

(Fiil + -p Zarf Fiil Eki) + yıla- Yardımcı Fiili
takmaklap yıla- üksêp yıla-

(Fiil + -p Zarf Fiil Eki) + cıy- Yardımcı Fiili
urıp cıy-

(Fiil + -p Zarf Fiil Eki) + köl- Yardımcı Fiili
şarkıldap köl-

(Fiil + -p Zarf Fiil Eki) + ber- Yardımcı Fiili
irgıtıp ber- (taşla-) küterêlêp berêl-

(Fiil + -p Zarf Fiil Eki) + çakır- Yardımcı Fiili
ımlap çakır-

(Fiil + -p Zarf Fiil Eki) + öz- Yardımcı Fiili
têşlep öz-

(Fiil + -p Zarf Fiil Eki) + yalga- Yardımcı Fiili
küçêrêp yalga-

(Fiil + -p Zarf Fiil Eki) + ak- Yardımcı Fiili
gôrlep ak- şarlap ak-
şaulap ak-

(Fiil + -p Zarf Fiil Eki) + sün- Yardımcı Fiili
örêp sündêr-

(Fiil + -p Zarf Fiil Eki) + kitêr- Yardımcı Fiili

totıp kitêr- tegeretêp kitêr-

(Fiil + -p Zarf Fiil Eki) + uñ- Yardımcı Fiili

yıgılıp uñ- cimêrêlêp uñ-

(Fiil + -p Zarf Fiil Eki) + bêt- Yardımcı Fiili

yomarlanıp bêt- yabıgıp bêt-
sanap bêtêr- yaratıp bêtêrme-
tökêrêklep bêtêr-

(Fiil + -p Zarf Fiil Eki) + têre- Yardımcı Fiili

kitêrêp têre-

(Fiil + -p Zarf Fiil Eki) + êzle- Yardımcı Fiili

kıdırıp êzle-

(Fiil + -p Zarf Fiil Eki) + cik- Yardımcı Fiili

miçeülep cik- oçlap cik-

(Fiil + -p Zarf Fiil Eki) + mên- Yardımcı Fiili

sikêrêp mên-

(Fiil + -p Zarf Fiil Eki) + tiş- Yardımcı Fiili

törtêp tiş-

(Fiil + -p Zarf Fiil Eki) + yav- Yardımcı Fiili

utırıp yav-

(Fiil + -p Zarf Fiil Eki) + kakla- Yardımcı Fiili

ıslap kakla-

(Fiil + -p Zarf Fiil Eki) + kiptêr- Yardımcı Fiili
êlêp kiptêr-

(Fiil + -p Zarf Fiil Eki) + ütêr- Yardımcı Fiili
cezalap ütêr-

(Fiil + -p Zarf Fiil Eki) + üs- Yardımcı Fiili
karap üstêr-

21. Yardımcı Fiillerin Kullanılışları Bakımından Birleşik Fiiller

210. Kendi Anlamlarının Dışında Başka Bir Anlama Gelecek Şekilde Kullanılan Yardımcı Fiiller

Türkiye Türkçesinde yardımcı fiiller esas anlamları dışında başka anlamlara gelebilecek şekilde de kullanılmaktadır. Aynı durum Tatar Türkçesinde kullanılan birleşik fiillerin yapılışında rol oynayan yardımcı fiiller için de geçerlidir. Bu bölümde, Tatarca-Türkçe Sözlük'te yer alan fiiller esas alınarak, bahsedilen kullanım şekilleri ile ilgili bir sınıflandırma yapılmıştır.

bir- (birme-): er-, geç-, geçir-, eğme-, et-, at-, yen-, ver-

al birme-: öne geçirme-

baş birme-: baş eğme-

buy birme-: tâbî olma-

jaloba bir-: şikâyet et-

max(1) bir-: denemeden geçeme-

salyut bir-: bayramda top at-

satıp bir-: sözlü dalaşta yen-

xeyêr-fatıyxa bir-: hayır dua ver-

aç-: aç-, düşür-, et-, acık-, saç-, çöz-, yap-

bitlêgên aç-: maskesini düşür-

gayêbên aç-: teşhir et- (ayıbını)

yözên aç-: açıkla-
 korsak aç-: acık-
 ut aç-: ateş aç-
 şifrin aç-: şifresini çöz-
 ışna aç-: orman açarak tarla yap-

it- (itme-): bak-, koyma-, yaşa-, yap-, dön-, ol-, doldur-, sür-, çıkar-, bırak-, söyle-, edin-, çak-, duy-

avız it-: tadına bak-
 buş itme-: ücretsiz koyma-
 gomêr it-(kiçêr-, sör-): ömür yaşa-
 du it-: gürültü yap-
 zır zır it-: fır fır dön-
 komaçau it-: engelle-, mâni ol-
 komaçaulık it-: engel ol-
 möldêreme it-: ağzına kadar doldur-
 rejisyorlık it-: rejisörlük et-, yönetmenlik yap-
 seüde it-: ticaret yap-
 süzên süz it-: sözünü yerine getir-, dediğini yap-
 tigêz gomêr it-: denk ömür sür-, bir yastıkta koca-
 totkarlık it- (yasa-): engellik çıkar-
 tuy it- (uzdır-): düğün yap- (geçir-)
 tınsız it-: hayran bırak- (s.334)
 tümgeknê tau it-: tümseği dağ yap-, abart-
 ık-mık it- (kil-): ıkıla sıkıla söyle-
 ırım it-: büyü yap-
 êş it-: iş edin-, bir işi kimse ile yap-
 yalt-yolt it-: şimşekler çak-
 üç it-: kin duy-

kal- (kaldır-): ol-, düş-, et-, kır-, tut-, dön-
 aldan kal-: (yemek için) çok ol-
 xeyêrçê könêne kal-: dilenci vaziyetine düş-

xeýran kaldır-: hayran et-
 xetêr kaldır-: hatırmı kır-
 xetêrde kaldır-: hatırda tut-
 çırığa kal-: çırığa dön-, çok zayıfla-

bul-: er-, et-, uğra-, sız-, ol-, kal-, dur-, gir-
 balig' bul-: rüşte er-
 bankrot bul-: iflâs et-
 vafat bul-: vefat et-
 zar bul-: sıkıntıya uğra-
 lex bul-: sarhoşluktan sız-
 şım bul-: sessiz ol-, suskun kal-
 östên bul- (tor-): üstün ol- (dur-), yukarıda dur-
 cir tişêgêne kêrêrdey bul-: utançtan yere gir-

tor-: ol-, geç-, et-, tut-, gel-
 avırayıp tor- (kit-): uykulu ol-
 atlıgıp tor-: çok istekli ol-
 bolıtlap tor-: bulutlanıp geç-
 görlep tor-: gürültü yapmaya devam et-
 dejur tor-: nöbet tut-
 imam tor-: imam ol-
 yök bolıp tor-: yük ol-
 kizü tor-: nöbet tut-
 sêr itêp tor-: sır tut-
 têl oçında tor-: dilin ucuna gel-
 uñayına tor-: iyi diye tasdik et-

yasa-: ver-, et-, çıkar-, bulun-, getir-, uydur-
 informatsiya yasa-: bilgi ver-
 yogıntı yasa-: tesir et-
 klassifikatsiya yasa-: sınıflandır-, tasnif et-
 provokatsiya yasa-: provokasyon çıkar-

progul yasa-: işe izinsiz ara ver-
 razvêdka yasa-: askerî keşifte bulun-
 rêzyumê yasa-: özetle-, hulâsa et-
 rêkvizitsiye yasa-: istimlâk et-
 rêstavratsiya yasa-: eski durumuna (biçimine) getir-
 tek‘dim yasa-: evlenmeye teklif et-
 êş yasa-: iş uydur-

**al-: edin-, çıkar-, et-, kavuş-, ver-, bul-, ol-, iç-, bil-, göster-, çek-, yap-,
 kazan-, aç-, tut-, an-, kıştır-, say-**

asrarga al-: (bir kimseyi, çocuğu) himayesine al-, evlât edin-
 açu al-: acısını çıkar-
 basıp al-: ele geçir-, istilâ et-
 irêk al-: hürriyete kavuş-
 is akılnı al-: akıllara durgunluk ver-
 kazıp al-: kazıp bul-
 kızıp al-: içki içm-, sarhoş ol-
 san al-: sayısını bil-
 sanga al- (sana-, suk-): saygı göster-, say-
 sêlkênêp al-: oyna-, dans et-
 sorau al-: sorguya çek-
 sınau al-: imtihana al-, imtihan et-
 şaulap al-: (*kısa süreli*) gürültü yap-
 şêltelep al-: (*biraz*) tekdir et-
 şöhret al- (kazan-): şöhret al-, kazan-
 ırmau al-: oluk aç-
 êkzamen al-: imtihan yap-
 yazıp al-: yazıp al-, kopya et-
 yakadan al-: yakadan tut-
 yaxşı süz bêlen iske al-: iyilikle an-
 önên al-: korkutup sesini kıştır-
 can isebên al-: nüfus say-

sal- (salın-): koy-, çıkar-, vur-, yatır-, yap-, çek-, ver-, et-, bas-, at-, aç-, yapıştır-, söyle-, sok-

aslamga sal-: faize koy-
 açıp sal-: açığa çıkar-
 bilmemêşke salın-: kendini bilmezliğe vur-
 bilgê sal-: işaret koy-
 gospital'ge sal-: hastaneye yatır-
 grim sal-: makyaj yap-
 jirebe sal-: kur'a çek-
 zakladka sal-: rehine ver- (koy-)
 zıyan sal-: ziyan ver-
 imza sal-: imza et-
 kanga toz sal-: yaraya tuz bas-
 karmak sal-: olta at-
 kul sal-: 1. el koy-; 2. sarkıntılık et-
 küz sal-: 1. göz at-; 2. göz koy-
 nigêz sal-: temel at-
 nogıt sal-: nohut ile fal aç-
 nekış sal-: nakış yap-
 oyıtkı sal-: (süt) mayala-, *mec.* fikir ver-, *mec.* kışkırt-
 oltan sal-: taban yap-
 par sal-: 1. buhar çıkar-; 2. hızlandır-
 poşaman sal-: pişman et-
 poşlina sal-: vergi tayin et-
 rifmaga sal-: kafiye yap-
 salım sal-: salma sal-, vergi koy-
 sistemaga sal-: sisteme koy-
 sölêk sal-: sülük yapıştır-
 sören sal-: alarm ver-, alarm vur-
 süz sal-: şefaata ederek söz söyle-
 tamga sal- (suk-): damga vur- (bas-)
 toz sal-: tuz koy-
 tormoz sal- (bir-): fren yap-

turı yulga sal-: doğru yola koy-
 teñke sal-: para koy-
 urtaga sal-: ortaya koy-
 ut sal- (tört-): ateşe ver-
 utka sal-: ateşe sok-
 uttan alıp suga sal-: ateşten alıp suya sok-
 çalkan sal-: güreşte rakibi sırt üstü yatır-
 şar sal-: oy ver-
 şom sal-: korku (endişe) ver-
 ştraf sal- (tület-): yasak koy-, ceza ödet-
 êssê sal-: sıcaklık ver-
 yamau sal-: yama yap-
 eylendêrêp sal-: güreşte başın üstünden aşırıp vur-

yom-: kırp-

çêlt-çêlt yom-: gözünü kırp-

kil-: çık-, yap-, ol-, et-, at-, vur-, dokun-, açıl-, iste-, gir-, başla-, kal-, geç-

barlıkka kil-: ortaya çık-
 göj kil-: gürültü yap-
 du kil- (kubar-, küter-): gürültü yap- (kopar-, çıkar-)
 yıltır yıltır kil-: pırıl pırıl ol-
 zir-zöber kil-: alt üst ol-
 ige-çöyge kil-: nasihat kabul et-
 iles-miles kil-: anormal hareket et-
 ixaxa(y) kil-: kahkaha at-
 maç kil-: şans vur-
 mihêrbanı kil-: iyiliği dokun-
 pare pare kil-: parça parça ol-
 süzge kil-: araları açıl-
 taç kil-: kendisine uygun ol-
 tamak kil-: içki içmek iste-
 tavışka kil-: ağız dalaşına gir-

torna tepi alıp kil-: (çocuk) yürümeye başla-
 turı kil-: mecburiyetinde kal-
 teüfıykka kil- (utır-): edepli ve hayâlî ol-
 xeraketke kil-: harekete geç-
 çêlpereme kil-: tuz buz et-
 şau-şu kil-: gürültü patırtı et-

bar-: çık-, kal-, yürüt-, geç-

mênêp bar-: çık- (*mes.* dağa)
 koyırıkta bar- (söyrel-): geri kal-, kuyrukta kal-
 mênêp bar-: yukarı çık-
 miltıklap alıp bar-: silâh altında yürüt-
 süz bar-: söz geç-

kıl-: yap-, et-

gamel kıl-: dinî amel yap-
 gıybadet kıl-: ibadet et-
 ferman kıl-: emret-

tot-: avla-, yap-, et-

bolgançık suda balık tot-: bulanık suda balık avla-
 tiz tot-: tez yap-
 uyda tot-: akılda tut-

kit-: vur-, düş-, et-, gir-, dal-, ol-

başka kit-: başına vur-
 yêger kit-: halsiz düş-
 is kit-: hayret et-
 köyê kit-: düzeni bozul-
 mertke kit-: uyku hastalığına gir-
 söyleşêp kit-: söyleşip git-, konuşmaya dal-
 êç kit-: ishal ol-
 yaktırıp kit-: tebessüm et-

çık- (çıgar-): geç-, et-, kaldır-, bitir-, başar-, geçir-, kurtul-, ol-, oku-

arkılı çık-: aykırı geç-

basıp çıkar-: neşret-

gamelden çıkar-: yürürlükten kaldır-

oçlap çık-: bir işi bitir-

oçkinnar çıkar-: çok işler başar-

tön çık-: gece geçir-

ukıp çık-: okuyup bitir-

xakı çık-: parası fiyata denk gel-

çit ilge çıkar-: ihraç et-

ırıp-yırıp çık- (üt-): ağır vaziyetten kurtul-

êksportga çıkar-: ihraç et-

êfırğa çık-: radyo ve televizyon haberine konuk ol-

yukka çık-: 1. kaybol-; 2. bit-, sona er-

yukka çıkar-: 1. bitir-; 2. reddet-

yasin çık- (ukı-): yasin oku-

kuy-: et-, bırak-, ver-, bitir-

dörêslep kuy-: tasdik et-

ixtiyarına kuy-: kendisine bırak-

xak kuy- (bêlgêle-): fiyat ver-

ışandırıp kuy-: inandırıp vaad et-

yalmap kuy-: ağızına alıp bitir-

kêr-: gel-, yap-, gel-, değ-, yıkan-, düş-, kazan-

añ kêr-: akli başına gel-

beylenêşke kêr-: bağlantı yap-

gayret kêr-: gayreti gel-, gayretlen-

yöregêne kêr-: canına değ-

munça kêr-: hamamda yıkan-

tarakan kêr-: şüphe düş-, şüpheyeye düş-

têlge kêr-: dile düş-

tös kêr- (kun-): rengi gel-

xel kêr-: güç kazan-

kêrt-: sok-, koy-, kaydet-, götür-, topla-, et-, üfle-, ver-

praktikaga kêrt-: hayata sok-

retke kêrt- (kitêr-, sal-): sırasına koy-

propiskaga kêrt-: ikamete kaydet-

kabêrge kêrt-: ölüme götür-

mal kêrt-: hayvanı ağıla topla-

çit ilden kêrt-: ithâl et-

can kêrt-: can üfle-, nefes ver-

kolak(ka) kêrt-: kulağına küpe et-

töş- (töşir-): gel-, et-, getir-, dön-, kal-, sar-, üre-, duy-, ol-, çektir-, sark-, yakalan-, çekil-, toplan-, indir-, başla-, bit-, at-, kon-

arzanga töş-: ucuza gel-

arttan töş-: tâkip et-

iske töş-: hatıra gel-

iske töşir-: hatıra getir-

kayıp töş-: ansızın dön-

koyılıp töş-: kaskatı kesilip kal-

kollıkka töşêr-: köle et-

kort töş-: kurt sar-, kurt üre-

küz töş-: gözün tut-

nefês töş-: şehvet duy-

rux töş-: alçak ruhlu ol-, bezgin ol-

resêmge töş-: resmini çektir-

salınıp töş-: salınıp sark-

sarı töş-: sarılık hastalığına yakalan-

suretke töş-: fotoğraf çekil-

söt töş-: süt toplan-

tomau töş-: nezle ol-

texêtten töşêr-: tahttan indir-

ukırğa töş-: ilkokula başla-

êrêp tüş-: eriyip bit-
 yakor' tüşêr-: demir at-
 yalıngıç tüş-: yalvarmaya gerek ol-
 yañağına mênêp tüş-: tokat at-
 eylenêp tüş-: kat'î kararından dön-
 cilkege tüş-: omzuna kon-

kür-: kazan-, et-, çek-, al-

küñêlên kür- (tap-): gönlünü kazan-
 xesterên kür-, xesterêne kêr- (kôrêş-): ihtimam et-, kaygısını çek-
 xetêrên kür-: gönlünü al-

kayt- (kaytar-): ver-, çekil-

karu kaytar-: karşılık ver-
 su kayt-: su çekil-
 têl kaytar-: karşılık ver-
 cavap kaytar-: cevap ver-

ti- (tidêr-, tidêrtme-): kondurma-, vur-, çarp-, dokun-

süz tidêrtme-: söz kondurma-
 têl tidêr-: söz vur-, lâf çarp-
 têşke ti-: sinirine dokun-
 canga ti-: canına dokun-

kürset-: yap-, et-

ayu xêzmetê kürset-: iyi amaçla kötü iş yap-
 ig'tibar kürset-: dikkat göster-, hürmet et-

kor-: yap-, koy-, yürüt-, at-

au kor-: av yap-
 kirte kor-: engel koy-
 têl bêlen têgêrmen kor- (tartır-): lâf ile peynir gemisi yürüt-
 nigêz kor-: ev temeli at-, evlen-

perde kor-: perde koy-

koy- (koyıl-): yap-, dök-, düş-

kot koy-: put yap-

yabaga koy-: yapağı dök-

yafrak koyıl-: yaprak yere düş-

utır- (utırt-): gel-, kal-, dik-, koy-, ettir-, çıkar-

akılga utır-: akılı başa gel-

kaklanıp utır-: kakılıp kal-

küçêrêp utırt-: fidanı bir yerden başka bir yere dik-

sabın suına utırt-: ayağının altına karpuz kabuğu koy-

sünnetke utırt-: çocuğu sünnet ettir-

texêtke utırt-: tahta çıkar-

tap-: et-

uylap tap-: keşfet-

tapşır-: ver-

fyaldanuga tapşır-: faydalanmaya ver-

ciber-: uzaklaştır-, boz-, köklen-, kaçır-, başla-, et-, kork-, bırak-, kal-

kölkêge ciber-: ciddiyetten uzaklaştır-

retên ciber-: düzenini boz-

tamır ciber- (cey-): (bitki) köklen-

temên ciber- (kiter-): tadını kaçır-

ulap ciber-: ulumaya başla-

xata ciber-: hata et-

şür ciber-: çok kork-

yemên ciber- (kitêr-): güzelliğini yok et- (gider-)

cilbegey ciber-: düğmesiz bırak-

ciñêl sulap ciber-: hafif nefeslenip kal-

çeç-: dik-, ek-

oyalap çeç-: yuva açıp dik-

tasmalap çeç-: kordon gibi ek-

suk-: kazan-, vur-, uğra-, çak-, dik-, ge-, çek-, oyna-, öldür-

bank suk-: kâğıt oyuncusu para kazan-

boz suk-: don vur-

paraliç suk-: felce uğra-

subay suk-: kazık çak-, sütun dik-

segati suk-: saati vur-; zamanı gel-

têlêgramma suk- (bir-): telgraf çek- (ver-)

şar suk-: ağaç küre ile oyna-; vakit öldür-

sat-: yap-, söyle-, yay-

gaybet sat- (çeyne-): dedikodu yap-

riya sat-: riya yap-

sugan sat-: konu ile ilgisiz sözler söyle-

ten sat-: fahişelik (orospuluk) yap-

yamatın sat- (çıgar-): kötü ad yay-

yör- (yörê-, yört-): git-, dolaş-, gez-, taşı-, dolaş-, götür-, et-

artınnan yör-: ardından git-

butalıp yör-: ayak altında dolaş-

kañgırıp yörê-: yersiz yurtsuz gez-

süz yört-: söz taşı-, lâf taşı-

têlde yör-: ağızda dolaş-

yanda yört-: alıp götür-

cir cimêrtêp yör-: çok gayret et-

boz-: at-, yap-, as-

tös boz-: rengi at-, öfkelen-

xokuk boz-: kanuna aykırı iş yap-

çıray boz- (sıt-): suratını as-

yaz- (yazdır-): ayır-, al-, ettir-, yazdır-, geç-

may yaz-: yağ ayır-

taviş yaz-: sesi teybe al-

eytêp yazdır-: dikte ettir-, söyleyip yazdır-

huştan yaz-: şuurunu kaybet-, kendinden geç-, bayıl-

bas- (basıl-, bastır-): çek-, yap-, serinle-, ferahlandır-, gir-, gider-, doldur-, at-, bit-, koy-

ayak basma-: ayak çek-

itêk bas-: keçe çizme yap-

yörek basıl- (tın): yürek serinle-

küñêlnê bas-: gönlünü ferahlandır-

safka bas-: sıraya gir-

susaunı bas-: susuzluğunu gider-

tula bas-: çuha doldur-

tepi bas-: adım at-

ukrası basıl-: gereksiz telâşı bit-

utlı tabaga bastır-: kaynar kazana koy-

ukı- (ukıt-): ver-, kıl-, et-

art sabagın ukıt- (öyret-): ders ver-, ceza ver-

namaz ukı-: namaz kıl-

rexmet ukı-: çok teşekkür et-

cenaza ukı-: cenaze namazı kıl-

sızıl-: ağar-

tañ sızıl-: tan yeri ağar-

tart-: iç-, çek-, et-

temekê tart-: sigara iç-

tesbix tart-: tespîh çek-

cavapka tart-: mahkemeye celp et-

yıgıl-: öp-

ayakka yıgıl-: ayak öp-

yat-: ol-, gel-, yapma-, dur-, kal-

buş yat-: işsiz ol-; faydasız ol-

kolakka yat-: kulağa uygun gel-

tarakan sanap yat-: faydalı iş yapma-

tik yat-: işsiz dur-

yabılıp yat-: 1. kapanıp kal-; 2.unutulup kal-

yabışıp yat-: yapışıp kal-

oç- (oçır-): yay-, ver-, git-

ürdek oçır-: yalan yay-

cilge oçır-: rüzgâra ver-, yele ver-

cehennemge oç-: cehenneme git-

at-: et-

pıçrak at- (taşla-): bühtan et-

uz-: ol-

balaga uz-: gebe ol-

buyga uz-: hâmile ol-

eyt-: ada-, et-

nezêr eyt-: adak ada-

rexmet eyt-: teşekkür et-

üt-: et-

üzekke üt-: kalbe çok zarar tesir et-

ki-: tak-

bitlêk ki-: peçe tak-

muyınçak ki-: *mec.* boyna tasma tak-

aşa- (aşat-): et-, dağla-, döv-

başın aşat-: yok et-

yörek itên aşat- (tala-): yüreğini dağla-

tal çıbığı aşat-: söğüt çubuğu ile döv-

bat-: dal-

tiren uyga bat-: derin düşünceye dal-

kat-: ol-, kesil-, başlat-, at-, don-

kan kat-: merhametsiz ol-

sın kat-: taş kesil-

süz kat- (kuş-): konuşmayı başlat-, söz at-

torataş bulup kat-: taş kesil-

şakırayıp kat-: kaskatı don-

taşla-: yap-

êş taşla-: grev yap-

tanı-: ol-, bil-

xerêf tanı-: okuryazar ol-

yazu tanı-: okuma yazma bil-

uyna-: yap-

tit-miti uyna-: el şakası yap-

söyle- (söyleş-): at-, çek-, konuş-

rêç? söyle-: nutuk at-

têlênnen tartıp söylet-: ağzından sözü ip ile çek-

pış-pış söyleş-: fısıl fısıl konuş-

êrê söyleş-: kibirli konuş-

küter- (küterêl-): et-, art-, çık-, göster-, kaldır-, çıkar-, kaç-

baş küter-: isyan et-

bunt küter-: isyan et-, baş kaldır-
 beyesê küterêl-: değeri art-
 isêm küter-: haksıza adı çık-
 koral küter-: isyan et-, silâh göster-, tehdit et-
 kul küter-: el kaldır-
 kükke küter-: göğe çıkar-
 ükçe küter- (yaltırat-): çabuk kaç-

tayan-: koy-

bilge tayan-: elini beline koy-
 böyêrge tayan-: elini beline koy-

sın-: bozul-

teharet sın-: abdesti bozul-

cıy-: gel-, yap-

is cıy-: kendine gel-
 urıp cıy-: hasat yap-

bagla-: duy-

ışanıç bagla-: güven duy-

êşle-: ol-, et-, yap-

urında êşle-: görevli ol-
 êtlêk êşle-: düşmanlık et-
 eşekêlêk êşle-: pislik yap-, kötülük yap-

küm-: boğ-

danga küm-: şöhrete boğ-

êç-: bil-, oku-, çek-

su kêbêk êç-: su gibi bil- (oku-)
 toyak suı êç-: sıkıntı çek-

kitêr-: et-, koy-

pıran-zaran kitêr-: sarf et-

tsitata kitêr-: iktibas et-

cêgên cêkke kitêr-: taşı gediğine koy-

bêt-: kısıl-

tavış bêt-: ses kısıl-

têre-: diz-

stênaga têre-: kurşuna diz-

bêldêr-: et-

protest bêldêr-: protesto et-

tib-: et-, boz-

tertege tib-: protesto et-, işi boz-, düzeni boz-

211. Birleşik Fiilin Tek Bir Fiille Karşılanması

Kendi anlamlarının dışında başka bir yardımcı fiilin anlamına karşılık gelecek şekilde kullanılan yardımcı fiillere benzer şekilde, Kazan-Tatar Türkçesinde kullanılan kimi birleşik fiillerin Türkiye Türkçesinde “-le/-la; -len/-lan; -leş/-laş” eklerinden birini alan tek bir kelimeyle karşılanabildiği görülmüştür. Söz konusu yapı *isim + yardımcı fiil* kalıbında gözlenen bir özelliktir.

Bu husus ile ilgili olarak, Tatarca-Türkçe Sözlük’te geçen birleşik fiil örnekleri Türkiye Türkçesindeki anlamları ile aşağıda verilmiştir.

xiske birêl-: duygulan-

yözên aç-: açıkla-

keyêf aç-: keyiflen-

başlı-küzli it-: evlendir-

beyan it-: açıkla-

gölt it-: parla-
 gölt ittêr-: (odayı vb.) aydınlat-
 göman it-: sezinle-
 isep it- (yört-): plânla-, tasarla-
 komaçau it-: engelle-, mâni ol-
 kıyas it-: karşılaştır-
 neşêr it-: neşret-, yayınl-
 xur it-: horla-
 başlı-küzli bul-: evlen-
 bexil bul-: helâlleş-
 yırak bul- (tor-): anlama-
 sakta tor-: karakol bekle-, nöbet tut-
 saklap tor-: yedekle-
 yakor' da tor-: demirle-
 yomgak yasa-: sonuçlandır-, bağla-
 reviziya yasa- (ütker-): yokla-
 rêzyumê yasa-: özetle-, hulâsa et-
 arendaga al-: kirala-
 yoklap al-: uyukla-
 karşı al-: karşıla-
 kulga al-: yakala-
 sak astına al-: tutukla-
 start al-: başlan-
 suliş al-: dinlen-
 süz alış-: sözleş-
 xat alış-: mektuplaş-
 xel al-: hallet-
 xetêrge al-: hatırla-
 ızanlap al-: çerçevele-, sınırla-
 köyge sal-: düzenle-
 nalog sal-: vergilendir-
 oyıtkı sal-: (süt) mayala-, *mec.* kışkırt-
 par sal-: hızlandır-

tormoz yasa-: engelle-
 yulga salın-: düzenlen-
 cebêr sal-: cebret-, zorla-
 avız suları kil- (ak-): iştahlan-
 periyê kil- (kuzgal-): coşkunlaş-, heyecanlan-
 yaraksız xelge kil-: bozul-
 edepke kil- (utır): edeplen-
 ozata (ozatıp) bar-: uğurla-
 arkanda tot-: bağla-
 yul tot-: yollan-
 ozakka kit-: sürüklen-
 ceyêlêp kit-: şişmanla-
 irge çık- (bar-): evlen- (kadın)
 oçına çık-: tamamlan-
 tormışka çık-: (kızlar için) evlen-
 yeşê çık-: tamamlan-
 kebên kuy-: nikâhla-
 yeneşe kuy-: karşılaştır-
 gayret kêr-: gayretlen-
 izvêst' kêrt-: kireçle-
 munça kêrt-: yıka-, azarla-
 üte kürên-: saydamlaş-
 is ti-: (gaz vb. ile) zehirlen-
 cil-yañgır tidêrme-: azarlanma-
 isep kor- (tot-): hesapla-, tasarla-
 nigêz kor-: evlen-
 komı koyıl-: ihtiyarla-, güçsüzleş-
 alga ciber-: ilerlet-
 daulaşıp yörê-: kavgalaş- (devamlı olarak)
 arkılığa üs- (ceyêl-): genişle-
 iman(in) ukıt-: haşla-, azarla-
 tormışka aş-: gerçekleş-
 kul çal-: alkışla-

xeyêr sora- (soraş-): dilen-
 il ayır- (oçır-): (arı için) oğulla-
 kükrek kak-: büyüklen-
 tuzanın kak-: cezalandır-
 êçten tın-: sus-
 tuzga yazmagannı söyle-: saçmala-
 it kun-: etlen-
 gayêp tak- (taşla-): suçla-, ayıpla-
 köçten tay-: halsizleş-
 ipke kitêr-: uygunlaştır-
 ıslap kakla-: tütsüle-
 yaltıravık yögêrt-: yaldızla-
 koyrık bolga-: yaltaklan-
 süz bêrkêr- (bêrleşêr-, kuyış-): anlaş-
 tuzan suır-: temizle-
 arendaga al-: kirala-
 tep-tep it-: yürü-; çapala-
 başlı-küzli bul-: evlen-

22. Alıntı Kelimeler Bakımından Birleşik Fiiller

Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Tatar Türkçesinde de Arapça, Farsça, İngilizce vb. gibi muhtelif dillerden alınma pek çok kelime mevcuttur. Ancak, 1552 tarihinden beri Rusların hâkimiyeti altında yaşamakta olan Tatarların dilinde bulunan alıntı kelimelerin çoğu Rusça menşelidir. Bu bölümde, taranan Tatarca-Türkçe Sözlük'te tespit edilen ve Rus dilinden alınma isimlerle Tatarca fiillerin birleşimi neticesi meydana gelmiş olan 115 adet birleşik fiil kaydedilmiştir.

Bu bölümdeki birleşik fiillerin kuruluşunda yabancı (Rusça) kelimeler yalın halde getirilip Tatarca bir yardımcı fiil ile birleşik fiil oluşturabildiği gibi (garantiya bir-: garanti vermek; provokatsiya yasa-: provokasyon çıkarmak); Rusça isimden sonra getirilen belirtme hâli eki ve yardımcı fiil ile (şifırın aç-: şifresini çözmek), bulunma hâli eki ve yardımcı fiil ile (yakor'da tor-: demirlemek), yönelme hâli eki ve yardımcı fiil ile

(arendaga al-: kiralamak), Rusça isim + Tatarca ayrılma hâli eki + Tatarca yardımcı fiil (sexneden töş-) ve tamlayanı Rusça, tamlananı ise Tatarca olan bir belirtisiz isim tamlaması ile bunların sonuna getirilen bulunma hâli eki + yardımcı fiil (vlast' başında tor-) ile kurulmuş bir birleşik fiil tespit edilmiştir. Ayrıca Rusçadan alınan kelimelere Tatarca yapım ekleri getirilerek (piratlık) türetilen yeni kelimelerden sonra da bir yardımcı fiil getirilerek birleşik fiillerin kurulduğu (piratlık it-: korsanlık etmek) görülmüştür.

220. Rusça Bir İsim ve Tatarca Bir Fiille Kurulan Birleşik Fiiller

Rusça İsim + bir- Yardımcı Fiili

garantiya bir-	raport bir-
jaloba bir-	rêkomëndatsiya bir-
instruksiye bir-	salyut bir-
kredit bir-	signal bir-
oriyentatsiya bir-	êkzamen bir-
prikaz bir-	şıfırın aç-

Rusça İsim + it- Yardımcı Fiili⁶

komandalık it-	rejisyorlık it-
komandirlik it-	sêkrêtarlık it-
partizanlık it-	sud'yalık it-
piratlık it-	şpionlık it-
prêdsêdatêl'lêk it-	

Rusça İsim + bul- Yardımcı Fiili

bankrot bul-

⁶ Tatar Türkçesinde bir isimle birleşik fiil yapan "it-" yardımcı fiili, Bolşevik İhtilâli'ne kadar Arapça ve Farsça sözlerle (seüde itü: ticaret yap-; xeber itü: haber et-; te'sir itü: tesir et-; te'min itü: temin et-; xökem itü: hükmet-) birlikte kullanılmıştır. Ancak devrimden sonra "it-" yardımcı fiili Rus dilinden alınan masterlarla birlikte kullanılarak birleşik fiiller kurulmaya başlanmıştır.

Hâli zamanda Tatar dilinde "it-" yardımcı fiili ile konuşma dilinde Rus dilinin master şeklindeki fiillerinden birleşik fiiller yapılmaktadır: *mobilizovat' itü* (seferber et-, askere çağır-); *realizovat' itü* (realize et-, hayata geçir-, gerçekleştir-, uygula-, yerine getir-); *gulyat' itü* (gez-, gezin-; istirahat et-); *zubrit' itü* (ezbercilik et-). Fakat edebî dilde bu yapıdaki birleşik fiillerin kullanımından kaçınılmaya çalışılmaktadır. Edebî dilde bu kullanımın tek örneğine, *tantsevat' itü* (dans et-, oyna-) fiiline yer verilmektedir. M. Z. Zekiyev, Tatar Grammatikası I, 'İnsan' Meskeü, 'Fikir' Kazan' 1998, s. 364.

Rusça İsim + tor- Yardımcı Fiili

vlast' başında tor- yakor'da tor-
dejur tor-

Rusça İsim + yasa- Yardımcı Fiili

informatiya yasa- rëkvizitsiye yasa-
klassifikatsiya yasa- rëklama yasa-
manyovr yasa- rëmont yasa- (ütker-)
massaj yasa- rëpëtitsiya yasa-
provokatsiya yasa- rëstavratsiya yasa-
prognoz yasa- sabotaj yasa-
progul yasa- tormoz yasa-
razvêdka yasa- trênirovka yasa-
reviziya yasa- (ütker-) şturm yasa-
rëzyumê yasa- êkonomiye yasa-

Rusça İsim + al- Yardımcı Fiili

arendaga al- êkzamen al-
start al-

Rusça İsim + sal- Yardımcı Fiili

aslamga sal- par sal-
gospital'ge sal- poşlina sal-
grim sal- rifmaga sal-
jirebe sal- sistemaga sal-
zakladka sal- tormoz sal- (bir-)
nalog sal- ştraf sal- (tület-)

Rusça İsim + kil Yardımcı Fiili

par kil-

Rusça İsim + tot- Yardımcı Fiili

bank tot- bombaga tot-

oriyentatsiya tot-
rêzêrvta tot-

fason tot-

Ruşça İsim + kit- Yardımcı Fiili

retê kit- (çual-)
êmigratsiyeye kit-

Ruşça İsim + çık- Yardımcı Fiili

dekretka çigar-
rasxodka çigar-

êksportga çigar-
êfırğa çık-

Ruşça İsim + kuy- Yardımcı Fiili

diagnoz kuy-
nomer kuy- (suk-)

norma kuy-

Ruşça İsim + kêrt- Yardımcı Fiili

izvêst' kêrt-
normaga kêrt-
praktikaga kêrt-

propiskaga kêrt-
retke kêrt- (kitêr-, sal-)

Ruşça İsim + tüşêr- Yardımcı Fiili

yakor' tüşêr-

sexneden tüş-

Ruşça İsim + kür- Yardımcı Fiili

nuja kür- (çik-)

Ruşça İsim + kürênme- Yardımcı Fiili

ret kürênme-

Ruşça İsim + kor- Yardımcı Fiili

plomba kor- (suk-)

plan kor- (töz-)

Rusça İsim + tap- Yardımcı Fiili

retên tap-

Rusça İsim + ciber- Yardımcı Fiili

retên ciber-:

Rusça İsim + suk- Yardımcı Fiili

bank suk-

şstamp suk- (bas-)

paraliç suk-

ştêmpêl' suk-

têlêgramma suk- (bir-)

şar suk-

Rusça İsim + sat- Yardımcı Fiili

leketa sat- (suk-)

leçtit sat-

Rusça İsim + bas- Yardımcı Fiili

piçet bas- (suk-)

ukrası basıl-

Rusça İsim + at- Yardımcı Fiili

korşau at-

kırşau at-

Rusça İsim + ku- Yardımcı Fiili

rêkord ku-

Rusça İsim + kudır- Yardımcı Fiili

neft' kudır-

Rusça İsim + uyna- Yardımcı Fiili

nervida uyna-

Rusça İsim + ırgıt- Yardımcı Fiili

yedre ırgıt-

Rusça İsim + yar- Yardımcı Fiili

şar yar-

Rusça İsim + söyle- Yardımcı Fiili

rêç' söyle-

Rusça İsim + küter- Yardımcı Fiili

bunt küter-

par küter-

Rusça İsim + eylen- Yardımcı Fiili

parga eylen-

Rusça İsim + bül- Yardımcı Fiili

graduslarga bül-

Rusça İsim + tère- Yardımcı Fiili

stênaga tère-

Rusça İsim + bêldêr- Yardımcı Fiili

protest bêldêr-

Rusça İsim + bilgêle- Yardımcı Fiili

rêglamênt bilgêle-

Rusça İsim + êlek- Yardımcı Fiili

amnistiyege êlek-

Rusça İsim + tib- Yardımcı Fiili

tıray tib-

23. Deyimleşmiş Birleşik Fiiller⁷

cidê babasın tanıt-	añga kil-
êne küzênnen ütker-	anıkka tanık (bul-)
xelden kil-	arkılığa-buyğa yörêp çık-
ucak yafragı kêbêk kaltıra-	art sabagın ukıt- (öyret-)
açun yot-	astan ut yört-
agaç atka atlandır-	astın üske kitêr-
akıl bir-	ataman bul-
akıl kit-	atı çık-
akıldan şaş- (yaz-)	atı-çabı çık-
akılga kil-	atlıgıp tor-
akılga utır-	avırayıp tor- (kit-)
Allaga tapşır-	avırlık it-
altın taular veg'de it-	avız açıp (karap) tor-
añ kêr-	avız balda-mayda bul-
avız bêlen tıngla-	avızı kolakka cit-
avız êçênde botka pêşêr-	ayak astında bul-
avız pêş-	ayak astında ural- (butal-)
avız suları kil- (ak-)	ayak cirge time-
avız tursayt-	ayak têre-
avız yotıp utır-	ayaksız-kulsız kal-
avızdan ut çeç-	ayu mayı sört-
ayu xêzmetê kürset-	azap kür- (çik-)
barlıkka kil-	barmak aşa kara-
barmakka barmak sukma-	baş bêt-
baş birme-	baş eylen-
baş i-	baş katır-
baş küter-	baş tüzet-
baş vat-	başın aşa-

⁷ Deyimler, hem şekil hem kavram özellikleri bulunan kalıplaşmış sözlerdir. Bu gruptaki birleşik fiiller de ad ya da ad soylu bir veya birden çok kelimenin belirli şekil bilgisi kalıpları içinde, bir esas fiil ile birleşerek kalıplaşmasından oluşmuştur. Diğer birleşik fiillerden onları ayıran özellikleri şekil kaynaşması yanında anlamca bir kalıplaşmaya uğrayarak yeni bir anlatım birimine dönüşmeleridir. Z. Korkmaz, Türk Dili Grameri (Şekil Bilgisi), TDK, Ankara, 2003, s.153.

başka çık-	can tirlere çık-
başlı-küzli bul-	canı kaya kuyarga bëlme-
bazar yasa- (kor-)	cavaplıktan kaç-
bêlmemêşke salın-	cefa çık- (kür-)
bêrge bişnê kuş-	cêgên cêkke kitêr-
bil bök-	cehennemge ciber-
bit pêş-	cêlêgên korıt- (suır-)
bitke berêp eyt-	cên açuı çık-
bitlêgên aç-	cencal kuptar- (çıgar-)
bolgançık suda balık tot-	cênê çık-
borçak sip-	cênên çıgar-
borın aşâ söyle-	cêp özerlêk te xel kalma-
bot küterêp yat-	cerexetke toz sip-
bozga utırt-	cidê babasına cit-
bögêngê kön bêlen yeşe-	cil isken yaka au-
bugaz yır- (kiyêr-)	cilbegey ciber-
bugazga bugaz (kil-)	cilkesên kimêr-
bugazga yabiş-	cilkesênde tat-
bunt küter-	cil-yañgır tidêrme-
buriçka bat-	cir astına (kuyınına) kêr-
busaganı tapta-	cir tişêgêne kêrêrdey bul-
buş yat-	cir-kük bêtêrêp êzle-
butalıp kal-	citdi tös al-
buy birme-	çabı çık-
bükse kiyêr-	çêbênge çukmar (küsek) küter-
bürene arkılı bürê kür-	çeçlerên yolık-
can at-	çeçrep kit-
can bir-	çeçrep tor-
can êrê-	çêlpereme kitêr-
can isebên al-	çençêlêp kit-
can kêr-	çıraga kal-
can sat-	çirkançık al-
can tirge bat- (töş-)	çokıp çagar-

çöy buşa-	gauga kubar- (küter-, çıgar-)
çuanına ti-	gaybet sat- (çeyne-)
çübêk çeyne-	gayêpsêzge çıgar-
dan al-	gazap çiktêr-
danga küm-	gıybret al-
danın sat- (tarat-, çıgar-)	ıgı-zıgı kuptar-
dau kubar- (küter-)	ık-mık it- (kil-)
dilbêgenê buşayt-	ıştansız kal-
dilbêgenê üz kulına al-	ızgış kuptar- (küter-)
dön'ya kuptar-	ig'tibarga al-
dön'yadan kit- (üt-, kiç-)	ige-çöyge kil-
dön'yaga kil-	ikê ağaç arasında adaş-
duga bêlen pêçen çap-	ikê ayagın bêr kuniçka tık-
dürt küz bilen küt-	ikê kulsız kal-
êç buşat-	ikê küzi dürt bul-:
êç êçke (arkaga) yabış-	ikmek-toz bilen karşıla-
êç poş-	il arasına kêr-
êçêñe-bavırına kêr-	il tot-
êçte bürêler ula-	ilek soraganda çilek bir-
elle kêmlen bul-, elle kêmlen-	ilham al-
êne bêlen koyı kazı-	iman kitêr-
êne östênde (utır-)	iman sat-
eşekêlêk eşle-	iman(ın) ukıt-
êşke cılı kêr-	iñnê iñge kuy-
êtke pêçen salıp (çabıp) yör-	ipi çêrêt-
êtlêk eşle-	ipke kil- (kêr-)
êtten alıp êtke sal-	ipteşlêkke al-
evênê yangan (kêşê) kêbêk yör-	irêk al-
fatixa al-	irên têşle-
fatixa bir-	irên tursayt-
gam' çik-	irge çık- (bar-)
gamelden çıgar-	is akılmı al-
garık bul-	isêm küter-

iske-añga kil-	külegede kal-
iske-oska kêrme-	külegede kaldır-
iste tot-	kümêr it-
isten çık- (çıgar-)	küñêl aç-
işêk tupsasın töşêr-	küñêl bul-
it kun-	küñêl êrê-
itek kisêp ciñ yama-	küñêl kal-
it-mayda yöz-	küñêl kırıl-
ixaxa(y) kil-	küñêl töş-
iyerde tot-	küñêl yat-
iza çık-	küñêl yomşar-
iza çiktêr-	küñêlden çık-
kabêr kazı-	küñêlê kır-
kalem tibret-	küñêlge kil-
kan kaynat-	küñêlge sal-
kan kostır-	küñêlge yat-
kan yılat-	küñêlnê tırna-
kan yot-	kürke kêbêk kabarın-
kanat astına al-	küz aldında tot-
kanatın kayır-	küz alış-
kanga toz sal-	küz alma-
kara-karşı kil-	küz beylen-
kıl östênde tor-	küz bu-
kul sêtle-	küz buya-
kuldan kil-	küz de açırma-
kulın sora-	küz karası kêbêk sakla-
kükke küter-	küz sal-
kükrek bilen karşı tor-	küz têt-
kükrek kak-	küz tot-
kükrek kiyêr-	küzden töş-
külege kêbêk yör-	küzên aç-
külege töş-	leçtit sat-
külege töşêr-	leg‘net ukı-

lem-mim eytme-	rexette yöz-
maç kil-	sabın kübêgê oçır-
matem tot-	sabın suına utirt-
mayda yöz-	sagız bul-
mesxere bul-	sak astına al-
meşekat' çik-	saklap kal-
meydan tot-	salma savıtına mênêp töş-
mıyık astınnan yılmay- (köl-)	sandugaç bulıp sayra-
mige sêñ- (sêñêp kal-)	sanga al- (sana-, suk-)
mihêrbanı kil-	savit-saba şaltırat-
mixnet çik- (kür-)	sınıkka sılta-
munça kêrt-	sizmemêşke salış-
nek' östêne bas-	sorau al-
ni küz bilen kür-	stênaga têre-
nigêz kor-	su kêbêk êç-
nigêz sal-	su yaz-
nogıt sal-	sugan sat-
olı başın kêçê it-	sugan sui suir-
otıp al-	sul ayagı bêlen tor-
oyatka kal-	sulış al-
oyatka kaldır-	süz köreştêr-
oyıtkı sal-	süz tidêrtme-
önên al-	süzden kal-
östên bul- (tor-)	süzênde tor-
östen yöz-	süzge kil-
söyênçê al-	şik astına al-
östêne bas-	şöhret al- (kazan-)
par sal-	taban mayla-
pep it-	taban yala-
pıçrak at- (taşla-)	taban yaltırat-
praktikaga kêrt-	taklan it-
rasxodka çigar-	takmaza sat-
retke kêrt- (kitêr-, sal-)	tal çıbığı aşat-

talagı taş-	têlê avızına sıyma-
tamak aç-	têlê bêlen koş tot-
tamak kil-	têlê çişêl-
tamak yalga-, tamak yalgap al-	têlê têlge yokma-
tamak yırt-	teleke kızdır-
tamakka taş bul-	têlenêp al-
tamakka taş bulıp utır- (kadal-)	têlênnen tartıp söylet-
tamırına balta çap-	têlge al-
tañ(ga) kal-	têlge kêr-
tañ(ga) kaldır-	têlge kil-
tap kil-	telinke tot- (yala-)
tarakan kêr-	têl-têş kuzgatma-
tarakan sanap yat-	tem kêr-
tasma têllen-	tırnak astınnan kêr êzle-
taşı (taşları) kız-	tırnak bêlen de çiyêrttêrme-
tavışı böyêrênnen çık-	tırnak kürset-
tavışka kil-	tigenek kêbêk yabış-
tayak aş-	tigêz gomêr it-
tayak aşat-	tik tor-
têgê dön'yaga ciber- (olaktır-)	timêrnê kızında suk-
tegeregençê aş-	tirêsêne sıyma-
tegermeçke tayak tıg-	tirêsênnen çıgarday bul-
têgêrmen tartır-: (tart-)	tişêk çumanga küymege utırt-
têgêrmenêne su koy-	tokım bozıl-
teharet sın-	tokımı korı-
têl açıl-	tokımın korıt-
têl bêlen têgêrmen kor- (tartır-)	tormışka aş-
têl beylen- (kormeklen-)	tormışka çık-
têl oçında tor-	tormoz yasa-
têl ozayt-	totkan cirden sındır-
têl tidêr-	toyak suı êç-
têl totlık-	tozakka êlek- (töş-)
têlden töşme-	töbep kara-

töçê tâllen-	utka kêrosin sip-
tökêrêgên (tökêrêklerên) yot-	utka-suga kêr-
tökêrêklep bêtêr-	utlı tabaga bastır-
tölkê mayı sört-; tölkê şulpasın êç-	utnı-sunı kiç-
töp başına utırt-	uttan alıp suga sal-
töpsêz arbaga (çanaga) utır-	uyanmas yokıga tal-
töpsêz arbaga (çanaga) utırt-	uyga çum- (bat-)
tös al-	uyga kal- (tal-)
tös bir-	uyınga al-
tös birme-	üç al- (kaytar-)
tös boz-	ügêznê mögêzênнен êlektêr-
tös kaç- (kit-)	ügi it- (kür-)
tös kêr- (kun-)	ükçesêne bas-
töşke kêr-	ülêm yokısı bêlen yokla-
tötên bulıp oç-	ülêp yokla-
tötên tavı tottır-	ürdek oçır-
töymeden döye yasa-	üte kürên-
tufraq tart-	üz digenênde tor-
tumagan balaga bişêk yasa-	vak iletken ile- (uzdır-, ütker-)
(külmeq têk-)	vatıp-sındırıp/vatıp-cimêrêp söyleş-
tumagan taynıñ bilên sındır-	vayga alma-
tupka tot-	vayım çık-
tutıy koş tot-	veg'dede tor-
tuzandaynı tubalday it-	xelden tay-
tuzga yazmagannı söyle-	xelden taydır-
tübesê kükke ti-	xerêf tanı-
tümgeknê tau it-	xerêfke yabışıp yat-
tüş kiyêr-	xesret çık-
tüşek yañart-	xesret utı yot-
tüzêmsêzlêk bêlen köt-	xetêr çual-
uç töbê cılıt-	xetêr kal-
uç töbênde gêne yört-	xetêr kaldır-
uñay kil-	xetêrde kal-

xetêrde kaldır-	yomgak yasa-
xetêrên kür-	yomgaknı çualt-
xeyêrçê könêne kal-	yomgaknı söt- (çiş-)
xeyêr-fatıyxa bir-	yomıp kal-
xıyal dingêzênde yöz-	yozakta tot-
xıyalga çum-	yök bolıp tor-
xuş kil-	yöregêne kêr-
yakor'da tor-	yörek itên aş- (tala-)
yaktı kön kürsetme-	yörek yan-
yala yak-	yöz sun tük-
yalgış yulga kêr- (kit-)	yözên yırt-
yalt-yolt karan- (kara-)	yözge berêp eyt-
yañagına mênêp tüş-	yözge kara yag-
yaraga toz sip-	yukka çıgar-
yartı canın al-	yukka çık-
yavızlık êşle- (it-)	yul kis-
yaxşı süz bêlen iske al-	yul kürset-
yazmış koçagına taşla-	yul tüş-
yazu tanı-	yuldan yaz- (çık-)
yede çayır-	yulga çık-
yeşêl uram aç-	zar-intizar bul-
yırak bul- (tor-)	zeherlê köl-
yodruk aş- (al-)	zexmet çık-
yodrukka irêk bir-	zık kuptar-
yokı bazarına kit-	zihên taral- (çual-)
yokı simêrt-	zihênge al-
yokı tuydır-	zurdan kup- (küter-)
yoldızları turı kil-	

SONUÇ

Kazan Tatar Türkçesi ve ona çok yakın olan Başkurt Türkçesi, Karaçay-Balkar, Kumuk; Nogay, Kazak, Karakalpak; Kırgız Türkçesi ile birlikte Türk dilinin Kuzey-Batı koluna, yani Kıpçak grubuna giren eski ve köklü Türk yazı dilinin bir koludur. Tatar Türkçesi, Ukrayna'ya bağlı Kırım Özerk Cumhuriyeti'nde, Rusya Federasyonu içinde yer alan Tataristan'da, yine aynı federasyonun içinde bulunan Başkurdistan'da ve başta Moskova ile St. Petersburg olmak üzere Rusya'nın muhtelif şehirlerinde; ayrıca Japonya, Finlandiya ve ABD başta olmak üzere dünyanın değişik ülkelerinde yerleşmiş olan Tatar Türkleri tarafından kullanılmaktadır. Tataristan Özerk Cumhuriyeti'nde Rusça ile birlikte resmî devlet dili olarak kullanılan Tatar Türkçesi, dünya genelinde yaklaşık on milyon kişi tarafından konuşulmaktadır.

Tatar Türkleri, İdil-Ural Bölgesi ve Kırım başta olmak üzere çok geniş bir coğrafyaya yayılan bir Türk boyudur. Tatar isminin menşei ile ilgili farklı görüşler mevcuttur. Türkçenin ilk yazılı kaynakları olan Orhun Abideleri'nde beş kez geçen Tatar ismi ile veya Çin yıllıklarında rastlanan ve Tatar ismine karşılık geldiği kabul edilen *ta-ta*, *da-da* ismi ile bugünkü Tatarların kastedilmediği düşünülmektedir. Bu çalışmada, bir Türk boyunun adı olduğu bilinen Tatar isminin, Zekiyev'de ifadesini bulduğu gibi, başlangıçtan beri bir etnonim olarak kullanıldığı görüşüne varılmıştır. Ancak, Zekiyev'den farklı olarak bu etnonimin farklı dönemlerde farklı boy ya da boyları nitelendirdiği ve günümüz Tatarları için bu kullanımın çok yeni olduğu, bu Türk boyuna Tatar isminin Ruslar tarafından verilmiş olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Bu tezde Tatar Türkçesinde birleşik fiillerin ele alınışı ile ilgili kısımda, tarihî süreç içinde Tatar Türkçesinde birleşik fiilleri konu alan çalışmalara değinilmiş ve bu çalışmalar içinden ulaşılabilenlerden alıntılar ve değerlendirmeler yapılmıştır. Bu bağlamda, Claus Schönig tarafından yazılan Hilfsverben im Tatarischen adlı eserde yer alan yardımcı fiiller gösterilmiş, Nicholas Poppe tarafından yazılan Tatar Manuel adlı eserde geçen birleşik fiillerle ilgili kısım incelenmiştir. Ayrıca, birleşik fiillerle ilgili olarak en geniş çalışma

olan M. Z. Zekiyev'in Tatar Grammatikası I adlı eserinden yararlanılmıştır. Mukayeseli bir bakış açısı geliştirmek ve değerlendirme yapabilmek gayesi ile eserdeki *Kuşma Figil'ler (Birleşik Fiiler)* bölümü esas alınmıştır.

Türkiye Türkçesinde birleşik fiillerle ilgili yapılan çalışmalar da incelenmiş, M. Kaya Bilgegil, N. Hacıeminoğlu, Leylâ Karahan, Zeynep Korkmaz vb. gibi âlimlerin eserlerinden istifade edilmiştir. Türkiye Türkçesinde birleşik fiillerle ilgili olarak Zeynep Korkmaz'ın Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi) adlı eserinden de geniş ölçüde yararlanılmıştır. Bunlardan başka, yararlanılan kaynaklar kısmında ismi geçen kimi yüksek lisans tezlerinden de istifade edilmiştir.

Çalışmanın ana unsuru olan ikinci bölümünde Tatarca-Türkçe Sözlük'ten alınan ve incelenen birleşik fiillere yönelik bir tasnif çalışması yapılmıştır. Tasnif çalışması neticesinde birleşik fiillerle ilgili olarak aşağıdaki ana başlıklar tespit edilmiş ve bu başlıklar altında genel değerlendirmeler yapılmıştır.

Yapı bakımından birleşik fiiller ele alındığında kurucu unsurlar bakımından değerlendirilen birleşik fiillerin *isim + yardımcı fiil ve fiil + yardımcı fiil* olmak üzere iki temel yapı ile kurulduğu belirlenmiştir. Bu yapılardan çıkan alt başlıklar yardımcı fiilin eklendiği isim veya fiil unsurlarının aldıkları ekler ve buldukları yapılar itibarı ile çeşitlilik arz ettiği görülmüştür. Ana hatları ile bu başlık ve alt başlıklar şu şekildedir:

Yapı Bakımından Birleşik Fiiller

Kurucu Unsurlar Bakımından Birleşik Fiiller

İsim + Yardımcı Fiil Kalıbında Olanlar

[İsim + (Ø)] + Yardımcı Fiil

[(İsim + -ı, -ê; -u, -ü; -ın, -ên, -un, -ün)] + Yardımcı Fiil

[(İsim + -a, -e; -ga, -ge; -ka, -ke)] + Yardımcı Fiil

[(İsim + -de, -da; -te, -ta)] + Yardımcı Fiil

[(İsim + -den, -dan; -ten, -tan; -nen, -nan)] + Yardımcı Fiil

[Sıfat Tamlaması + (Hal Eki)] + Yardımcı Fiil

İsnad Grubu + Yardımcı Fiil

Belirtme Grubu + Yardımcı Fiil

- Yönelme Grubu + Yardımcı Fiil
 Bulunma Grubu + Yardımcı Fiil
 Ayrılma Grubu + Yardımcı Fiil
 Edat Grubu + Yardımcı Fiil
 [(İsim + Bağlaç)]+Yardımcı Fiil (10)
 İkilemelerle Kurulan Birleşik Fiiller
 Fiil + Yardımcı Fiil (Fiil₁ + Fiil₂)
 (Fiil + -p Zarf Fiil Eki) + Yardımcı Fiil
 (Fiil + -a/-e Zarf Fiil Eki) + Yardımcı Fiil
 (Fiil + -mi/-miçe Zarf Fiil Eki) + kal- Yardımcı Fiili

Tasnif çalışması esnasında, yapı bakımından birleşik fiiller incelenirken ilk ana başlık olan kurucu unsurlar bakımından değerlendirilen birleşik fiillerle ilgili alt başlıklarda, örnek sayısı beşten çok olan başlıklar için sadece beşer örnek verilmiş, örnek sayısı beşin altında olanlar için ise bu örneklerin tamamı başlığın altına konulmuştur. Ancak fiil₁ + fiil₂ yapısında olan bölümlerde ve fiil + zarf fiil yapısında kurulan birleşik fiillerle ilgili kısımlarda sözlükte geçen tüm örnekler verilmiştir.

Bu tablo, özellikle yardımcı fiilin gösterdiği çeşitlilik itibarı ile elemanların kurucu unsurlarının niteliği bakımından birleşik fiillerin tekrar ele alınmasını gerektirmiştir. Bu başlıkta da *isim + yardımcı fiil* ve *fiil + yardımcı fiil* yapısındaki birleşik fiiller yardımcı fiiline göre ayrıca örneklenecek listelenmiştir. Burada isim + yardımcı fiil kalıbında 253, fiil + yardımcı fiil kalıbında ise 66 adet farklı yardımcı fiil kullanılmıştır. Yardımcı fiillerin isim veya fiille kullanımına bakıldığında, hem isimle hem fiille kullanılanların 56 adet olduğu görüldü.

Kurucu unsurları ile yardımcı fiiline göre birleşik fiiller incelenirken isimlerin hangi yardımcı fiillerle birlikte kullanıldıkları üzerinde durulmuş ve bu hususla ilgili örnekler de başlıkların altına konulmuştur.

Yardımcı fiilin birleşik fiillerde hem yapı hem anlam bakımından kurucu unsur olarak etkisi ayırt edicidir. Bu noktadan hareketle yardımcı fiiller ayrı bir başlıkta ele alınmıştır. Bu başlık altında da yardımcı fiillerin kendi anlamlarının dışında başka bir

anlama gelecek şekilde kullanılabilirdiği görülmüştür. Bu anlamda yapılan tespitlere göre bir yardımcı fiil en çok on dokuz, en az bir farklı anlamda kullanılabilmektedir.

Tatar Türkçesinde kullanılan birleşik fiillerde bulunan yardımcı fiil unsurunun Türkiye Türkçesinde olduğu gibi kendi anlamı dışında başka anlamlar üstlenebildiği görülmüştür. Aynı kelimeye birden çok anlam yükleme/çok anlamlılık olayının Tatar Türkçesinde de geniş şekilde yer bulduğu görülmüştür. Kendi esas anlamının dışında yeni anlamlara karşılık gelecek şekilde kullanıldığı tespit edilen Tatarca-Türkçe Sözlük'teki yardımcı fiillerin tamamı bu başlığın altına konulmuştur (Ek 2).

Benzer şekilde, Kazan-Tatar Türkçesindeki bir birleşik fiil yapısının yine Türkiye Türkçesinde olduğu gibi ve Türkiye Türkçesine aktarılırken isimden fiil yapan -le/-la eki ile türetilmiş fiillerin tercih edilebildiği görülmüştür. *isim + yardımcı* fiil kalıbında görülen bu durumda, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi gerek alıntı kelimelerle gerek Tatar Türkçesine has kelimelerle kurulan birleşiklerin varlığı görülmüştür.

Alıntı kelimelerle kurulan birleşik fiillerle ilgili incelemelerde, sözlükte geçen tüm örnekler bu başlığın altına konulmuştur. Alıntı kelimelerle ilgili incelemeler yapılırken Arapça, Farsça ve diğer yabancı dillerden alınan kelimeler dışarıda tutulmuş ve sadece Rus dilinden alınan kelimeler değerlendirilmiştir. Seçilen fiillerin değerlendirilmesi neticesi, Rus dilinden isimler alınarak Tatar Türkçesine ait bir yardımcı fiille birlikte birleşik fiiller kurulabildiği görülmüştür. Rusça isim + yardımcı fiil kalıbındaki birleşik fiiller yardımcı fiil esasında listelenmiştir.

Burada, sadece yalın halde Rusça bir ismin değil, Tatar Türkçesine ait isimden isim yapma eki (pirat-lık it-) veya hal eki alan (arenda-ga al-) Rusça kelimelerin de yine bir Tatar Türkçesi yardımcı fiili ile birlikte birleşik fiil kurabildiği görülmüştür. Bu şekilde 114 tane yalın halde Rusça isim + yardımcı fiil, 20 tane Rusça isim + yönelme hâli eki + yardımcı fiil, 9 tane Rusça isim + isimden isim yapma eki + yardımcı fiil, 5 adet Rusça isim + belirtme hâli eki + yardımcı fiil, 3 adet Rusça isim + bulunma hâli eki + yardımcı fiil, 1 adet Rusça isim + ayrılma hâli eki + yardımcı fiil ve 1 adet de Rusça isim + Tatarca isim + bulunma hâli eki + yardımcı fiil kalıbında birleşik fiil olmak üzere toplam 115 adet birleşik fiil tespit edilmiştir.

Konuşma dilinde yaygın olan Rus dilinden alınma mastar ve Tatarca yardımcı fiil yardımı ile kurulan birleşik fiil tipine, edebî dilde bu yapıya yer verilmediği için olsa gerek, sözlükte de rastlanmamıştır.

Deyimleşmiş birleşik fiillerle ilgili bölümde, sözlükte geçen ve tam olarak deyim özelliği gösteren birleşik fiiller ele alınmış ve tespit edilen 573 örneğin hepsi bu başlık altında verilmiştir. Deyimleşmiş birleşik fiillerin iki, üç ya da daha fazla ögeden oluşabildiği görülmüş, ancak sözlükte geçen deyimleşmiş birleşik fiiller verilirken bu şekilde bir ayrıma gidilmemiştir.

Tatar Türkçesinde birleşik fiillerle ilgili bu tabloya bakıldığında, birleşik fiillerin, söz varlığında gerek iş ve hareket isimleri gerek kalıp sözler üretiminde dilin türlü imkânlarını kullanma bakımından büyük bir işleklik taşıdığı ve yansıttığı söylenebilir. Tatar Türkçesinde kullanılan birleşik fiillerin hem kurucu unsur hem de anlam değiştirici öge olarak kullanılışı sayısal değerlendirmelerle ayrıca ele alınabilir.

Bu çalışmada Schönig (Ek 3), Poppe (Ek 4), Zekiyev (Ek 5), Ganiyev (Ek 6) ve Demirci'nin çalışmalarından hareketle yardımcı fiillerin işlevi, ayrıca dikkate alınmıştır. Bu bağlamda, söz konusu bilim adamlarının çalışmalarında verilen yardımcı fiiller ile bunların dışında kalan ve bu sözlükten belirlenen yardımcı fiiller (Ek 7) de bir araya getirilerek bir liste olarak sunulmaya değer görülmüştür. Böylece Tatar Türkçesinde kullanılan ve etkinliğine yukarıda değinilen yardımcı fiillerin bir arada görünmesi sağlanmaya çalışılmıştır.

Sözlükte, birleşik fiil üretiminde kullanılan 332 tane yardımcı fiil tespit edilmiştir. Bu yardımcı fiillerin kullanılış sayısına bağlı olarak alınan grafik Ek 7'de verilmiştir. Söz konusu yardımcı fiillerden *it-* yardımcı fiili 235 defa olmak üzere en çok kullanılan yardımcı fiil olarak görülmektedir. Bu yardımcı fiillerden 155 tanesi bir örnekle temsil ediliyordu. Kullanım sıklığını ifade eden grafikte (bk. Ek 7) bütün yardımcı fiillerin dağılımı vardır. Bir kez kullanım manidar görülmeyerek bunların dışında kalan 177 yardımcı fiilin oranı (Ek 8) ayrıca ele alınmış; böylece en çoktan en aza dağılım ve dolayısı ile birleşik fiil üretime en elverişli yardımcı fiiller belirlenmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın sonunda, hem yararlanıcıların tezi daha iyi anlayabilmeleri ve hem de Tatar Türkçesi ile ilgilenenler için bir başvuru kaynağı olması amacıyla, Tatarca-Türkçe Sözlük'te yer alan birleşik fiillerin tamamı verilmiştir (bk. Ek 1).

Tatar Türkçesinde birleşik fiiller, gerek yapı ve anlam özellikleri gerek kullanılışları bakımından zengin bir anlatım imkânı, ifade kalıbı olarak dikkat çekmektedir. Türk lehçelerinin tek tek dil birimleri üzerinde yapılacak ayrıntılı çalışmalar; karşılaştırmalı çalışmalara, büyük Türk Dili Gramerinin hazırlanmasına ve Türkçenin tarihi süreçte geçirdiği gelişme ve değişimleri söz varlığı üzerinden kaynağına bağlamaya vesile olacaktır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

a. Kitaplar

- AKAR, Ali : Türk Dili Tarihi, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2006.
- BATTAL, Gabdëlbari : Kazan Törkilerê, Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan, 1996.
- BURAN, Ahmet
ALKAYA, Ercan : Çağdaş Türk Lehçeleri, Akçağ Yayınları, Ankara, 1999.
- CAFEROĞLU, Ahmet : Türk Kavimleri, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1988.
- ERGİN, Muharrem : Orhun Abideleri, 31. Baskı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1994.
- FEXRETDİNOV, R. G. : Tatar Xalkı hem Tatarstan Tarixı, Kazan Megarif Neşriyatı, Kazan, 1996.
- HACIEMİNOĞLU, N. : En Eski Türkçeden Çağdaş Türk Şivelerine Kadar Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992.
- KAYDAROV, A. T.
ORAZOV, M. : Türklük Bilgisine Giriş, (akt. Vahit Türk), Birleşik Yayıncılık, İstanbul, 1999.
- KARAHAN, Leylâ : Türkçede Söz Dizimi, Akçağ Yayınları, Ankara, 2005.

- KORKMAZ, Zeynep : Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), TDK Yayınları, Ankara, 2003.
- MERCANİ, Şihabêtdin : Möstefadêl-Exbar Fi Exvali Kazan ve Bolgar, Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan, 1989.
- NASKALİ, Emine Gürsoy : Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu, TDK Yayınları, Ankara, 1997.
- ÖNER, Mustafa : Bugünkü Kıpçak Türkçesi, TDK Yayınları, Ankara, 1998.
- ÖZKAN, Mustafa vd. : Yüksek Öğretimde Türk Dili Yazılı ve Sözlü Anlatım, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2001.
- ÖZKAN, Nevzat : Türk Dilinin Yurtları, Akçağ Yayınları, Ankara, 2002.
- POPPE, Nicholas : Tatar Manuel (Descriptive Grammar and Texts with a Tatar-English Glossary), Indiana University Publications, 1963.
- SCHÖNIG, Claus : Hilfsverben im Tatarischen, Franz Steiner Verlag GMBH, Wiesbaden, 1984.
- ZEKİYEV, M. Z. : Türki-Tatar Etnogenezi, 'Fikir' Neşriyatı, Kazan; 'İnsan' Neşriyatı, Meskeü, 1998.
- _____ : Tatar Grammatikası I, 'İnsan' Meskeü, 'Fikir' Kazan', 1998.

b. Makaleler ve Bildiriler

- AKSOY, Ö. A. : “Atasözleri, Deyimler”, **TDAY Belleten 1962**, Ankara, 1988.
- HATTORİ, Shirô : “Türk Dilleri Arasında Tatarcanın Yeri”, **Bilimsel Bildiriler 1972**, TDK Yayınları, AÜ Basımevi, Ankara, 1975.
- ÖZKAN, Fatma : “Yirminci Yüzyılda Tatar Şiiri”, **Türk Dili Dergisi** (Türkiye Dışındaki Çağdaş Türk Şiiri Özel Sayısı), TDK Yayınları, Ankara, 1996.
- SCHAMİLOGLU, Uli : “Türk Dillerinde Yardımcı Fiiller Sorunu”, **Uluslararası Türk Dili Kongresi 1988**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara, 1996.

c. Sözlükler

- ERCİLASUN, A. B. vd. : Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991.
- GANİYEV, Fuat : Tatarça-Törêkçe Sözlük (Tatarca-Türkçe Sözlük), İnsan Neşriyatı, Kazan-Meskeü, 1997.
- _____ : Törêkçe-Tatarça Sözlük (Türkçe-Tatarca Sözlük), “İnsan” Yayınevi, Kazan-Meskeü, 1998.
- MAHMUD, Kaşgarlı : Divanu Lügat’it-Türk, (çev. Seçkin Erdi vd), Kabalıcı Yayınevi, İstanbul, 2005.

MUSTAFAYEV, E. M. E.

ŞÇERBİNİN, V. G : Russko-Turetskiy Slovar' (Rusça-Türkçe Büyük Sözlük), "Russkiy Yazık" Moskva; Multilingual, Tıpkıbasım, İstanbul, 1996.

SİROTİNA, T. A.

: Sovremenniy Anglo-Russkiy Russko-Angliyskiy Slovar', BAO-Press Ripol Klassik, Moskva, 2005.

Türkçe Sözlük, TDK Yayınları, Ankara, 2005.

d. Tezler

DEMİRCİ, Kerim

: Descriptive Verbs in Kazakh, University of Wisconsin, Madison, 2003.

İŞLEK, Gülnaz

: Türkiye Türkçesi ile Kazak Türkçesinde Birleşik Fiil ve Fonksiyonları, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi ABD, TDE Öğretmenliği, İzmir, 2001.

KERİMOĞLU, Caner

: Tatar Türkçesinde Cümle, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Lehçeleri ABD, İzmir, 2001.

SEYLAN, Ali

: Türkçede Birleşik Fiiller, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeni TD ABD, İstanbul, 1997.

TÜRKER, Hayrullah

: Sovyet Sonrası Kazan-Tatar Türkçesi ile Türkiye Türkçesinin Söz Dizimi Farklılıkları, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, TDE ABD, Sakarya, 2003.

e. İnternet

http://www.turkey.mid.ru/hakk_t02.html (11.02.2007).

Ek : 1

TATARCA-TÜRKÇE SÖZLÜK'TE YER ALAN BİRLEŞİK FİLLER

A

- avaz bir-: ses ver- (s.16)
- avız aç-: iftar et- (s.18)
- avız açıp kal-: mahrum kal- (s.18)
- avız açıp (karap) tor-: hiçbir şey yapma- (s.18)
- avız balda-mayda bul-: iyi şeyler yap-(s.18)
- avız bêlen tıngla-: ağız ile dinle- (s.18)
- avız da açma-: hiçbir söz deme- (s.18)
- avız da açır- (açtırma-): hiçbir söz verme-(s.18)
- avız yır-: manasız yere gül- (s.18)
- avız it-: tadına bak- (s.18)
- avız yot-: kendi isteği ile hiçbir şey söyleme- (s.18)
- avız yotıp utır-: ağız kapatıp otur- (s.18)
- avız pêş-: ağız yan- (mecazî anlamda) (s.18)
- avız suları kil- (ak-): iştahlan- (s.18)
- avız tursayt-: surat as- (s.18)
- avız çayka-: çok konuş- (s.18)
- avız êçênde botka pêşêr-: açıkça söyleme-, telâffuzu bozuk ol- (s.18)
- avızga karat-: ağıza baktır- (s.18)
- avızdan ut çeç-: sert ve çok söyle- (s.18)
- avızın çöyge êl-: hiçbir şey yememeğe mecbur ol-, aç kal- (s.18)
- avızı kolakka cit-: ağız kulaklarına var-, sırt- (s.18)
- avırayıp tor- (kit-): uykulu ol- (s.19)
- avırlık it-: ağırlık et- (s.19)
- agaç atka atlandır-: aldat- (s.19)
- agaç atka atlanıp kal-: aldan- (s.19)
- azap kür- (çik-): azap gör- (çek-) (s.21)

- azat it-: kurtar- (s.22)
- arkın kıymılda-: çok yavaş ilerle- (s.23)
- akça suk-: para bas- (s.24)
- akıl bir-: akıl ver-, öğret- (s.24)
- akıl kit-: akli başından git- (s.24)
- akıl sat-: akıl sat- (s.24)
- akılga kil-: akla gel- (s.25)
- akılga utır-: akli başa gel- (s.25)
- akıldan şaş- (yaz-): akli baştan git- (s.25)
- akıldan yazdır-: delirt-, çıldırt- (s.25)
- al birme-: öne geçir- (s.25)
- aldan kal-: (yemek için) çok ol- (s.25)
- alga sör-: öne sür- (s.26)
- alga çık-: öne çık- (s.26)
- alga ciber-: ilerlet- (s.26)
- alda bar-: önde git- (s.26)
- alda yör-: önde yürü- (s.26)
- aldan kür-: önceden gör- (s.26)
- aldım-birdim yasa-: aldım verdim yap- (nikâhta) (s.26)
- aldın çık-: yen- (sporda) (s.26)
- Allaga tapşır-: Allah'a ısmarla- (s.26)
- altın taular veg'de it-: altın dağlar vaad et-, çok şeyler vaad etmek ama sözünde
durma- (s.27)
- amnistiyege êlek-: affa uğra- (s.28)
- ant boz-: ant boz- (s.29)
- ant êç-: ant iç- (s.29)
- anıkka tanık (bul-): hazıra kon- (s.29)
- aptıraşta kal-: şaşkınlık içinde kal- (s.30)
- ara boz- (buta-): ara boz- (s.30)
- ara sun- (salkınay-): ara soğu- (s.30)
- araga al-: araya al- (s.30)
- araga kêr-: araya gir- (s.30)
- araga kısıl- (tıgıl-): araya zorla gir- (s.30)

- arendaga al-: kirala- (s.31)
- arzanga tüş-: ucuza gel- (s.31)
- arkanda tot-: bağla- (s.31)
- arkılı tüş-: aykırı düş-, kesinlikle karşı ol- (s.31)
- arkılı çık-: aykırı geç- (s.31)
- arkılığa üs- (ceyêl-): genişle- (s.31)
- arkılığa-buyga yörêp çık-: her yeri geç-/gör- (s.31)
- artına tip-: arkaya tep-, reddet- (s. 32)
- artınnan yör-: ardından git- (s. 32)
- art sabagın ukıt- (öyret-): ders ver-, ceza ver- (s. 32)
- arttan tüş-: tâkip et- (s. 32)
- artığın kılan-: kötü davran- (s.32)
- arış kamçıla-: yıldırım düş-, şimşek çak- (s.33)
- astına sal- (suk-): altına sal- (s.33)
- astına sız-: altına çiz- (s.33)
- astın üske kitêr-: altını üstüne getir- (s.33)
- aslamga sal-: faize koy- (s.33)
- asrarga al-: (bir kimseyi, çocuğu) himayesine al-, evlât edin- (s.33)
- asta kaldır-: altta bırak- (s.33)
- astan ut yört-: gizlice tahrik et- (s.33)
- atı çık-: adı çık- (s.34)
- ataman bul-: çete başı ol- (s.35)
- atamanlık it-: başkanlık et- (s.35)
- atlıgıp tor-: çok istekli ol- (s.35)
- atı-çabı çık-: kötü şöhreti çık- (s.35)
- au kor-: av yap- (s.36)
- ax vax it-: ah vah et- (s.36)
- aça tüş-: biraz açıkla- (s.36)
- açıp sal-: açığa çıkar- (s.36)
- açu al-: acısını çıkar- (s.37)
- açu kabar- (kayna-, taş-): çok hiddetlen- (s.37)
- açun yot-: acısını, öfkesini yut- (s.37)
- aşa- iç-: ye- iç- (s.37)

- aşlama kört-: gübre serp- (s.38)
aşıp kit-: haddinden aşırı ol- (s.38)
ayu mayı sört-: şaşkına çevir-, başına iş aç- (s.38)
ayu xêzmetê kürset-: iyi amaçla kötü iş yap- (s.38)
ayak astında bul-: ayak altında ol- (s.38)
ayak astında ural- (butal-): gereksiz yere dolaş- (s.38)
ayak cirge time-: çok çabuk yürü- (s.38)
ayak basma-: ayak çek- (s.38)
ayak suz-: öl- (s.38)
ayak tartma-: ayakları geri geri git- (s.38)
ayak têre-: ayak dire- (s.38)
ayak çal-: ayak çel- (s.38)
ayakka yığıl-: ayak öp- (s.38)
ayaktan yık-: kökten yık- (s.39)
ayak kulnı beyle-: el ayağını bağla- (s.39)
ayaksız-kulsız kal-: elsiz ayaksız kal- (s.39)
añ bul-: düşün-, anla-, hatırla- (s.39)
añ kêr-: akli başına gel- (s.39)
añga kil-: şuuru yerine gel- (s.39)
añnan yaz-: şuurunu kaybet- (s.39)
ah it-: ah et- (s.40)
ah or-: çok ah et- (s.40)
ah-vah it- (kil-): çok ah vah et- (gel-) (s.40)

B

- bagana kêbêk katıp kal-: odun gibi dur- (s.41)
bazarı küterêl-: pazarı, kıymeti, otoritesi yüksel- (s.41)
bazarı tüş-: pazarı, kıymeti, otoritesi düş- (s.41)
bazar yasa- (kor-): her kafadan bir ses çıkar- (s.41)
balaga uz-: gebe ol- (s.42)
balavız sık-: sessiz ağla- (hıçkır-) (s.42)
balig' bul-: rüşte er- (s.43)

- bank suk-: kâğıt oyuncusu para kazan- (s.43)
- bank tot-: kâğıt tut- (s.44)
- bankrot bul-: iflâs et- (s.44)
- bar it-: var et- (s.44)
- mênêp bar-: çık- (*mes.* dağa) (s.44)
- yaxşılanıp bar-: gittikçe iyileş- (s.44)
- ukıp bar-: her zaman oku- (s.44)
- barıp kayt-: gidip gel- (s.44)
- barıp çık-: varıp çık- (s.44)
- barıp cit-: varıp yet- (s.44)
- barlıkka kil-: ortaya çık- (s.44)
- barlıkka kitêr-: ortaya çıkar- (s.44)
- barmak aşâ kara-: (bir şeye) göz yum- (s.44)
- barmakka barmak sukma-: parmak kımıldatma- (s.44)
- basıp al-: ele geçir-, istilâ et- (s.45)
- basıp çigar-: neşret- (s.45)
- basım yasa-: baskı yap- (s.45)
- batırıp al-: batırıp al- (s.45)
- batırıcılık it-: cesaret (cür'et) et- (s.46)
- baş i-: baş eğ- (s.46)
- başın aşâ-: yok et- (s.46)
- baş bêt-: felâkete uğra- (s.46)
- baş birme-: baş eğme- (s.46)
- baş vat-: bir meselenin çözümü ile ilgili çok düşün-; kafa ütüle- (s.46)
- baş katır-: baş karıştır- (kafa karıştır-) (s.46)
- baş tart-: baş çek-; reddet- (s.46)
- baş küter-: isyan et- (s.46)
- baş tüzet-: biraz içki ile sarhoşluğun mahmurluğunu at- (s.46)
- baş tün-: baş yorul- (s.46)
- baş eylen-: baş dön- (s.46)
- baş cit-: akli er- (s.46)
- başka kit-: başına vur- (s.46)
- başak çigar- (ciber-): başak çıkar- (s.46)

- başka çık-: başa çık-; ailesinden ayrıl- (s.46)
- başlı-küzli bul-: evlen- (s.47)
- bêlmemêşke salın-: kendini bilmezliğe vur- (s.48)
- bêr tabaktan aşâ-: bir tabaktan ye- (s.48)
- bêrge bişnê kuş-: bire bin kat-, mübalâğa et-, abart- (s.48)
- bilge tayan-: elini beline koy- (s.51)
- bil(nê) bu-: kuşan- (s.51)
- bil bök-: bel bük- (s.51)
- bilgê sal-: işaret koy- (s.51)
- bilemde yörê-: gez-, volta at- (s.51)
- bit pêş-: utan- (s.52)
- bitke berêp eyt-: yüze vur- (s.52)
- bitlêk ki-: peçe tak- (s.52)
- bitlêgên aç-: maskesini düşür- (s.52)
- boz kuzgal-: buz akmaya başla- (s.53)
- boz suk-: don vur- (s.53)
- bozga utirt-: aldat- (s.53)
- bolgançık suda balık tot-: bulanık suda balık avla- (s.54)
- bolıtlap tor-: bulutlanıp geç- (s.54)
- bombaga tot-: bomabaya tut- (s.54)
- borıp al-: burup al- (s.54)
- borıp kêtêr-: burup sok- (s.54)
- borıp ciber-: geri döndür-, kabul etme- (s.54)
- borgalan- sırgalan-: döneklik et- (s.55)
- borçak sip-: ilgi çekici sözler söyle- (s.55)
- borılıp kara-: dönüp bak- (s.55)
- borın aşâ söyle-: açık söyleme- (s.55)
- bot küterêp yat-: yan gelip yat- (s.56)
- buga eylendêr-: buhara çevir- (s.57)
- buga eylen-: buhara çevril- (s.57)
- bugaz yır- (kiyêr-): boğaz yırt- (ger-) (s.57)
- bugazga yabış-: gırtlığına yapış- (s.57)
- bugazga bugaz (kil-): boğaz boğaza gel- (s.57)

- buy birme-: tâbî olma- (s.57)
- buy cit-: büyü-, rüşte er-(kızlar hakkında); bir şeyi almaya imkânı ol- (s.57)
- buyga uz-: hâmile ol- (s.57)
- bulıp çık-: tesadüfen ol-, denk gel- (s.58)
- bulışlık it-: yardım et- (s.58)
- bulışlık kürset-: yardım göster- (s.58)
- bunt küter-: isyan et-, baş kaldır- (s.58)
- buran tuzdır-: fırtına estir- (s.58)
- burıçka al-: borcuna al-, borç olarak al- (s.59)
- burıçka bir-: borç ver- (s.59)
- burıçka bat-: borca bat- (s.59)
- busaganı tapta-: eşik aşındır- (s.59)
- butalıp yör-: ayak altında dolaş- (s.59)
- butalıp kal-: şaş-, şaşır- (s.59)
- bux it-: küt diye düş- (s.59)
- buş yat-: işsiz ol-, faydasız ol- (s.59)
- buş itme-: ücretsiz koyma- (s.59)
- buşka kitme-: boşa gitme- (s.59)
- buyan- yasan-: aşırı süslenip giyin- (s.60)
- beyden ıçkın-: ipten kurtul- (s.61)
- beylenêşke kêr-: bağlantı yap- (s.61)
- beylenêş tot-: bağlantıyı devam ettir- (s.61)
- beyrem it-: bayram et- (s.61)
- bexil bul-: helâlleş-, razı ol- (s.62)
- beye bir-: değer ver- (s.63)
- beyesê töş-: değeri düş- (s.63)
- beyesê köterêl-: değeri art- (s.63)
- beyan it-: beyan et-, açıkla- (s.63)
- bögêl- sığıl-: eğilip bükül- (s.63)
- böyêrge tayan-: elini beline koy- (s.63)
- börê yalga-: (ağaç) aşı yap- (s.63)
- bötêrêp al-: yakasına yapış- (s.64)
- bögêngê kön bêlen yeşe-: gününü gün et- (s.64)

- bükse kiyêr-: göğüs kabart- (s.65)
 bülênêp çık-: ayrıl- (s.65)
 bülele it-: hediye et-, armağan et- (s.65)
 bürêsê ula-: kısmeti ayağına gel- (s.65)
 bürene arkılı bürê kür-: bilgiçlik tasla- (s.66)

V

- vayım çık-: kaygı çek- (s.67)
 vaz kiç-: vazgeç-, cay- (s.67)
 vayga alma-: kaygılanma- (s.67)
 vak iletken ile- (uzdır-, ütker-): kılıcı kırk yarararak incele- (s.67)
 vaklap sat-: ufaklayıp sat-, perakende sat- (s.67)
 vakıt uzdır-: vakit geçir- (s.68)
 vatıp al-: bozup al-, kırıp al- (bir parçasını) (s.68)
 vatıp-sındırıp (vatıp-cimêrêp) söyleş-: başını gözünü yarararak konuş- (dili) (s.68)
 vafat bul-: vefat et- (s.69)
 vlast' başında tor-: hâkimiyet başında dur- (s.69)
 veg' de bir-: söz ver- (s.70)
 veg' de it-: vaad et-, söz ver- (s.70)
 veg' dede tor-: sözünde dur- (s.70)
 veyran bul-: harap ol-, viran ol- (s.70)
 veyran it-: harap et, viran et- (s.70)
 vekalet bir-: vekâlet ver- (s.70)
 vesvese sal- (tarat-): vesvese sal- (yap-) (s.71)
 vesvesege töş-: vesveseye düş- (s.71)

G

- gadet it-: âdet edin- (s.72)
 gadetke kêr-: âdete gir- (s.72)
 gayêp it-: ayıp say- (s.72)
 gayêbên aç-: teşhir et- (ayıbını) (s.72)

- gayêp tak- (taşla-): suçla-, ayıpla- (s.72)
- gayêpsêzge çigar-: akla- (s.73)
- gazap kür- (çik-): azap gör- (çek-) (s.73)
- gazap çiktêr-: azap çektir- (s.73)
- gaybet sat- (çeyne-): dedikodu yap- (s.73)
- gayret kêr-: gayreti gel-, gayretlen- (s.73)
- gayret or- (çeç-): cesurluk tasla- (s.73)
- gayretên çigêr- (kaytar-): ilgi, sevgi ve isteği azalmasına sebep ol- (s.73)
- gam' çik-: gam çek- (s.74)
- gamel kıl-: dinî amel yap- (s.74)
- gamelge aş-: gerçekleş- (s.74)
- gamelden çigar-: yürürlükten kaldır- (s.74)
- garantiya bir-: garanti ver- (s.74)
- garık bul-: suda boğul-; çok fazla işe vb. bat-, gömül- (s.75)
- gauga kubar- (küter-, çigar-): kavga kopar- (kaldır-, çıkar-) (s.75)
- gafu it-: affet- (s.75)
- gafu ütên-: af dile- (s.75)
- gaşiyk bul-: âşık ol- (s.75)
- gaşiyk it-: âşık et- (s.75)
- gaciz it-: âciz et- (s.75)
- gaciz bul-: âciz ol- (s.75)
- gacepke kal-: tereddütte kal- (s.75)
- gozêr it-: rica et- (s.77)
- gomêr it- (kiçêr-, sör-): ömür yaşa- (s.77)
- gomêr uzdır- (ütker-): ömür geçir- (s.77)
- gospital'ge sal-: hastaneye yatır- (s.78)
- graduslarga bül-: derecelere böl- (s.78)
- grim sal-: makyaj yap- (s.78)
- gıybadet kıl-: ibadet et- (s.79)
- gıybret al-: ibret al- (s.79)
- gıyşık tot-: aşk çek-, kara sevdaya tutul- (s.79)
- gep sat- (or-, suk-): gereksiz yere konuş- (s.79)
- geüde üdenê turayt-: gövdeyi doğrult- (s.79)

göbê atla- (atıla-): yayık yay-, bişkekle- (s.79)
 göj kil-: gürültü yap- (s.80)
 gölt it-: parla- (s.80)
 gölt ittêr-: (odayı vb.) aydınlat- (s.80)
 göman it-: düşün-, tahmin et-, sezinle- (s.80)
 gömbert it-: ses çıkararak suya düş- (s.80)
 gönah kıl-: günah işle- (s.80)
 gönahlı bul-: günahlı ol- (s.80)
 gör kil-: sevinçle konuşmaya başla- (s.80)
 gör-gör kil-: kuğur- (güvercin); sevinçle konuş- (âşıklar) (s.80)
 görlep ak-: gürleyip ak- (s.81)
 görlep tor-: gürültü yapmaya devam et- (s.81)
 görlep yeşe-: güvercinler gibi yaşa-, pek iyi yaşa- (s.81)
 görsêldep yığıl-: gümbedek düş- (yıkıl-) (s.81)
 gürge kêrt-: mezara sok-, acı çektir- (s.81)

D

dan al-: ad san kazan-, şan al- (s.82)
 danga küm-: şöhrete boğ- (s.82)
 danın sat- (tarat-, çıgar-): kötüle-, adını çıkar- (s.82)
 dau kubar- (küter-): dava kopar- (çıkart-) (s.82)
 daulaşıp al-: kavga ile al- (s.82)
 daulaşıp yörê-: kavgalaş- (devamlı olarak) (s.82)
 dejur tor-: nöbet tut- (s.83)
 dekretka çıgar-: doğum iznine çıkar- (s.83)
 dêr-dêr it- (kaltıra-, kil-): tir tir et- (s.84)
 dêrt it-: irkil- (s.84)
 diajnoz koy-: teşhis koy- (s.85)
 divanaga sabış- (salın-): divane gibi ol-, kendini divane yerine koy- (s.85)
 dik'kat' it- (bir-): dikkat et- (s.85)
 dilbêgenê buşayt-: dizginleri salıver- (s.85)
 dilbêgenê üz kulına al-: idareyi kendi eline al- (s.85)

- dimçêlêk it-: aracılık et- (s.86)
- din tot-: dinî vecibeleri yerine getir- (s.86)
- direktorlık it-: direktörlük yap- (s.86)
- dirijyorlık it-: orkestra yönet- (s.86)
- doşman bul-: düşman ol- (s.87)
- doşman kür-: düşman gör- (bil-, say-) (s.87)
- doşmanlık it-: düşmanlık et- (s.87)
- du it-: gürültü yap- (s.88)
- du kil- (kubar-, küter-): gürültü yap- (kopar-, çıkar-) (s.88)
- duga bêlen pêçen çap-: saçma sapan, mânâsız şekilde konuş- (s.88)
- duçar it-: duçar et- (s.89)
- devam it-: devam et- (s.89)
- devam ittêr-: devam ettir- (s.89)
- deg'va it- (kıl-): dava et- (kıl-) (s.89)
- derês bir-: ders ver- (s.90)
- dert bir-: dert ver- (s.90)
- dert sün-: dert sön- (s.90)
- dertên sündêr-: derdini söndür- (s.90)
- derecege küter-: dereceye yükselt- (s.90)
- derecesên tōşêr-: derecesini indir-, derecesini düşür- (s.90)
- deşmi kal-: karşılık verme- (s.90)
- döbêrdi başla-: gümbürtü başla- (s.90)
- döbêrdep al-: oyna- (s.90)
- döbêrdeyip yeşe-: debdebe ile yaşa- (s.90)
- dön'ya giz-: dünya gez- (s.91)
- dön'ya kuptar-: telâşa düşür-, ayağa kaldır- (s.91)
- dön'yaga kil-: dünyaya gel-, doğ- (s.91)
- dön'yadan kit- (üt-, kiç-): öl- (s.91)
- dörêsên söyle-: doğrusunu söyle- (s.91)
- dörês(ke) çık-: doğru çık- (s.91)
- dörêslep kuy-: tasdik et- (s.91)
- dörêslep çık-: ayarla- (s.91)
- dürt küz bêlen köt-: çok bekle-, dört gözle bekle- (s.92)

Y(E)

- yığılıp uñ-: çok verimli ol- (s.93)
 yêger kit-: halsiz düş- (s.93)
 yılı kil- (kilêş-): yıl iyi gel- (s.93)
 yılap ciber-: birden ağlamaya başla- (s.93)
 yılt-yılt it- (kil-): pırıl pırıl et- (s.94)
 yıltır yıltır kil-: pırıl pırıl ol- (s.94)
 yırak bul- (tor-): uzak dur-; anlama- (s.94)
 yırdaktan kür-: ileriye gör- (s.94)

J

- jaloba bir-: şikâyet et- (s.96)
 jirebe sal-: kur'a çek- (s.96)
 jonglêrlık it-: hokkabazlık et- (s.96)
 ju it-: korkudan irkil-, zonkla- (s.96)

Z

- zakladka sal-: rehine ver- (koy-) (s.97)
 zamanga yaraklaştır-: zamana uygunlaştır- (s.97)
 zar bul-: sıkıntıya uğra- (s.98)
 zar yıla-: çok ağla- (s.98)
 zar-intizar bul-: çok muhtaç ol-; üzül- (s.98)
 zaya bul-, zaya(ga) kit-: boş ol-, boşa git- (s.98)
 zir-zöber kil-: alt üst ol- (s.99)
 zihên yört-: düşün-, zihin yor- (s.99)
 zihên taral- (çual-): zihni dağıl- (düğümler-) (s.99)
 zihênge al-: zihne al-, akla yerleştir- (s.99)
 zurga kit-: çapraş- (s.99)
 zurga ciber-: çapraştır- (s.99)

- zurdan kup- (küter-): 1. dozunu kaçır-; 2. önem vererek hazırlan- (s.99)
 zık kup-: (hep birden) gürültü kopar- (s.99)
 zık kuptar-: gürültü kopart- (s.99)
 zır zır it-: fir fir dön- (s.99)
 zır zır eylen-: fir fir dön- (s.99)
 zıyan it-: zarar ver- (s.99)
 zıyan kür-: ziyan gör- (s.99)
 zıyan sal-: ziyan ver- (s.99)
 zexmet çik-: zahmet çek- (s.100)
 zexmet kagıl- (ti-): hastalık geç- (s.100)
 zeherlê yılmay-: zehirli gülümse- (s.100)
 zeherlê iskert-: istihzalı söyle- (s.100)
 zeherlê köl-: kinci gözler ile bakarak gül- (s.100)

İ

- ige kil- (kit-): iyiye gel- (git-) (s.101)
 igêlêk kürset-: iyilik göster- (s.101)
 igên ik-: ekin ek- (s.101)
 igê-çigê kürênme-: ucu bucağı görünme- (s.101)
 ig'lan it-: ilân et- (s.101)
 ig'tibar it- (bêr-): dikkat et- (ver-) (s.101)
 ig'tibar kürset-: dikkat göster-, hürmet et- (s.101)
 ig'tibarga al-: dikkate al- (s.101)
 ig'tibarsız kaldır-: dikkatsiz bırak-; aldırma- (s.101)
 ige-çöyge kil-: nasihat kabul et- (s.102)
 idare it-: idare et- (s.102)
 iza çik-: eza çek- (s.102)
 iza çiktêr-: eza çektir- (s.102)
 izvêst' kêrt-: kireçle- (s.102)
 izêlêp yokla-: derin uyu- (s.103)
 izmesên iz-: (kimse) döv- (s.103)
 ikê ağaç arasında adaş-: ik ağaç arasında yolunu kaybet-, kolay şaş-(s.103)

- ikê ayagın bêr kuniçka tık-: iki ayağını bir pabuca sok- (s.103)
- ikê de uylama-: hiç düşünme- (s.103)
- ikê kulsız kal-: yardımsız kal- (s.103)
- ikê küzê dürt bul-: iki gözü dört ol- (s.103)
- ikê söyle(ş)me-: iki söyleme-, bir defa söyle- (s.103)
- ikmek-toz bêlen karşıla-: ekmek tuz ile karşıla- (s.104)
- ik'rar it-: kabul ve tasdik et- (s.104)
- il giz-: memleketler gez- (s.105)
- il arasına kêr-: ele güne karış- (s.105)
- il ayır- (oçır-): (arı için) oğulla- (s.105)
- il tot-: oğul arıları tut- (s.105)
- iltêp taşla-: uzak yere alıp at- (s.105)
- iltifatsız kaldır-: iltifatsız bırak- (s.106)
- ilek ile-: elek ele- (s.106)
- ilek aşa ütker-: elekten geçir- (s.106)
- ilek soraganda çilek bir-: elek sorana ağaç kova ver-, sorulara başka cevap ver- (s.106)
- iles-miles kil-: anormal hareket et- (s.106)
- iles-mileslen-: hayâl gör- (s.106)
- ilham al-: ilham al- (s.106)
- ilham bir-: ilham ver- (s.106)
- im imle-: tedavi et- (s.106)
- im tap-: tedavi bul- (s.106)
- imam tor-: imam ol- (s.106)
- iman kitêr-: kelime-i şhadet getir-, müslüman ol- (s.106)
- iman kötme-: iman bekleme- (s.106)
- iman sat-: iman sat- (s.106)
- iman(ın) ukıt-: haşla-, azarla- (s.107)
- imana tüle-: kendine verilen arazi için vergi öde- (s.107)
- imza sal-: imza et- (s.107)
- iminlêkte yeşe-: emniyet içinde yaşa- (s.107)
- imtihan bir- (tot-): imtihan ver- (et-) (s.107)
- im-tom it-: kocakarı ilâcı ile tedavi et- (s.107)

- inkyar it-: inkâr et- (s.108)
- inkyarnı inkyar it-: inkârı inkâr et- (s.108)
- instruksiyeye bir-: talimat ver- (s.108)
- informatiya yasa-: bilgi ver- (s.109)
- ipke kil- (kêr-): düzene gir-; uysal ol- (s.109)
- ipke kitêr-: uygunlaştır- (s.109)
- ipi çêrêt-: ekmek çürüt-, boş kal-, boş dur- (s.109)
- ipi şürlêgêne mênêp töş-: ağzına vur- (s.109)
- ipteşlêkke al-: evlen- (s.110)
- irge çık- (bar-): evlen- (kadın) (s.110)
- irêk al-: hürriyete kavuş- (s.110)
- irêk bir- (kuy-): imkân ver- (s.110)
- irêksêz it-: zorla-, mecbur et- (s.110)
- irên kıymıldat-: hiçbir şey söyleme- (s.110)
- irên têşle-: sus- (s.110)
- irên tursayt-: dudak bük-, gönlü kal- (s.110)
- irkên sula-: rahat solun- (s.111)
- irkên yeşe-: refah içinde yaşa- (s.111)
- is kêr-: 1. kokulanmaya başla-; 2.bulüğe er- (s.112)
- is ti-: (gaz vb. ile) zehirlen- (s.112)
- isên isne-: kokusunu al- (s.112)
- is kit-: hayret et- (s.112)
- iske al-: an- (s.112)
- iske töş-: hatıra gel- (s.112)
- iske töşir-: hatıra getir- (s.112)
- iste tot-: hatırdaki tut- (s.112)
- isten çık- (çıgar-): hatırdan çık- (çıkar-) (s.112)
- is cıy-: kendine gel- (s.112)
- isten yaz-: kendisinden geç- (s.112)
- is akılını al-: akıllara durgunluk ver- (s.112)
- iske-añga kil-: akılı başına gel- (s.112)
- isbat it-: ispat et- (s.112)
- isêm küter-: haksıza adı çık- (s.112)

- iske-oska kârme-: aklından bile geçme- (s.113)
- israf it-: israf et- (s.113)
- isepke al-: hesaba al- (s.114)
- isepni öz-: hesabı kapat- (s.114)
- isepten çıkar-: hesaptan çıkar- (s.114)
- isebê kûrênme-: hesabı görünme- (s.114)
- isebên yugalt-: sayısını kaybet- (s.114)
- isep it- (yört-): plânla-, tasarla- (s.114)
- isep kor- (tot-): hesapla-, tasarla- (s.114)
- it üs- (ür-): ur çık-, et bit-, yara kapan- (s.114)
- it kun-: etlen- (s.114)
- itêk bas-: keçe çizme yap- (s.115)
- it-mayda yöz-: ette yağda yüz- (s.115)
- itek kisêp ciñ yama-: etek kesip yen yama-; bir yerden alıp diğer yerdeki açığı kapa-
(s.115)
- ixaxa(y) kil-: kahkaha at- (s.115)
- ixtiyarına kuy-: kendisine bırak- (s.115)
- iş kil-: denk gel- (s.116)
- işare it-: işaret et- (s.116)
- işêk tupsasın tüşêr-: eşik aşındır- (s.116)
- işêtmi kal-: vaktinde işitme-, duyma- (s.116)
- iyе bul-: sahip ol- (s.117)
- iyek biyêt-: çene oynat-; yemek ye- (s.117)
- iyerde tot-: atı hazır et- (s.117)
- icat it-: icat et- (s.117)
- ictihat it-: gayret et-, çalış- (s.117)
- iñnê iñge kuy-: omuzu omuza koy- (s.117)

Y

- yogıntı yasa-: tesir et- (s.119)
- yodruk aş- (al-): yumruk ye- (al-) (s.119)
- yodrukka irêk bir-: yumruğa imkân ver-, döv- (s.119)

- yozakta tot-: kilit üstüne kilit vur-, kilitle- (s.119)
- yoklap al-: biraz uyu-, uyukla- (s.119)
- yoklap kal-: 1. uykuya kal-; 2. geç kal-, mahrum kal- (s.119)
- yokı tuydır-: doyuncaya kadar uyu- (s.119)
- yokı bazarına kit-: uyu- (s.119)
- yokı simêrt-: uykuyu şişmanlat-, çok uyu- (s.119)
- yoldız atıl-: yıldız ağ-, kay- (s.120)
- yoldızları turı kil-: yıldızı barış- (s.120)
- yomıp kal-: 1. (suçu, noksanı) gizle-; 2. kendinde sakla- (s.120)
- yomarlanıp bêt-: tostoparlık ol-, buruştırul- (s.120)
- yomgak yasa-: sonuçlandır-, bağla- (s.120)
- yomgaknı sôt- (çiş-): düğümü çöz- (s.120)
- yomgaknı çualt-: düğümü artır- (s.120)
- yomgaknıñ oçın yugalt- (yeşêr-): yumağın ucunu gizle- (s.120)
- yomşaklık kürset-: yumuşaklık göster- (s.121)
- yomırka sal-: yumurtla- (s.121)
- yomış tüş-: (birine) işi düş- (s.121)
- yon uñayına (yatışına) sıypa-: okşa- (s.121)
- yort kara-, yort köt-: evin maişetini temin et-, ev bak- (s.122)
- yort-cirsêz kal-: yersiz yurtsuz kal- (s.122)
- yözên yırt-: yüzünü yırt- (s.123)
- yöz suın tük-: yüz suyu dök- (s.123)
- yözge berêp eyt-: yüze vur- (s.123)
- yözge kara yag-: yüzüne kara çal- (s.123)
- yözên aç-: açıkla- (s.123)
- yözên kızart-: yüzünü kızart- (s.123)
- yözên kaytar-: kesici âleti kütleştir- (s.123)
- yözge-yöz oçraş-: yüz yüze karşılaş- (s.123)
- yök buşat-: yük boşalt- (s.123)
- yök bolıp tor-: yük ol- (s.123)
- yökke uz- (kal-): gebe kal- (s.123)
- yörtêp al-: (at) gezdir- (s.124)
- yöregêne kêr-: canına değ- (s.124)

yörek basıl- (tın-): yürek serinle- (s.124)
 yörek itên aş- (tala-): yüreğini dağla- (s.124)
 yörek kak-: yürek vur- (çarp-) (s.124)
 yörek yan-: yürek yan- (s.124)

K

kabalaga kêr-: angaryaya gir- (s.125)
 kabêr kazı-: bir kimseyi ölüme sürükle- (s.126)
 kabêrge kêrt-: ölüme götür- (s.126)
 kabul bul-: kabul ol- (s.126)
 kabul it-: kabul et- (s.126)
 kabırgasın sana-: vur-, döv- (s.126)
 kak- suk-: itip kak-, incit- (s.127)
 kazıp al-: kazıp bul- (s.129)
 kazıp çıkar-: kazıp çıkar- (s.129)
 kaygıga töşêr-: kaygıya düşür- (s.129)
 kaygını ortaklaş-: derdini paylaş-, dert ortaklığı et- (s.129)
 kaytıp kit-: eve dön- (s.130)
 kaytıp töş-: ansızın dön- (s.130)
 kaklanıp utır-: kakılıp kal- (s.130)
 kalku itêp kürset-: bir tarafını ayırıp daha iyi göster- (s.131)
 kalkıp çık-: ortaya çık- (s.131)
 kaltırap tor-: titre- (devamlı) (s.132)
 kalem tibret-: kalem oynat- (s.132)
 kama tot-: elbise yakasına, eteklerine ve börke su samuru kürkü geçir- (s.132)
 kan ber- (sau-): kızar- (s.133)
 kan yılat-: kan ağlat- (s.134)
 kan yot-: kan yut-, derde uğra- (s.134)
 kan kaynat-: öfkelendir-, kızdır- (s.134)
 kan kat-: merhametsiz ol- (s.134)
 kan kostır-: kan kustur- (s.134)
 kan êç-: kan iç-, kan em- (s.134)

- kanga toz sal-: yaraya tuz bas- (s.134)
kanat astına al-: kanat altına al- (s.134)
kanatın kayır-: kolunu kanadını kurut- (s.134)
sulu kaplan-: soluğu dur-, öl- (s.136)
karap üstêr-: bakıp büyüt- (s.137)
kara-karşı kil-: karşı karşıya gel- (s.137)
karar it-: karar et- (yap-) (s.138)
karmak sal-: olta at- (s.139)
karmakka kap-: oltayı yut-, aldan- (s.139)
karu kaytar-: karşılık ver- (s.140)
karşı al-: karşıla- (s.140)
karşı kuy-: karşı koy- (s.140)
karşı kil-: karşı gel- (s.140)
karşı tor-: kendisini karşı koy- (s.140)
karşı çık-: karşı çık- (s.140)
karın aç-: karın aç- (s.141)
kaurıy çıgar-: tüy çıkar- (kuş vb.) (s.143)
kaş cimêr-: kaş çat- (s.143)
kañgırıp yörê-: yersiz yurtsuz gez- (s.144)
kêlt-kêlt it-: tık tık et- (s.145)
kêrt kêrt it-: kırt kırt et- (s.146)
kêrfêk te kakma-: göz kırpma-, hiç uyuma- (s.146)
kêsege suk-: keseye dokun-, pahalı ol- (s.146)
kêt-kêt köl-: kıkır kıkır (kikir kikir) gül- (s.146)
kêşê bul-: adam ol- (s.147)
kêşê it-: adam et- (s.147)
kêşê kulına kal-: adamın üstüne kal- (s.147)
kiyên- yasan-: giyinip kuşanmak ve takılarını tak- (s.148)
kizü tor-: nöbet tut- (s.148)
kikrigên şindêr-: kibirlenmesini ortadan kaldır- (s.148)
eyte kil-: söyleyegel- (s.148)
kim kür-: kem gör- (s.149)
kim-xur bul-: noksan ve hakir ol- (s.150)

- kipken balıkka eylen-: kuru balığa çevril-, zayıfla- (s.151)
- kirê bir-: geri ver- (s.151)
- kirê kak-: reddet- (s.151)
- kirê kaytar-: geri ver- (s.151)
- kirê kayt-: niyetinden vb. dön-, geri dön- (s.151)
- kirê iş-: geri çevir-, engel ol- (s.151)
- kirêge kit-: geri git- (s.151)
- kirte kor-: engel koy- (s.151)
- kirte sikêr-: kaidelere uyma-, boz- (s.151)
- kirtege kêr-: kaidelere gir- (s.151)
- kirteden çık-: kanundan ayrıl-; sınırları dışına çık- (s.151)
- kiregên al-: cezasını al- (s.151)
- kiregên bir-: cezasını ver- (s.151)
- kiremet çıgar-: bir kötülük çıkar- (s.152)
- kitêrêp çıgar-: ortaya çıkar- (s.153)
- kitêrêp têre-: getirip daya- (s.153)
- kiç bul-: akşam ol- (s.154)
- kiyeüge bar-: güveyiye git- (s.154)
- kiyeüge bir-: güveyiye ver- (s.154)
- kiyeüden kayt-: güveyiden ayrıl-, boşan- (s.154)
- kiñeş bir-: akıl ver-, tavsiye et- (s.154)
- kiñeş it-: görüşüp konuş- (s.155)
- klassifikatsiya yasa-: sınıflandır-, tasnif et- (s.155)
- koyılıp tış-: kaskatı kesilip kal- (s.156)
- koyruk bolga-: kuyruk salla-, yaltaklan- (s.156)
- koyrukta bar- (söyrel-): geri kal-, kuyrukta kal- (s.156)
- koyrığın kıs-: kuyruğunu kıs-, kork- (s.157)
- kolak(ka) kirt-: kulağına küpe et- (s.157)
- kolak itên aş- (kimêr-): başının etini ye- (s.157)
- kolak kak-: kaybet-, sahip olama- (s.157)
- kolak sal-: dikkatle dinle- (s.157)
- kolak sasıt-: kulak ağrı- (s.157)
- kolak torgız-: dikkat çek- (s.157)

- kolak(lar) üre tor-: kulak dikmek (s.157)
- kolakka da êlme-: kulağa koyma- (s.157)
- kolakka yat-: kulağa uygun gelmek (s.157)
- kolaç salıp yöz-: kulaç atıp yüzmek (s.157)
- kolaçlap yöz-: kulaçlayıp yüzmek (s.157)
- kollikka tōşêr-: köle etmek (s.158)
- komga utır-: şapa otur- (s.159)
- komnan arkan iş-: ipe un sermek (s.159)
- komı koyıl-: ihtiyarla-, hiçbir şey yapma-, güçsüzleşmek (s.159)
- komandalık it-: komut etmek (s.159)
- komandirlik it-: komutanlık etmek (s.159)
- komaçau it-: engellemek, mâni ol- (s.159)
- komaçaulık it-: engel ol- (s.159)
- koral küter-: isyan etmek, silâh göstermek, tehdit etmek (s.166)
- korban bul-: kurban ol- (s.166)
- korban it-: kurban etmek (s.166)
- korsak aç-: acık- (s.167)
- korsak üstêr-: karın büyütmek, semirmek, şişmanla-, göbeklenmek (s.167)
- kort tōş-: kurt sar-, kurt üremek (s.167)
- kortkıçlık it-: asalaklık etmek (s.167)
- korşau at-: çember at- (s.167)
- korı kal-: mahrum kal- (s.168)
- korı tot-: sıkı tut- (s.168)
- kot oç-: korkudan canı çık- (s.169)
- kot koy-: put yap- (s.169)
- kotkı sal-: tahrik etmek, tahrik edici davran- (s.169)
- koçak ceyêp karşı al-: kucak açıp karşıla- (s.169)
- kredit bir-: tahsisat vermek (s.170)
- kualap çigar-: kovalayıp çıkar- (s.171)
- kualap ciber-: kovalayıp göndermek (s.171)
- kul kuy-: 1. imzala-; 2. rızalığını bildirmek (s.173)
- kul küter-: el kaldır- (s.173)
- kul sal-: 1. el koy-; 2. sarkıntılık etmek (s.173)

- kul sêtle-: gereksiz görmek (s.173)
 kul suz-: el uzat- (s.173)
 kul çal-: el çırp-, alkışla- (s.173)
 kulga al-: ele al-, yakala- (s.173)
 kulga töşêr-: ele düşürmek, kendine mal etmek (s.173)
 kuldân kil-: elden gelmek (s.173)
 kulı uyna-: parmağını karıştır- (s.173)
 kulın sora-: evlenme teklif etmek (s.173)
 kunak it-: misafir etmek (s.174)
 kurkuga töş-: korkuya düşmek (s.175)
 kuş it-: eş, çift etmek; yanına koş- (s.176)
 kuşmalık it-: eşlik etmek (s.177)
 kızırap êzle-: her yeri gezip ara- (s.178)
 kız bag-: kız bak- (s.179)
 kız ozat-: gelin göndermek (s.179)
 kız sora-: kız istemek (s.179)
 kız urla-: kız kaçı- (s.179)
 kızıp al-: içki içmek, sarhoş ol- (s.179)
 kızar- buzar-: kızar-, bozar- (s.179)
 kızarın- bürtên-: kızarıp bozar- (s.179)
 kızlıkka al-: kız evlâtlık al- (s.179)
 kızıl kamıt kidêr-: (hayvan için) kesmek (s.180)
 kızıl cêp bulıp suzıl-: sık sık tekrarlan- (s.180)
 kıybat alma-: dövdüğü için para alma- (s.181)
 kıl da kıymıldatma-: kılını bile kıpırdatma- (s.182)
 kıl çabata kidêr-: kıl pabuç giydirmek, aldat- (s.182)
 kıl östênde tor-: kıl üstünde dur- (s.182)
 kılını kırıkka yar-: kılı kırka yar- (s.182)
 kılın çirtêp kara-: kılını karıştırıp bak-, (hâlini) yokla- (s.182)
 kırau töş-: kırağı düşmek (s.183)
 kırşau at-: topu at- (s.184)
 kırın (küz bêlen) kara-: yan göz ile bak- (s.185)
 kıska tot-: kısa tut-, kısalt- (s.185)

- kısırlap ıgar-: bastırıp çıkar- (s.185)
kıtıldap tor-: bir işi yapmağa hazır olduğunu defalarca bildirmek (s.186)
kıx it-: kesmek, öldürmek (s.186)
kıçkırıp uku-: yüksek sesle oku- (s.187)
kıyas it-: karşılaştır- (s.188)
kebên kuy-: nikâhla- (s.188)
keyêf aç-: keyiflenmek (s.188)
keyêf sör-: keyif sürmek (s.188)
keyêf ık-: keyif çekmek (s.188)
kekrê kayinga têtet-: eğri kayına dayat-, aldatıp gitmek (s.189)
kesêp it-: kesp etmek, kazan- (s.190)
keşêf it-: keşfetmek (s.190)
kece kaldır-: oyunda yenmek (s.190)
köy köyle-: makam ile seslenmek (s.191)
köyê kit-: düzeni bozul- (s.191)
köyge sal-: tertip etmek, düzenlemek (s.191)
köyme komga têtet-: gemi karaya otur-, şapa otur- (s.192)
kölkêge kaldır-: gülünç vaziyete sok- (s.192)
kölkêge ciber-: ciddiyetten uzaklaştır- (s.192)
kôn bozıl-: hava bozul- (s.193)
kôn it-: yaşa- (s.193)
kôn kiçêr-: gün geçirmek (s.193)
kôn kürsetme-: gün göstermemek (s.193)
kôn kür-: gün görmek (s.193)
körçêkke têtet-: sınıra dikilmek, hiçbir imkânı olma- (s.194)
köç tük-: güç sarfetmek (s.195)
köçten tay-: halsizleşmek (s.195)
küz bu-: göz bağla- (s.197)
küz kıs-: göz at-, göz kırp- (s.197)
küz aldında tot-: göz önünde tut- (s.197)
küz alma-: gözünü alama- (s.197)
küz alış-: karşılıklı bakış- (s.197)
küz de açırma-: göz açtırma- (s.197)

- küz buya-: göz boya- (s.197)
- küz beylen-: göz görmeyecek hâle gelmek, hava karar- (s.197)
- küz karası kêbêk sakla-: gözbebeği gibi sakla- (s.197)
- küz sal-: 1. göz at-; 2. göz koy- (s.197)
- küz têt-: göz dikmek (s.197)
- küz ti-: göz değmek (s.197)
- küz tot-: gözaltında tut- (s.197)
- küz têt-: gözün tut- (s.197)
- küz cît-: göz yetmek (s.197)
- küzge berêl- (taşlan-): göze çarp- (s.197)
- küzden kiçêr-: gözden geçirmek (s.197)
- küzden têt-: gözden düşmek, otoritesini kaybetmek (s.197)
- küzên aç-: gözünü aç- (s.198)
- kük kükre-: gök gürllemek (s.198)
- kükke küter-: göğe çıkar- (s.198)
- kükten têt-: gökten düşmek (s.199)
- kükrek bêlen karşı tor-: göğüs germek(s.199)
- kükrek kak-: göğüs kabart-, büyüklenmek (s.199)
- kükrek kiyêr-: göğüs kabart-, kibirlenmek (s.199)
- külege kêbêk yör-: gölge gibi yürümek (s.200)
- külege têt-: gölge düşürmek (s.200)
- külege têt-: gölge düşmek (s.200)
- külegede kaldır-: gölgede bırak- (s.200)
- külegede kal-: gölgede kal- (s.200)
- kümêr yandır-: odun kömür yap- (s.200)
- kümêr it-: yok etmek, kül etmek (s.200)
- kürke kêbêk kabarin-: hindi gibi kabar- (s.202)
- kürezelêk it-: falcılık etmek (s.203)
- küterêlêp berêl-: çok kız- (s.203)
- küçêrêp uturt-: fidanı bir yerden başka bir yere dikmek (s.203)
- küçêrêp yalga-: fidan, ağaç aşıla- (s.203)
- küçêrêp yaz-: kopya etmek (s.203)
- küñêl aç-: gönül aç- (s.204)

- küñêl bul-: gönül ol-, kanaat etmek (s.204)
 küñêl yomşar-: gönül yumuşa- (s.204)
 küñêl kal-: gönül kal- (s.204)
 küñêl kırıl-: gönül kırıl- (s.204)
 küñêl sun-: gönül soğu- (s.204)
 küñêl töş-: gönül düşmek, meraklan- (s.204)
 küñêl êrê-: gönül erimek (s.204)
 küñêl yat-: gönül yat- (s.204)
 küñêl cit-: gönül yetmek (s.204)
 küñêlge kil-: gönle gelmek (s.204)
 küñêlge sal-: hatırında kaldır- (s.204)
 küñêlge yat-: gönle yat- (s.204)
 küñêlden çık-: gönülden çık- (s.204)
 küñêlên kür- (tap-): gönlünü kazan- (s.204)
 küñêlnê bas-: gönlünü ferahlandır- (s.204)
 küñêlê kır-: gönlünü kır- (s.204)
 küñêlnê tırna-: gönlünü tırmala- (s.204)

L

- laf or-: çok övünmek, mübalâğa etmek (s.205)
 leg‘net or-: lânete uğra- (s.208)
 leg‘net ukı-: lânet oku- (s.208)
 leketa sat- (suk-): çalım sat- (vur-) (s.209)
 lemke tart-: kayış çekmek, işin en ağır tarafını yüklenip yürütmek (s.209)
 lem-mim eytme-: hiçbir şey dememek (s.209)
 lex bul-: sarhoşluktan sız- (s.209)
 leçtit sat-: dedikodu etmek (s.209)

M

- may atla-: yağ çıkar- (s.210)
 may yaz-: yağ ayır- (s.210)

- mayda yöz-: yağda yüzmek, çok zengin ol- (s.210)
- maksat it-: maksat etmek (s.211)
- mal it-: hayvanı iyice yetiştirmek (s.211)
- mal kêrt-: hayvanı ağıla topla- (s.212)
- manyovr yasa-: manevra yap- (s.212)
- massaj yasa-: masaj yap- (s.213)
- matem tot-: matem tut- (s.214)
- max(ı) bir-: denemeden geçememek (s.214)
- maç bir-: imkân vermek (s.214)
- maç kil-: şans vur- (s.214)
- mênêp bar-: yukarı çık- (s.214)
- mênêp töş-: çıkıp inmek (s.214)
- mi tün-: baş dönmek (s.215)
- mige sêñ- (sêñêp kal-): beyne sinmek (sinip kal-) (s.215)
- mixnet çık- (kür-): mihnet çekmek (görmek) (s.217)
- miç yak-: soba yak- (s.217)
- miçülep cik-: yedekleyip koş- (s.217)
- mihêrbanı kil-: iyiliği dokun- (s.217)
- moxtac bul-: muhtaç ol- (s.218)
- moxtacılıkka töş-: muhtaç vaziyete düşmek (s.218)
- muyınga asılın-: boynuna sarıl- (s.218)
- muyınçak ki-: *mec.* boyuna tasma tak- (s.218)
- munça kêr-: hamamda yıkan- (s.219)
- munça kêrt-: yıka-, azarla- (s.219)
- mıyık astınnan yılmay- (köl-): bıyık altından gülmek, gülümsemek (s.219)
- mıyıkka ura- (çorna-): hatırına al- (s.219)
- mıltıklap alıp bar-: silâh altında yürütmek (s.219)
- meg'kul' kür-: makul görmek (s.220)
- meg'lüm it-: malum etmek (s.220)
- meg'ne bir-: mânâ vermek (s.220)
- meydan tot-: meydana hâkim ol- (s.220)
- meydanga kil-: meydana gelmek, ortaya çık- (s.220)
- mertke kit-: uyku hastalığına girmek (s.221)

- merxemet it-: merhamet etmek (s.221)
 mesxere bul-: rezil ol- (s.221)
 metelêp kit- (töş-): takla atıp gitmek, düşmek (s.221)
 metelçêk at-: bir defa takla at-, perende at- (s.221)
 mexrüm bul- (kal-): mahrum ol- (kal-) (s.221)
 mexrüm it-: mahrum etmek(s.221)
 mexebbet suin-: muhabbet soğu- (s.221)
 meş kil-: kaynaş- (s.222)
 meşgul' bul-: meşgul ol- (s.222)
 meşgul' it-: meşgul etmek (s.222)
 meşekat' çik-: meşakkat çekmek (s.222)
 mecbür bul-: mecbur ol- (s.222)
 mecbür it-: mecbur etmek (s.222)
 möldêreme it-: ağzına kadar doldur- (s.223)
 mömkinlêk bir-: imkân vermek (s.223)
 möhêr suk-: 1. mühür bas-; 2. değerini vermek, izin vermek (s.223)

N

- nalog sal-: vergilendirmek (s.224)
 namaz ukı-: namaz kıl- (s.224)
 namus kuş-: namus emri ile yap- (s.224)
 nasıyp bul-: nasip ol- (s.224)
 nervıda uyna-: sinir ile oyna-, sinirlendirmek (s.225)
 nefit' kudır-: petrol ayırıştır- (s.225)
 ni küz bêlen kür-: herhangi bir durum, hareket karşısında hayrete düşmek (s.226)
 nigêz bul-: temel ol- (s.226)
 nigêz kor-: ev temeli at-, evlenmek (s.226)
 nigêz sal-: temel at- (s.226)
 nikax yañart-: nikâh yenilemek (s.226)
 nişlerge de bilme-: ne yapmayı bilmemek (s.227)
 niyet it-: niyet etmek (s.227)
 nogıt sal-: nohut ile fal aç- (s.227)

nokta kuy-: nokta koy- (s.228)
 nomer kuy- (suk-): numara koy- (vur-) (s.228)
 norma kuy-: norm koy- (s.228)
 normaga kêr-: normaya girmek (s.228)
 nuja kür- (çik-): sıkıntı görmek (çekmek) (s.228)
 nukta kidêr-: yular tak- (s.228)
 nıgıp cit-: bulüğa erişmek (s.228)
 nezêr eyt-: adak ada- (s.229)
 nek' östêne bas-: tam üstüne bas- (s.229)
 nekış sal-: nakış yap- (s.229)
 nekış uy-: nakış oy- (s.229)
 nesıyxet bir-: nasihat vermek (s.229)
 netice çıgar-: netice çıkar- (s.230)
 nefês töş-: şehvet duy- (s.230)
 neşêr it-: neşretmek, yayınl- (s.230)
 neübetke kuy-: sıraya koy- (s.230)

O

oytıkı sal-: (süt) mayala-, *mec.* fikir vermek, *mec.* kışkırt- (s.231)
 ozak utır-: çok otur- (s.232)
 ozak tor-: uzun zaman dur- (s.232)
 ozakka kit-: sürüklenmek (s.232)
 ozakka suz- (tart-, ciber-): çok zaman sürükletmek (*mes.* işi) (s.232)
 ozata (ozatıp) bar-: uğurla- (s.232)
 ozatıp ciber-: geçirip göndermek (s.232)
 olau yör-: yük ile uzak mesafe yürümek (s.233)
 olauçılık it-: atlı arabacılık etmek (s.233)
 oltan sal-: taban yap- (s.233)
 olı başın kêçê it-: alçakgönüllülük etmek (s.233)
 onıtıp kaldır-: unutup bırak- (s.234)
 opekunlık it-: vasîlik etmek(s.234)
 oriyentatsiya bir-: nasihat, bilgi vermek(s.234)

oriyentatsiya tot-: yönelmek (s.234)
 otıp al-: ezberleyip al-; kazan- (s.235)
 ottırıp bêtêr-: (oyunda) tamamen yenilmek (s.235)
 oxşarga tırış-: benzemeye çalış- (s.236)
 oçnı oçka yalga-: ucu ucuna getirmek (s.236)
 oçına çık-: tamamla- (s.236)
 oçkinnar çıgar-: çok işler başar-(s.236)
 oçlap çık-: bir işi bitirmek (s.236)
 oçlap cik-: arka arkaya koş- (s.236)
 oya kor-: yuva kur- (s.237)
 oyalap çeç-: yuva açıp dikmek (s.237)
 oyatka kaldır-: utandır- (s.237)
 oyatka kal-: utan- (s.237)
 oyatlı bul-: utançlı ol- (s.237)
 oyatlı it-: utançlı etmek (s.237)

P

parga eylen-: buhara çevrilmek (s.238)
 par sal-: 1. buhar çıkar-; 2. hızlandır- (s.238)
 par küter-: nadasa bırakılan tarlayı sürmek (s.238)
 par kil-: (kız ve oğlan) uygun gelmek (s.238)
 paraliç suk-: felce uğra- (s.238)
 partizanlık it-: çetecilik etmek; izinsiz hareket etmek (s.239)
 pare pare kil-: parça parça ol- (s.240)
 patşalık it-: padişahlık etmek (s.240)
 pêçen çap-: ot biçmek (s.241)
 piratlık it-: korsanlık etmek (s.242)
 piçet bas- (suk-): 1. mühür bas-; 2. tasdik etmek (s.243)
 plan kor- (töz-): plan kur- (yap-) (s.243)
 plomba kor- (suk-): kurşun mühür ile mühürlemek (s.243)
 poçmaktan tip- (ber-): köşeden tekme at- (vur-) (s.245)
 poşaman sal-: pişman etmek (s.246)

- poşaman töş-: pişmanlık düşmek (s.246)
- poşamanga töş- (kal-): pişmanlığa düşmek (kal-) (s.246)
- poşlina sal-: vergi tayin etmek (s.246)
- praktikaga kêt-: hayata sok- (s.246)
- prêdsêdatêl'lêk it-: başkanlık etmek (s.246)
- prikaz bir-: emir vermek, emretmek (s.247)
- provokatsiya yasa-: provokasyon çıkar- (s.247)
- prognoz yasa-: tahmin yap- (s.248)
- progul yasa-: işe izinsiz ara vermek (s.248)
- propiskaga kêt-: ikamete kaydetmek (s.249)
- protest bêldêr-: protesto etmek (s.249)
- puf it-: püf etmek (s.250)
- pux it-: (hayvan için) geçirmek (s.250)
- pır tuz-: öfke ile bağırıp çağır- (s.250)
- pır tuzdır-: öfke ile her şeyi dağıt-, tozut- (s. 250)
- pıran-zaran kil-: dağıtıl- (s.250)
- pıran-zaran kitêr-: sarf etmek (s.250)
- pırıx it-: kendini tuta tuta gülmek (s.250)
- pıçrak at- (taşla-): bühtan etmek (s.251)
- pış it-: fiş etmek (s.251)
- pış-pış it-: fisıl fisıl etmek (s.251)
- pış-pış söyleş-: fisıl fisıl konuş- (s.251)
- pışık-pışık yıla-: iç çeke çeke ağla- (s.251)
- pıyala kaynat-: cam kaynat- (s.251)
- pıyala ör-: cam üflemek (s.251)
- peygamberlêk it-: peygamberlik etmek (s.251)
- peyda bul-: peyda ol- (s.251)
- pep it-: öpmek (s.251)
- pervay it-: terbiye etmek (s.251)
- perde kor-: perde koy- (s.252)
- periyê kil- (kuzgal-): coşkunlaş-, heyecanlan- (s.252)

R

- razvêdka yasa-: askerî keşifte bulun- (s.253)
- raport bir-: rapor vermek (s.254)
- ras(ka) kil-: rast gelmek (s.254)
- rasxodka çıgar-: öldürmek (s.254)
- reviziya yasa- (ütker-): revizyon (kontrol) yap-, yokla- (s.255)
- rêglamênt bilgêle-: vakti düzenlemek (s.255)
- rejisyorlık it-: rejisörlük etmek, yönetmenlik yap- (s.255)
- rêzêrvka kaldır-: ihtiyata bırak-, yedeğe al- (s.255)
- rêzêrvta tot-: rezervde tut-, yedekte tut- (s.255)
- rêzyumê yasa-: özetlemek, hulâsa etmek (s.256)
- rêkvizitsiye yasa-: istimplâk etmek (s.256)
- rêklama yasa-: reklam yap- (s.256)
- rêkomêndatsiya bir-: tavsiyename vermek (s.256)
- rêkord ku-: rekor kırmak (s.256)
- rêmont yasa- (ütker-): tamir yap- (geçirmek) (s.256)
- rêpêtitsiya yasa-: tekrar yap-; prova yap- (s.256)
- rêstavratsiya yasa-: eski durumuna (biçimine) getirmek (s.257)
- rêç' söyle-: nutuk at- (s.257)
- riza bul-: razı ol- (s.257)
- rizalık bir-: razılık vermek (s.257)
- rizık bêt- (kisêl-): rızık bitmek (kesilmek); ölmek (s.257)
- risvay bul-: rüsva ol- (s.257)
- risvay it-: rüsva etmek (s.257)
- rifmaga sal-: kafiye yap- (s.257)
- riya sat-: riya yap- (s.258)
- rux küter-: ruh yükseltmek (s.258)
- rux küteril-: ruhu yükselmek (s.258)
- rux tös-: alçak ruhlu ol-, bezgin ol- (s.258)
- reislêk it-: reislik etmek (s.259)
- resêmge tös-: resmini çektirmek (s.259)
- ret bêt- (kit-): imkân sona ermek (s.259)

ret kürênme-: imkân görünmemek (s.259)
 retê kit- (çual-): bozul- (s.259)
 retên tap-: imkânını bul- (s.259)
 retên ciber-: düzenini boz- (s.259)
 retke kil- (kir-): düzene girmek (s.259)
 retke kêrt- (kitêr-, sal-): sırasına koy- (s.259)
 rexmet ukı-: çok teşekkür etmek (s.260)
 rexmet eyt-: teşekkür etmek (s.260)
 rexet tap- (çik-): ferah (rahat) ol- (s.260)
 rexette yöz-: rahatta yüzmek (s.260)
 rōxset bir-: izin vermek (s.260)
 rōxset it-: müsaade etmek (s.260)

S

sabakka utır-, sabak çıgar-: sap bitmek (s.261)
 sabakka üs-: sapına büyümek (s.261)
 sabak al-: ders al- (s.261)
 sabak bir-: ders vermek (s.261)
 saban sör-: saban sürmek (s.261)
 sabanga kêr- (tōş-): saban sürmeye başla- (s.261)
 sabotaj yasa-: sabotaj yap- (s.261)
 sabın kaynat-: sabun kaynat- (s.261)
 sabın kübêgê oçır-: iş yapmadığı halde yapmış gibi göstermek (s.261)
 sabın suına utırt-: ayağının altına karpuz kabuğu koy- (s.261)
 sabır it-: sabretmek (s.261)
 savıt-saba şaltırat-: karı koca kendi arasında kavga etmek (s.262)
 sagalap yörê-: birini yakala- (vur-) niyetiyle arkasından yürümek (s.262)
 sagalap tor-: birini yakala- niyetiyle beklemek (s.262)
 sagız bul-: sakız ol-, yapış- (s.262)
 sagız çeyne-: sakız çiğnemek (s.262)
 sayga utır-: (gemi) karaya otur- (s.263)
 say(dan) yöz-: bilgisi sığ ol- (s.263)

- saylap al- (kuy-): seçmek (s.263)
 sayraşıp yeşe-: dostça yaşa- (s.263)
 sak bul-: uyanık ol- (s.263)
 sak yokla-: uyanık yat- (s.263)
 sakta tor-: karakol beklemek, nöbet tut- (s.263)
 sak astına al-: tutukla- (s.263)
 saklap kal-: kurtar- (s.263)
 saklap tor-: yedeklemek (s.263)
 saklap tot-: az az harca- (s.263)
 sal ağız-: sal akıt- (s.264)
 salam kıstır-: methiye düzmek (s.264)
 salkın tidêr-: soğuk değıdirmek (s.264)
 salkın ti-: soğuk değımek (vur-) (s.264)
 salkın yögêr-: soğuk soğuk terlemek (s.264)
 salma savıtına mênêp tüş-: ağızına vur- (s.265)
 salım sal-: salma sal-, vergi koy- (s.265)
 salınıp tüş-: salınıp sark- (s.265)
 salyut bir-: bayramda top at- (s.265)
 san al-: sayısını bilmek (s.265)
 sanga al- (sana-, suk-): saygı göstermek, say- (s.265)
 sanap bêtêr-: sayıp bitirmek (s.265)
 sandugaç bulıp sayra-: bülbül olup ötmek, güzel söylemek (s.266)
 sansız kal-: hareketsiz kal- (s.266)
 saru kaynat-: 1. mide kaynat-; 2. gönlünü incitmek, üzme (s.267)
 sarı tüş-: sarılık hastalığına yakalan- (s.267)
 sarıf it-: sarf etmek (s.267)
 satıp al-: satıp al- (s.267)
 satıp bêtêr-: satıp bitirmek (s.267)
 satıp bir-: sözlü dalaşta yenmek (s.267)
 satu it-: ticaret etmek (s.267)
 sau kal-: sağ kal- (s.267)
 safka bas-: sıraya girmek (s.268)
 saftan çıgar-: sıradan çıkar- (s.268)

- saftan çık-: sıradan çık- (s.268)
- safsata sat-: safsata sat- (s.268)
- sêbêrêp taşla- (çıgar-): süpürüp çıkar- (s.268)
- sêkrêtarlık it-: sekreterlik etmek (s.269)
- sêlkênêp al-: oyna-, dans etmek (s.269)
- sêlkêtêp al-: silkindirmek (bir defa) (s.269)
- sêlegey ağız-: ağlayıp dur- (s.269)
- sêr birme-: sır vermemek (s.269)
- sêr itêp tor-: sır tut- (s.270)
- sêr itêp (eyt-): sırrını söylemek (s.270)
- sêr sıy-: sır tut-, kendisine inanılır ol- (s.270)
- sêrlerê kilêş-: sırdaş ol- (s.270)
- sêrke oçır-: çiçek tozu uç- (s.270)
- sêrkege utır-: çiçeklerde tozlaş- (s.270)
- signal bir-: sinyal vermek (s.270)
- sizmemêşke salış-: duymazdan (sezmezden) gelmek; sezmiyormuş gibi davran-
(s.271)
- sikêrêp mên-: sıçrayıp (sekip) binmek (s.271)
- sikêrêp tor-: sıçrayıp (sekip) dur- (s.271)
- sikêrêp tōş-: sıçrayıp (sekip) düşmek (s.271)
- sikêrêp çıgar-: sıçrayıp (sekip) çık- (s.271)
- sistemaga sal-: sisteme koy- (s.272)
- soklanıp kara-: hayran hayran bak- (s.273)
- solıx tōzê- (yasa-): barış anlaşması yap- (s.274)
- sorau al-: sorguya çekmek (s.274)
- soraşıp bêt-: soruşturup öğrenmek (s.274)
- sortlarga ayır-: çeşitlere ayır- (s.274)
- start al-: başlan- (s.276)
- stênaga têtê-: kurşuna dizmek (s.276)
- su bas-: su bas- (s.277)
- su kayt-: su çekilmek (s.277)
- su kêr- (koyın-): suya girmek, suda yıkan- (s.277)
- su küterêl-: su yükselmek (s.277)

- su sip-: su serpmek (s.277)
- su üt-: su geçmek (s.277)
- suga bat-: suya bat-, ölmek, boğul- (s.277)
- suga kit-: su almaya gitmek (s.277)
- su kêbêk êç-: su gibi bilmek (oku-) (s.277)
- su yaz-: faydasız iş ile meşgul ol- (s.277)
- sudan korı çık-: sudan kuru çık- (s.277)
- subay suk-: kazık çak-, sütun dikmek (s.277)
- sugan sat-: konu ile ilgisiz sözler söylemek (s.277)
- sugan sui suir-: acık-, aç kal- (s.277)
- sud'yalık it-: hakemlik etmek (s.278)
- suka sukala-: saban ile sürmek (s.278)
- sul ayagı bêlen tor-: sol ayağının üstüne kalk-; neşesiz, sinirli (ol-) (s.279)
- sulga êşle-: mesai saatinde kendi hesabına işlemek (s.279)
- sulu al-: soluk al- (s.279)
- sulu kap-: nefesi tıkan- (s.279)
- sulu taray-: nefesi daral- (s.279)
- sulış al-: dinlenmek (s.279)
- sulış kısıl-: nefesi kısıl- (s.279)
- sulış kap-: nefesi tıkan- (s.279)
- sulış ör-: canlandır- (s.279)
- sumala kaynat-: reçine çıkar- (s.279)
- suretke tüş-: fotoğraf çekilmek (s.280)
- susaunu bas-: susuzluğunu gidermek (s.280)
- suk ti-: soğuk değmek, soğuk algınlığı ol-; üşütmek (s.280)
- suk tidêr-: üşütmek, soğuk değdirmek (s.280)
- sınga tabın-: puta tapın- (s.283)
- sın kat-: taş kesilmek (s.283)
- sınıp tüş-: kırılıp düşmek (s.283)
- sınau al-: imtihana al-, imtihan etmek (s. 283)
- sındırıp al-: kırıp al- (s.283)
- sınıkka sılta-: ehemmiyetsiz bir şeyi bahane etmek (s.283)
- sırt kabart-: sırt kabart- (s.284)

- sırt sın-: dayanaktan mahrum kal- (s.284)
- segati suk-: saati vur-; zamanı gelmek (s.284)
- sedep tak-: küçük düğme tak- (s.284)
- selam bir-: selâm vermek (s.284)
- selamet sakla-: sağlığı koru- (s.285)
- sexneden töş-: sahneden düşmek (s.285)
- sexrege çık-: sahraya çık- (s.285)
- seyexet it-: seyahat etmek (s.286)
- seüde it-: ticaret yap- (s.286)
- secde it- (kıl-): secde etmek (s.286)
- secdege kit-: secdeye var- (s.286)
- söyênçê al-: müjdelik al-, muştuluk al- (s.286)
- sözêp kara-: süzüp bak- (s.286)
- sözêp al-: süzüp al- (s.286)
- söylep bir-: hepsini söylemek (s.286)
- söylep taşla-: söylenmemesi gereken bir söz söylemek (s.286)
- söyleşêp al-: söyleşip al- (s.287)
- söyleşêp kit-: söyleşip gitmek, konuşmaya dal- (s.287)
- sölêk sal-: sülük yapıştır- (s.287)
- sömsêrê koyıl-: biyolojik enerjisi bitmek, üzüntüden hissizleşmek (sezgisizleşmek)
(s.287)
- sünnetke utırt-: çocuğu sünnet ettirmek (s.287)
- sörgênge ciber-: sürgüne göndermek (s.287)
- sörêm kap-: koku ve duman ile baş ağrı- (s.287)
- sörme tart-: sürme (rastık) çekmek (s.288)
- sören sal-: alarm vermek, alarm vur- (s.288)
- söt ayırt- (ayır-): sütü kaymağından ayırt- (ayır-) (s.288)
- söt töş-: süt toplan- (s.288)
- söyelêne bas-: nasırına bas- (s.288)
- süz alış-: sözleşmek (s.289)
- süz bar-: söz geçmek (s.289)
- süz başla-: söze başla- (s.289)
- süz bir-: söz vermek (s.289)

- süz kat- (kuş-): konuşmayı başlat-, söz at- (s.289)
 süz tıñla-: söz dinlemek (s.289)
 süzge kil-: araları açıl- (s.289)
 süz bêrkêt- (bêrleştêr-, kuyış-): şifahî olarak sözleşmek, anlaş- (s.289)
 süz yört-: söz taşı-, lâf taşı- (s.289)
 süz kaytar-: karşılık vermek (s.289)
 süz köreştêr-: tartış- (s.289)
 süz sal-: şefaath ederek söz söylemek (s.289)
 süz tidêrtme-: söz kondurma- (s.289)
 süzden kal-: cevap verememek (bulama-) (s.289)
 süzê üte-: sözü geçmek (s.289)
 süzên birme-: tartışmada yenilmeyi kabul etmemek (s.289)
 süzên süz it-: sözünü yerine getirmek, dediğini yap- (s.289)
 süzênde tor-: sözünde dur- (s.289)

T

- taban mayla-: taban yağla- (s.291)
 taban şomart-: çok yürümek (s.291)
 taban yala-: taban yala- (s.291)
 taban yaltırat-: kaç- (s.291)
 tabın cey-: sofraya yay- (s.291)
 tabışmak eyt-: bilmece söylemek (s.292)
 tavık köteğene kêrt-: tavuk kümesine sok-; üst makamdan alt makama tayin etmek,
 tenzili rütbe etmek (s.292)
 taviş bêt-: ses kısıl- (s.292)
 taviş bir-: 1. ses vermek; 2. oy vermek (s.292)
 taviş kisêl-: sesi kısıl- (s.292)
 taviş yaz-: sesi teybe al- (s.292)
 tavişka kuy-: oylamaya koy- (s.292)
 taviş küter- (çıgar-): bağırp çağır- (s.292)
 tavişka kil-: ağız dalaşına girmek (s.292)
 taviş böyêrênnen çık-: sesi karnından çık-, gurur ile söylemek (s.292)

- tavişsız-tınsız kal-: sessiz (sakin) kal- (s.292)
- tagan atın-: salıncak sallan- (s.293)
- takmaza sat-: boş sözler söylemek (s.293)
- takmak eyt-: koşma söylemek (s.294)
- takmaklap yıla-: koşma gibi söz söyleyerek ağla- (s.294)
- takta yar-: tahta yar-, tomruktan tahta elde etmek (s.294)
- tal çıbığı aşat-: söğüt çubuğu ile dövmek (s.294)
- talagı taş-: dalağı kabar-, çok öfkelenmek (s.294)
- talak kıl-: boşa- (s.294)
- taklan it-: un ufak etmek (s.295)
- taklan talkı-: birçok defa söz tekrarlayıp vurgula- (s.295)
- talep it-: talep etmek (s.296)
- tamak kır-: hafifçe öksürmek (s.296)
- tamak asra-: boğaz bak- (s.296)
- tamak aç-: karın acık- (s.296)
- tamak yırt-: gırtlak yırt- (patlat-) (s.296)
- tamak kil-: içki içmek istemek (s.296)
- tamak tuydır-: karın doyur- (s.296)
- tamak yalga-, tamak yalgap al-: karın gurultusunu bastır- (s.296)
- tamakka taş bul-, tamakka taş bulup utır- (kadal-): boğaza taş gibi otur- (s.296)
- tamaktan kal-: yiyip içmekten kesilmek (s.296)
- tamaktan ütme-: boğazdan geçmemek (s.296)
- tamaşa it-: seyretmek, izlemek (s.296)
- tamga sal- (suk-): damga vur- (bas-) (s.296)
- tamır al-: *mat.* kök al- (s.297)
- tamır tartış-: kasınc gelmek (s.297)
- tamır ciber- (cey-): (bitki) köklenmek (s.297)
- tamır(lar)ga taral-: damarlara dağıl- (s.297)
- tamırın korıt- (yolkı-): damarını kurut- (yol-) (s.297)
- tamırına balta çap-: damarına, köküne balta vur-; çok zarar vermek (s.297)
- tantana it-: tantana etmek (s.297)
- tap tüşêr-: leke düşürmek (s.298)

- tap bul-: tam bul-, rasla- (s.298)*
- tap kil-: tam gelmek, ras gelmek (s.298)
- tapkırlap çik-: kanaviçe işlemek (s.298)
- tarakan katır-: hamamböceğini öldürmek (s.299)
- tarakan kêr-: şüphe düşmek, şüpheyeye düşmek (s.299)
- tarakan sanap yat-: faydalı iş yapma- (s.299)
- tarmar it-: tarumar etmek, yakıp yık- (s.300)
- tarttırıp beyle-: çekip bağla- (s.300)
- tasvir it-: tasvir etmek (s.301)
- tasma tâllen-: dil dökmek (s.301)
- tasmalap çeç-: kordon gibi ekmek (s.301)
- tau şu-: dağdan kay- (s.302)
- tau aktar-, taunı tauga bêt-: büyük işler becermek (s.302)
- taç kil-: kendisine uygun ol- (s.302)
- taş cey-: taş yay- (s.302)
- taşı (taşları) kız-: taşı kız-, en heyecanlı çağı ol- (s.302)
- taşıp tor-: taşıp dur- (s.302)
- taşlap kit-: 1. evi, eşi bırakıp gitmek; 2. atıp gitmek (s.303)
- tayak aşı-: dayak yemek, dövülmek (s.303)
- tayak aşat-: dayak yedirmek, dövmek, dövürmek (s.303)
- tayak tık-: takoz koy-, çomak sok- (s.303)
- tañ at-: tan at-, ufukta tan ışığı belirlemek (s.304)
- tañ sızıl-: tan yeri ağar- (s.304)
- tañ(ga) kaldır-: hayran bırak- (s.304)
- tañ(ga) kal-: hayran kal- (s.304)
- têgê dön'yaga ciber- (olaktır-): öldürmek (s.304)
- têgêley-bolay kitêt-: altını üstüne getirmek (s.304)
- têgêrmen tartır- (tart-): iştahlı ol-, çok yemek (s.304)
- têgêrmenêne su koy-: dolaylı yardım etmek (s.304)
- têz çügêp utır-: diz çöküp otur- (s.305)
- têz astına suk-: beklenmedik zamanda büyük zarar vermek (s.305)

* “rasla- ” şeklinde bir fiil Türkiye Türkçesinden farklı olarak Tatar Türkçesinde mevcuttur ve “tasdik et-, gerçekleşle-” anlamında kullanılmaktadır. Fuat Ganiyev vd, Tatarça-Törêkçe Sözlük, İnsan Neşriyatı, Kazan-Meskeü, 1997, s.254.

- têz buinnarı kaltıra- (buşa-): diz bağları çözülmek (s.305)
- têz çük-: diz çökmek (s.305)
- têzgênnê kulga al-: dizgini ele al- (s.305)
- têzgênnê katı (nık, kıska) tot-: dizgini sağlam tut- (s.305)
- têzgênnen ıçkın-: dizginden boşan- (s.305)
- têzlenêp utır-: diz üstünde otur- (s.305)
- têk-têk it-: tık tık etmek (s.305)
- têl açıl-: dili açıl-, konuşmaya başla- (s.305)
- têl barma-: dil varma- (s.305)
- têl bêlen têtêrmen kor- (tartır-): lâf ile peynir gemisi yürütmek (s.306)
- têl boz-: dili boz- (s.306)
- têl beylen- (körmeklen-): dili bağlan- (s.306)
- têl kaytar-: karşılık vermek (s.306)
- têl kaşı-: söz ile vakit geçirmek (s.306)
- têl kıymıldat-: dil kımıldat-, oynat- (s.306)
- têl(ê) (têllerê) kışıt-: 1. konuşma arzusu duy-; 2. gereksiz konuş- (s.306)
- têl ozayt-: dil uzat- (s.306)
- têl oçında tor-: dilin ucuna gelmek (s.306)
- têl tidêr-: söz vur-, lâf çarp- (s.306)
- têl totlık-: dili tutul- (s.306)
- têl çarla- (şomart-): dil şakaları ile vakit geçirmek (s.306)
- têl yazdır-: baskı ile söyletmek (s.306)
- têl yaz-: baskı altında söylemek, itiraf etmek (s.306)
- têlge al-: dile al- (s.306)
- têlge kêr-: dile düşmek (s.306)
- têlge kil-: 1. dile gelmek; 2. konuşmaya başla- (s.306)
- têlge salın-: kesin cevap yerine çok konuş- (s.306)
- têlde yör-: ağızda dolaş- (s.306)
- têlden kal- (yaz-): ağız dilden kal-, artık konuşma- (s.306)
- têlden tüşme-: dilden düşmemek (s.306)
- têlê avızına sıyma-: dili ağzına sığma- (s.306)
- têlê bêlen koş tot-: ağzı ile kuş tut- (s.306)
- têlê têtge yokma-: dili diline yapışma-, hızlı konuş- (s.306)

- têlê çışêl-: dili çözülmek, dili açıl- (s.306)
- têlên bêl-: dilini bilmek (s.306)
- têlênnen tartıp söylet-: ağzından sözü ip ile çekmek (s.306)
- têlêgramma suk- (bir-): telgraf çekmek (vermek) (s.307)
- têlsêz kal-: dilsiz kal- (s.307)
- têlsêz-önsêz kal-: sessiz sedasız kal- (s.307)
- têl-têş kuzgatma-: hiçbir şey söylememek (s.307)
- têlekke irêş-: arzusuna erişmek (s.307)
- têlekteşlêk it- (kürset-): dilekdeşlik etmek (göstermek) (s.307)
- têlenêp al-: dilenerek al-; ısrar ederek al- (s.307)
- töntü yasa-: didik didik arayıp tara- (s.308)
- têrêklêk it-: yaşa- (s.308)
- têrêley tuna-: öldürmeden yağmala- (s.309)
- têrsekke tayan-: dirseğe dayan- (s.309)
- têrsekne têşle-: dirseğini kemirmek, çok pişman ol- (s.309)
- têrelêp tor- (kat-): dikilip dur- (s.309)
- têtkelenêp bêt-: didiklenip bitmek, paçavra hâline gelmek (s.310)
- têtmesên têt-: azarla-; tozunu dumanına kat- (s.310)
- têş çık-: dış çıkar- (s.310)
- têş agart-: sırt- (s.310)
- têş arasınnan gına eyt-: dış gıcırdatarak söylemek (s.310)
- têş kayra-: dış bilemek (s.310)
- têş kamaş-: dış kamaş-, dişi kamaş- (s.310)
- têş kortı bul-: dış ağrısı ol-, musallat ol- (s.310)
- têş kıs-: dışını sık- (s.310)
- têş sındır-: dış kır- (s.310)
- têş şakıldat-: çok aç ol- (s.310)
- têş ırjayt-: dış göstermek (s.310)
- têşê çık-: dış çık-, tecrübeli ol- (s.310)
- têşke ti-: sinirine dokun- (s.310)
- têşlep al-: ısırp al- (s.311)
- têşlep öz-: dışleyip kesmek (s.311)
- têñkege ti-: sinirine değmek (s.311)

- têñkenê korit-: sınırını kurut- (s.311)
- tigêz gomêr it-: denk ömür sürmek, bir yastıkta koca- (s.311)
- tigenek kêbêk yabış-: yapış-, takıl- (s.312)
- tiyêşlê kür-: gerekli görmek (s.312)
- tiyêşlê beyesên bir-: kıymetini vermek (s.312)
- tiz bul-: çabuk ol-, tez ol- (s.312)
- tiz tot-: tez yap- (s.312)
- tik yörê-: işsiz yürümek (s.313)
- tik kaldırma-: cezasız bırakma- (s.313)
- tik torma-: tek durma- (s.313)
- tik tor-: işsiz dur- (s.313)
- tik yatma-: tek durma-, işlemeye devam etmek (s.313)
- tik yat-: işsiz dur- (s.313)
- tilmêrêp sora-: yalvar- (s.314)
- timêrnê kıziunda suk-: demiri tavında dövmek (s.314)
- tipkelep çigar-: tekmeleyip çıkar- (s.315)
- tiptêrêp yeşe-: şen şakrak yaşa- (s.315)
- tirge bat-: tere bat- (s.315)
- tir kiptêr-: terini soğut-; *meç.* gerekenden çok dinlenmek, uzun tatil yap- (s.315)
- tir tük-: ter dökmek (s.315)
- tirê ile-: deri işlemek (tabakla-) (s.315)
- tirê çilen-: deri yıpran- (s.315)
- tirêsên tuna-: derisini yüzmek (s.315)
- tirêsênnen çıgarday bul-: bütün gayretini sarf etmek (s.315)
- tirêsêne sıyma-: derisine sığma- (s.315)
- tirelep al-: çevreleyip al- (s.316)
- tiren uyga bat-: derin düşünceye dal- (s.316)
- tirenge kit- (kêr-): derine gitmek (girmek) (s.316)
- tirentên (tirenne) sukala-: derin derin düşünmek (s.316)
- titak uyna-: tek ayak üstünde seksek oyna- (s.316)
- tit-miti uyna-: el şakası yap- (s.317)
- tişêk tiş-: delik delmek (s.317)
- tişêk çumanga küymege utırt-: delik kayığa oturt- (s.317)

- tiñ kil-: denk gelmek (s.317)
- tiñ kür-: denk görmek (s.317)
- tiñ sana-: denk say-, dengi ol- (s.317)
- tovar almaştır-: mal değiştirmek (s.318)
- kêbêk toyl-: gibi duyul- (görünmek) (s.318)
- toz kaynat-: deniz suyundan tuz elde etmek (s.318)
- toz sal-: tuz koy- (s.318)
- tozak kor- (sal-): tuzak kur- (s.318)
- tozakka êlek- (tôř-): tuzağa düşmek (s.318)
- tokım bozıl-: soyu bozul- (s.319)
- tokımı korı-: soyu kuru- (s.319)
- tokımın korıt-: soyunu kurut- (s.319)
- tol kal-: dul kal- (s.319)
- tomalap pêřêr-: kapatıp pişirmek (s.319)
- tomalap kaldır-: kapatıp bırak- (s.319)
- tomau tôř-: nezle ol- (s.319)
- tomırılıp taşlan-: kendini at- (s.319)
- torataş bulıp kat-: taş kesilmek (s.320)
- tormoz sal- (bir-): fren yap- (s.320)
- tormoz yasa-: engellemek (s.320)
- tormışka aşır-: hayata geçirmek (s.320)
- tormış kor-: aile kur- (s.321)
- tormışka aş-: hayata girmek, gerçekteşmek (s.321)
- tormışka çık-: (kızlar için) evlenmek (s.321)
- torna tepi alıp kil-: (çocuk) yürümeye başla- (s.321)
- totıp kal-: 1. tutup kal-; 2. *mec.* para kesmek (s.321)
- totıp kitêr-: tutup getirmek (s.321)
- totkan cirden sındır-: tuttuğu yerden kır-; kendi dediğini yaptır- (s.321)
- totıp al-: çabuk anla-, kavra- (s.321)
- totıp aşa-: tutup yemek (s.321)
- totam tot-: 1. tutam tut-; 2. herhangi bir sopayı sıra ile tutarak nöbet sırasını beklemek (s.322)
- totkarlık it(yasa-): engellik çıkar- (s.322)

- toyak sui êç-: sıkıntı çekmek (s.323)
- trênirovka yasa-: idman (antrenman) yap- (s.324)
- tumagan balaga bişêk yasa- (kûlmek têk-): doğmamış çocuğa beşik yap- (gömlek dikmek) (s.324)
- tumagan taynıñ bilên sındır-: doğmamış tayın belini kır-; bir işi başlamadan boz- (s.324)
- tuzga yazmagannı söyle-: saçmala-, ipsiz sapsız şeyler söylemek (s.326)
- tuzan kun-: toz kon- (s.326)
- tuzan suır-: toz al-, temizlemek (s.326)
- tuzan tuzdır- (küter-, çıgar-): toz çıkar- (s.326)
- tuzan astında kal-: toz altında kal-, tozlan- (s.326)
- tuzan ile-: tozlu yolda oraya buraya yürümek (s.326)
- tuzan(in) tuzdır-: çok öfkelenmek (s.326)
- tuzanga oç-: yok ol-, harap ol- (s.326)
- tuzandaynı tubalday it-: pireyi deve yap- (s.326)
- tuzanın kak-: 1. cezalandır-; 2. toz kaldırmasına oyna- (s.326)
- tuy it- (uzdır-): düğün yap- (geçirmek) (s.327)
- tuktap kal-: durup kal- (s.327)
- tuktap tor-: durup dur- (s.327)
- tuktalıp tor-: aksa-, dur- (s.327)
- toktatıp tor-: biraz durdur- (s.328)
- tuk-tuk it- (kil-): tak tak etmek (gelmek) (s.328)
- tula bas-: çuha doldur- (s.328)
- tulgak tot-: doğum ağrısında vb. hastalıkla dalgalan- (s.328)
- tupka tot-: topa tut- (s.329)
- tup it-: tıp etmek, tıp diye sekmek (s.329)
- tupsaga utır-: eşiğe otur- (s.330)
- tupsanı töşêr-: eşik aşındır- (s.330)
- turap sal- (taşla-): düşmanı çok öldürmek (s.330)
- turı kil-: mecburiyetinde kal- (s.331)
- turı kitêr-: bul-, uydur- (s.331)
- turı yulga sal-: doğru yola koy- (s.331)
- turıdan ber- (yar-, suktır-): açıkça söylemek, sert söylemek (s.331)

- tutıgıp bêt-: tamamen paslan- (s.331)
 tutıy koş tot-: ele geçirmek (s.331)
 tutırıp aç-: (gözünü) fal taşı gibi aç- (s.331)
 tutırıp kara-: açık göz ile bak- (s.331)
 tufrak tart-: toprak çekmek; ölmek için gelmek (s.332)
 tuñdıra tös-: birkaç dondur- (s.332)*
 tuña tös-: birkaç don- (s.332)†
 tıgız tot-: sıkıştır- (s.332)
 tıgızga kil-: aceleye gelmek (s.332)
 tıgızlap kêt-: zorla sok- (s.332)
 tıgızlap çıgar-: sıkarak çıkar-, yerini al- (s.332)
 tılmaçlık it-: 1. tercümanlık etmek; 2. gereksizce anlatmaya çalış- (s.333)
 tın al-: nefes al-, soluk al- (s.333)
 tın bêt-: nefessiz kal- (s.333)
 tın kap- (kıs-, kısıl-): süratli yürüyüşten nefesi kapan- (kısıl-) (s.333)
 tınnı kuır-: nefesi kavur- (s.333)
 tın aldır-: dinlendirmek (s.333)
 tınnı arttan aldır-: korkudan ses çıkarma- (s.333)
 tınsız it-: hayran bırak- (s.334)
 tınsız kal- (bul-): hayranlıktan nefessiz ol- (s.334)
 tıray tib-: boş gezmek (s.334)
 tırma tırmala-: tırmık ile işlemek (s.334)
 tırnap al-: tırnaklayıp al- (s.335)
 tırnap bêtêr-: tırnak izi bırak- (s.335)
 tırnak astına (tırnagına) êleg-: pençesine düşmek (s.335)
 tırnak astınnan kêr êzle-: bir kimsenin ayıbını bulmaya çalış- (s.335)
 tırnak batır-: tırnak batır-, almaya kastetmek (s.335)
 tırnak bêlen de çiyêrttêrme-: tırnağını bile dokundurma- (s.335)
 tırnak kürset-: dış göstermek, direnmek (s.335)
 tır-pır kil- (it-): zırt pırt gelmek (s.335)

* Tatar Türkçesindeki “tuñdıra tös-” ifadesinin karşılığı Türkiye Türkçesinde “birkaç dondurmak” şeklinde verilmiş olmakla birlikte Türkiye Türkçesinde böyle bir kullanım mevcut değildir. “birkaç donmak” ifadesinin yerine “çok üşümek, donmak” ifadeleri kullanılabilir.

† Tatar Türkçesinde var olan “tuña tös-” ifadesi de “tuñdıra tös-” gibi Türkiye Türkçesinde “çok üşümek, donmak” şeklinde olmalıdır.

- tır-tır yögêr-: zırt pırt yürümek (s.335)
- tır-tır it-: yerinde durama- (s.335)
- tırım-tıragay bul- (kil-): darmadağın ol- (s.335)
- tırış- tırmaş-: bütün gücüyle çalış- (s.336)
- tıška çık-: 1. dışarı çık-; 2. tuvalete gitmek (s.336)
- tebrik it-: tebrik etmek (s.337)
- teg‘bir it-: tabir etmek (s.337)
- tegermeçke tayak tıg-: tekerine takoz (taş) koy- (s.337)
- tegerep kit-: tekerlenip gitmek (s.337)
- tegerep çık-: yuvarlana yuvarlana çık- (s.337)
- tegerep yat-: yuvarlanıp yat- (s.337)
- tegeregençê aşı-: patlayıncaya kadar yemek (s.337)
- tegeretêp kêrt-: yuvarlata yuvarlata girdirmek (s.337)
- tegeretêp kitêr-: yuvarlata yuvarlata getirmek (s.337)
- tegeretêp çıgar-: yuvarlata yuvarlata çıkar- (s.337)
- tekat’ it- (kitêr-, tot-): takat getirmek (s.337)
- tekat’ korı-: takati tükenmek (kuru-) (s.337)
- tekat’nê korıt-: takatini kurut- (s.337)
- tekat’sêz bul-: takatsiz ol- (s.337)
- tek‘dim it-: takdim etmek (s.338)
- tek‘dim yasa-: evlenmeye teklif etmek (s.338)
- tek‘dir it-: takdir etmek (s.338)
- telinke tot- (yala-): çanak tut- (yala-) (s.338)
- teleke kızdır-: 1. dal parçası ile sürterek ateş yak-; 2. gereksiz iş ile meşgul ol- (s.338)
- tem bir- (kêrt-): lezzet vermek (s.338)
- tem kêr-: 1. lezzet girmek; 2. bozul- (s.338)
- tem tap-: lezzet bul- (s.338)
- tem(ên) tat-: tadına bak- (s.338)
- temê kit-: lezzeti gitmek (s.338)
- temên ciber- (kiter-): tadını kaçırmak (s.338)
- temam bul-: tamam ol- (s.338)
- temam it-: tamam etmek (s.338)

- temgı suz-: açgözlülük yap- (s.339)
 temekê kabız-: sigara yak- (s.339)
 temekê tart-: sigara içmek (s.339)
 ten kun-: etlenip butlan- (s.339)
 ten sat-: fahişelik (orospuluk) yap- (s.339)
 tenkıyt' it-: tenkit etmek (s.339)
 tepi bas-: adım at- (s.340)
 tepi yörê-: yürümeye başla- (s.340)
 tepi kit-: (çocuk vb.) birkaç adım at-, yürümeye başla- (s.340)
 tepi-tepi yörê-: (çocuk) yürümeye başla- (s.340)
 tep-tep it-: 1. yürümek; 2. çapala- (s.340)
 terbiye bir- (it-): terbiye vermek (etmek) (s.340)
 tertip sakla-: emniyeti koru- (s.340)
 tertip urnaştır-: emniyeti koru- (s.340)
 tertipke kil- (kêr-): tertibe gelmek (girmek) (s.341)
 tertipke kitêr- (sal-, kêrt-): tertibe koy- (sok-) (s.341)
 tertege tib-: protesto etmek, işi boz-, düzeni boz- (s.341)
 terteden çık-: düzenden çık- (s.341)
 tertênê bor-: istikamet değiştirmek (s.341)
 tertênê sındır-: kız-, hırslan- (s.341)
 terekkıy it-: terakki etmek (s.341)
 tercême it-: tercüme etmek (s.341)
 tesbix tart-: tespih çekmek (s.341)
 texêtke utırt-: tahta çıkar- (s.342)
 texêtten tōşêr-: tahttan indirmek (s.342)
 teşvişke sal- (tōşêr-): teşvişke sal- (düşürmek) (s.342)
 teşkil it-: teşkil etmek (s.342)
 te'min it-: temin etmek (s.342)
 te'sir it-: tesir etmek (s.342)
 te'sir kaldır-: tesir bırak- (s.342)
 teübe it-, teübege kil-: tevbe etmek, tevbeye gelmek (s.342)
 teüfiykka kil- (utır-): edepli ve hayâlı ol- (s.342)
 teñgel kil-: denk gelmek (s.343)

- teñke sal-: para koy- (s.343)
- teharet al-: abdest al- (s.343)
- teharet sın-: abdesti bozul- (s.343)
- töbep kara-: göz dikip bak- (s.343)
- töbep kil-: mahsus gelmek (s.343)
- töymeden döye yasa-: düğmeden deve yap-, pireyi deve yap- (s.344)
- tökêrêp kara-: tükürüp bak- (s.344)
- tökêrêgên (tökêrêklerên) yot-: tükürüğünü yut-, yemek yemek istemek (s.345)
- tökêrêklep bêtêr-: tükürüğe boğ- (s.345)
- tölkê mayı sört-; tölkê şulpasın êç-: tilki çorbası içmek, aldat-, kandır- (s.345)
- tön uzdır- (ütker-): gece geçirmek (s.345)
- tön utır-: gece otur-, gece boyunca çalış- (s.345)
- tön çık-: gece geçirmek (s.345)
- töp başına utırt-: aldat- (s.346)
- töpke kit-: bat- (s.346)
- töpke ciber-: dibe göndermek, batır- (s.346)
- töpsêz arbaga (çanaga, köymege, çumanga) utırt-: aldat- (s.347)
- töpsêz arbaga (çanaga, köymege) utır-: aldan- (s.347)
- törtêp kürset-: parmak ile göstermek (s.348)
- törtêp tiş-: dürtüp delmek (s.348)
- törtêp töşêr-: itip düşürmek (s.348)
- törtêp çıgar-: itip çıkar- (s.348)
- törtêp ciber-: itip göndermek (s.348)
- tös birme-: renk vermemek (s.348)
- tös al-: rengini al-, şeklini al- (s.348)
- tös bir-: 1. renk vermek, açık vermek; 2. rengi sol- (s.348)
- tös boz-: rengi at-, öfkelenmek (s.348)
- tös kaç- (kit-): (yüzünden) rengi kaç- (s.348)
- tös kêr- (kun-): rengi gelmek (s.348)
- tösên de kürme-: yüzünü bile görmemek (s.348)
- tötên kaytar- (çıgar-): duman çıkar- (tepmek) (s.349)
- tötên sal-: duman sal- (s.349)
- tötên bulıp oç-: duman olup uç-, yok ol- (s.349)

- tötên tavı tottır-: yerine getirilmez söz vermek (s.349)
 tötên ciber-: güzel sözler ile aldat- (s.349)
 töçê tâllen-: tatlı söz söylemek (s.349)
 töş kür-: düş görmek, rüya görmek (s.349)
 töşke kêr-: rüyaya girmek (s.349)
 tübesê kükke ti-: başı göğe değmek (s.350)
 tüben töş-: inmek (s.350)
 tüzêmsêzlêk bêlen köt-: dört gözle beklemek (s.351)
 tülep al-: satın al- (s.351)
 tüleü tüle-: vergi vermek (s.351)
 tümgeknê tau it-: tümseği dağ yap-, abart- (s.351)
 tüp it-: (çocuk) düşmek, yıkıl- (s.351)
 tüş kiyêr-: göğüs germek (s.351)
 tüşek yañart-: yeniden evlenmek (s.351)
 tüşekte yat-: ölmeye yat- (s.351)

U

- uyinga al-: şakaya al- (s.354)
 uyinnan ay- çık-: şakadan kötülük çık- (s.354)
 uzdırıp ciber-: 1. aldırma-; 2. üstünlüğünü göstermek (s.355)
 uy tot-: tasavvur etmek (s.355)
 uyga kal- (tal-): düşünceye gelmek, hayâle dal- (s.355)
 uyga çum- (bat-): derin düşünceye dal- (bat-) (s.355)
 uyga kil-: düşünceye (tasavvura) gelmek (s.355)
 uyda tot-: akılda tut- (s.355)
 uylap kara-: düşünüp hayâl edip beklemek (s.355)
 uylap tap-: keşfetmek (s.355)
 uylap çıgar-: düşünüp çıkar- (s. 356)
 uynaş it-: oynaş etmek (s.356)
 ukrası basıl-: gereksiz telâş bitmek (s.357)
 ukıp çık-: okuyup bitirmek (s.357)
 ukırğa töş-: ilkokula başla- (s.357)

- ulap ciber-: ulumaya başla- (s.358)
- ullikka al-: üvey evlâtılığa al-, oğulluğa al- (s.358)
- unni tugızga eylendêr-: onu dokuza çevirmek, azalt- (s.358)
- urıp cıy-: hasat yap- (s.359)
- uraza tot-: oruç tut- (s.359)
- urak ur-: ekin biçmek (s.359)
- uratıp söyle-: sözü uzatarak (dolaşık) söylemek (s.360)
- urman kis-: orman kesmek (s.360)
- urman utırt-: orman dikmek (s.360)
- urt itê aşa-: öfkelenerek telâşla- (s.360)
- urtaga sal-: ortaya koy- (s.360)
- urtak têl tap-: ortak dil bul- (s.361)
- urtakka êşle-: ortaklaşa işlemek (s.361)
- urın bir-: yer vermek (s.361)
- urında êşle-: görevli ol- (s.361)
- urın tapma-: yerini bulama-, yerinde durama- (s.361)
- urınına kal-: bir kimsenin yerine kal- (s.361)
- urınınnan al-: işinden at- (çıkart-), vazifesinden al- (s.361)
- ucak yafragı kêbêk kaltıra-: korkudan çok titremek (s.362)
- usal kôl-: kötü kötü gülmek, sırt- (s.362)
- ut al-: ateş al-, yak- (s.362)
- ut aç-: ateş aç- (s.362)
- ut kap-: ateş kap-, yangın başlan- (s.362)
- ut sal- (tört-): ateşe vermek (s.362)
- ut sündêr-: ateşi (yangını) söndürmek (s.362)
- utka tot-: ateşe tut- (s.362)
- ut yot-: ateş yut-, çok kederlenmek (s.362)
- ut uynat-: ateş oynat-, çabuk işlemek (s.362)
- ut çeç-: ateş saç-; ateş püskürmek (s.362)
- ut yagıp talaş-: ateş yakıp dalaş- (s.362)
- ut yan-: ateş gibi yan- (s.362)
- utka bastır-: ateşe bastır- (s.362)
- utka kêrosin sip-: ateşe körükle gitmek; ateşe benzin dökmek (s.362)

- utka sal-: ateşe sok- (s.362)
uttan alıp suga sal-: ateşten alıp suya sok- (s.362)
utlı tabaga bastır-: kaynar kazana koy- (s.363)
utka-suga kêr-: ateşe ve suya girmek, sıkıntılara girmek (s.363)
utnı-sunı kiç-: sıkıntılar geçirmek (s.363)
utırıp kal-: evde kal- (s.363)
utırıp çık-: hapsolup çık- (s.363)
utırıp yav-: (yağmur) rüzgârsız ve devamlı yağ- (s.363)
uç töbê cılıt-: rüşvet vermek (s.364)
uç töbênde gêne yört-: avuçta bak-, itibar etmek (s.364)
uşı cit-: anlayışı yetmek (s.364)
uıldık çek-: (*balık*) yumurtasını saç- (dökmek) (s.364)
uyanmas yokıga tal-: ölmek (s.364)
uyau bul-: uyanık ol- (s.364)
uñ kür-: ona-, tasdik etmek; iyi tanı- (s.365)
uñayına tor-: iyi diye tasdik etmek (s.365)
uñay kil-: kolay gelmek (s.365)
uñnı-sulnı ayırma-: sağını solunu ayırma- (s.366)
uñış kazan-: başarı kazan- (s.366)
uñışsızlıkka oçra-: başarısızlığa uğra- (s.366)

F

- fayda it-: fayda etmek (s.367)
faydalanuga tapşır-: faydalanmaya vermek (s.367)
faydalanıp kal-: faydalanıp kal- (s.367)
fâl aç-: fâl aç- (s.367)
faraz it-: farz etmek (s.368)
fason tot-: moda göre davran- (s.368)
fatixa al-: dua al- (s.368)
fatixa bir-: razılık vermek, dua etmek (s.368)
fahişelêk it-: fahişelik etmek (s.368)
faş bul-: açık ol- (s.369)

- faş it- (kıl-): faş etmek (kıl-) (s.369)
 fida it- (kıl-): feda etmek (kıl-) (s.370)
 fikir alış-: fikir alışverişi yap- (s.370)
 fikir yört- (it-): fikir yürütmek (s.370)
 forsat tap-: fırsat bul- (s.372)
 fır it-: fır etmek (s.374)
 ferman kıl-: emretmek (s.375)
 fetva bir-: fetva vermek (s.375)
 fexêşlêk it-: fahişelik etmek (s.375)
 för'yad it- (kıl-): feryad etmek (kıl-) (s.375)

X

- xak kuy- (bêlgêle-): fiyat vermek (s.376)
 xakı çık-: parası fiyata denk gelmek (s.376)
 xakimlêk it-: hâkimlik etmek (s.376)
 xarap bul-: harap ol- (s.376)
 xarap it-: harap etmek (s.376)
 xas bul-: has ol- (s.376)
 xasil bul-: hâsıl ol- (s.377)
 xasil it-: hâsıl etmek (s.377)
 xat alış-: mektuplaş- (s.377)
 xata yasa-: hata yap- (s.377)
 xata ciber-: hata etmek (s.377)
 xafaga sal- (töşêr-): korkuya düşürmek (s.377)
 xafaga töş-: korkuya düşmek (s.377)
 xacga bar-: hacca gitmek (s.377)
 xêzmet it-: hizmet etmek (s.377)
 xêzmet kürset-: hizmet göstermek (s.377)
 xizmetên tutur-: (*askerî*) hizmeti bitirmek (s.377)
 xêzmetteşlêk it-: hizmettaşlık etmek (s.378)
 xis it-: hissetmek (s.378)
 xiske birêl-: duygulan- (s.378)

- xisapka al-: hesaba al- (s.378)
- xisabın yugalt-, xisabına çıkma-: hesabını şaşır- (s.378)
- xokuk boz-: kanuna aykırı iş yap- (s.379)
- xup kür-: iyi görmek (s.379)
- xur bul-: hor ol- (s.379)
- xur it-: horla- (s.379)
- xurlıkka kal- (töş-): horlukta kal-, hor vaziyete düşmek (s.380)
- xurlık küter-: horluk taşı- (s.380)
- xuş kil-: hoş gelmek, hoşuna gitmek (s.380)
- xuşbuy sört- (sörtên-): hoş koku (amber) sürmek (sürünmek) (s.380)
- xuca bul-: sahip ol- (s.380)
- xucalık it-: sahiplik etmek (s.380)
- xıyalga çum-: hayâle dal- (s.380)
- xıyal dingêzênde yöz-: hayâl denizinde yüzmek (s.380)
- xıyanet it-: hıyanet etmek (s.380)
- xeber it- (bir-, sal-): haber etmek (vermek, göndermek) (s.380)
- xevêf(ke) sal-: havfa sal-, korku vermek (s.381)
- xeyêr sora- (soraş-): hayır sor-, dilenmek (s.381)
- xeyêr-fatıyxa bir-: hayır dua vermek (s.381)
- xeyêrçê könêne kal-: dilenci vaziyetine düşmek (s.381)
- xeyêrçêlêkke töş-: fakirliğe düşmek (s.381)
- xeyle kor-: hile kur- (s.382)
- xeylege kêrêş-: hileye girişmek (s.382)
- xeylesên tap-: bir yolunu bul- (s.382)
- xeyran bul- (kal-): hayran ol- (kal-) (s.382)
- xeyran kaldır-: hayran etmek (s.382)
- xel al-: halletmek (s.382)
- hel bêt- (kit-): hal bitmek (gitmek) (s.382)
- xel bêl- (soraş-): hal bilmek (soruş-) (s.382)
- xel it-: halletmek (s.382)
- xel kêr-: güç kazan- (s.382)
- xel cıy-: güç topla- (s.382)
- xelge kêr-: hâle girmek, yardımda bulun- (s.382)

- xelden kil-: elden gelmek, becermek, başarmak- (s.382)
- xelden tay-: bütün gücünü kaybetmek (s.382)
- xelden taydır-: bütün gücünü kaybettirmek (s.382)
- xerêf tanı-: okuryazar ol- (s.383)
- xerêfke yabışıp yat-: kanuna vb. sonuna kadar uy- (s.383)
- xereket it-: hareket etmek (s.383)
- xereketke kil-: harekete geçmek (s.383)
- xereketke kitêr-: harekete getirmek (s.383)
- xesret utı yot-: kaygı ateşi yut- (s.383)
- xesret çik-: hasret çekmek, kaygı çekmek, tasa çekmek (s.383)
- xesterên kür-, xesterêne kêr- (kôrêş-): ihtimam etmek, kaygısını çekmek (s. 384)
- xetten aş-: haddini aş- (s.384)
- xetêr kaldır-: hatırını kır- (s.384)
- xetêr kal-: hatırı kal- (s.384)
- xetêr sakla-: unutma- (s.384)
- xetêr çual-: zihin karış- (s.384)
- xetêrge al-: hatırına getirmek, hatırla- (s.384)
- xetêrge kil-: hatıra gelmek (s.384)
- xetêrge tōşêr-: hatıra düşürmek (s.384)
- xetêrde kaldır-: hatırda tut- (s.384)
- xetêrde kal-: hatırda kal- (s.384)
- xetêrde tot-: hatırda tut- (s.384)
- xetêrden çıgar- (çık-): hatırdan çıkar- (çık-) (s.384)
- xetêrên kür-: gönlünü al- (s.384)
- xetêrlep kal-: hatırlamaya devam etmek (s.384)
- xökêmet it-: hükmetmek (s.384)
- xökêmet yört-: hüküm yürütmek (s.384)
- xökêmet çıgar-: hüküm çıkar- (s.384)
- xökêmetge tart-: muhakemeye çekmek (s.384)
- xökêmet sör-: hüküm sürmek (s.384)
- xörmet it-: hürmet etmek (s.384)

TS

tsitata kitêr-: iktibas etmek (s.386)

Ç

çabata tuzdır-: çok yürümek (s.388)

çaykap çık-: yıkayıp çık- (s.389)

çaldır-çuldir kil-: şaldır şuldur gelmek (s.390)

çalkan sal-: güreşte rakibi sırt üstü yatır- (s.390)

çabı çık-: adı çık- (s.391)

çaptırıp bar-: koşturup gitmek (s.391)

çaptırıp kil-: koşturup gelmek (s.391)

çara kür-: çare görmek (s.391)

çat yabış-: bütünüyle yapış- (s.392)

çêbênge çukmar (küsek) küter-: sineğe gürz (sopa) göstermek, tüfek il sinek avla-,
küçük hâdiseler için çok büyük tedbir al- (s.393)

çêk ittêr-: kıt ettirmek (s.393)

çêlpereme kil-: tuz buz etmek (s.393)

çêlpereme kitêr-: tuz buz hâline getirmek (s.393)

çêlt-çêlt yom-: gözünü kırp- (s.393)

çêñ-çêñ it-: tın tın etmek (s.395)

çirge sabış-: hastalığa tutul- (s.396)

çirkançık al-: 1. nahoş bir duygudan kurtul-; 2. *mec.* ilk imtihandan geçmek (s.396)

çit ilge çıgar-: ihraç etmek (s.397)

çit ilden kêrt-: ithâl etmek (s.397)

çokıp çagar-: *mec.* bir kimsenin eski ayıplarını açığa çıkarmaya çalış- (s.398)

çuanına ti-: nasırına (yarasına, damarına, bam teline) bas- (s.399)

iseplep çıgar-: hesaplayıp çıkar- (s.401)

kısıp çıgar-: kısıp çıkar- (s.401)

dan çıgar-: ün çıkar-, ün yay- (s.401)

brakka çıgar-: iskartaya çıkar- (s.401)

çıgarıp al-: çıkarıp al-, kız kaçır- (s.401)

- çığırınnan çigar-: çığırından çıkar- (s.401)
 çıdar xel kalma-: dayanmaya güç kalma- (s.402)
 çırığa kal-: çırığa dönmek, çok zayıfla- (s.403)
 çıray boz- (sıt-): suratını as- (s.403)
 çençêlêp kit-: ölüp gitmek (s.404)
 çeçê üre tor-: saçını dikelmek (s.405)
 çeçlerên yolık-: saçını yol- (s.405)
 çeçrep kit-: sıçrayıp gitmek, ölmek (s.405)
 çeçrep tor-: sıçrayıp dur-, çok hareketli ol- (s.405)
 çeçek at-: çiçek at-, çiçek çıkar-, çiçek açmaya başla- (s.405)
 çöy buşa-: eli ayağı tutmaz ol- (s.406)
 çöy kak-: çivi kak-; övmek (s.406)
 çübêk çeyne-: tekrar tekrar söylemek (s.406)

Ş

- şabır tirge (bat-): tere bat-, buram buram terlemek (s.408)
 şak-şok kil- (it-): şak şak etmek (s.409)
 şakırayıp kat-: kaskatı don- (s.409)
 şaltır-şoltır it- (kil-): paldır küldür etmek (gelmek) (s.409)
 şalt it-: çit etmek (s.409)
 şaltırap kit-: çingirdayıp gitmek (s.409)
 şap it-: şap etmek (s.409)
 şar sal-: oy vermek (s.410)
 şar suk-: ağaç küre ile oyna-; vakit öldürmek (s.410)
 şar yar-: 1. sonuna kadar yarıp aç-; 2. gizli saklı bir haberi bir şey bırakmadan söylemek (s.410)
 şarkıldap köl-: kakhaha ile gülmek (s.410)
 şarlap ak-: şarlayıp ak-, çağlayıp ak- (s.410)
 şart kuy-: şart koy- (s.410)
 şartına citkêr- (kitêr-): şartını yerine getirmek (s.410)
 şart itêr-: pat ettirmek (s.411)
 şau-gör kil-: gürültü patırtı gelmek (s.411)

- şaulap ak-: gürüldeyip ak- (s.411)
- şaulap al-: (*kısa süreli*) gürültü yap- (s.411)
- şau-şu kil-: gürültü patırtı etmek (s.411)
- şau-şu küter- (kuzgat-, kuptar-): gürültü (patırtı) kopar- (s.411)
- şax bir-: satrançta şah vermek (s.411)
- şahitlik it-: şahitlik etmek (s.412)
- şêlte al-: takdir al- (s.412)
- şêlte bêldêr-: takdir bildirmek (s.412)
- şêltelep al-: (*biraz*) takdir etmek (s.412)
- şêflık it-: şeflik etmek (s.412)
- şêşênêp bêt-: tamamiyle şişinmek (s.412)
- şik astına al-: şüphe altına al- (s.413)
- şik sal-: şüphe sal- (s.413)
- şik tot-: şüphede bulun- (s.413)
- şike kal- (töş-): şüphede kal-, şüpheyeye düşmek (s.413)
- şikayet' it- (kıl-): şikâyet etmek (s.413)
- şifası bul-, şifa bir-: şifası ol-, şifa vermek (s.413)
- şifa tap-: şifa bul- (s.413)
- şifrın aç-: şifresini çözmek (s.414)
- şobara sal- (tart-, tot-): kur'a çekmek (tut-) (s.414)
- şom sal-: korku (endişe) vermek (s.414)
- şomga töş-: korkuya (endişeye) düşmek (s.414)
- şpionlık it-: ispiyonluk etmek, casusluk etmek (s.415)
- ştamp suk- (bas-): mühür bas- (s.415)
- ştêmpêl' suk-: mühür bas-, ıstampa bas- (s.415)
- ştraf sal- (tület-): yasak koy-, ceza ödetmek (s.415)
- şturm yasa-: hücum yap-, saldır- (s.415)
- şıltrap tor-: her şeyi söyleyip dur- (s.417)
- şım bul-: sessiz ol-, suskun kal- (s.417)
- şımçılık it-: casusluk etmek, hafiyelik etmek (s.417)
- şıp bul-: şıp ol- (s.417)
- şırpı kêr- (kadal-): çalı dikenini girmek, çalı dikenini kakıl- (s.418)
- şırık-şırık köl-: kıs kıs gülmek (s.418)

şıñgırdap tor-: kuru dal ve tomruk akis vermek (s.418)
 şefkat' it- (kürset-): şefkat etmek (göstermek) (s.419)
 şefek' bat- (sün-): şafak bat- (sönmek) (s.419)
 şöhret al- (kazan-): şöhret al-, kazan- (s.420)
 şür ciber-: çok kork- (s.420)

ŞÇ*

I

ıgı-zıgı kil-: zırla-, yaygara çıkar- (s.422)
 ıgı-zıgı kuptar-: yaygara kopar- (s.422)
 ızanlap al-: çerçevelemek, sınırla- (s.422)
 ızgış kuptar- (küter-): ağız kavgası kopar- (s.422)
 ık-mık it- (kil-): ıkıla sıkıla söylemek (s.422)
 ık-mıkla-: ıkıla sıkıla söylemek (s.422)
 ım kak- (yasa-): gizlice işaret etmek (s.422)
 ımlap çakır-: işaret parmağı ile veya ima ile sözsüz çağır- (s.422)
 ımsınıp kal-: iştahlanıp kal- (s.422)
 ırgılıp tor-: ileri atılıp dur- (s.423)
 yırtıp ırgıt-: yırtıp at- (s.423)
 sızıp ırgıt-: çizip at- (s.423)
 ırgıtıp ber- (taşla-): atıvermek, at- (s.423)
 ırlı-mırlı tor- (yeşe-): kedi köpek gibi ol- (yaşa-) (s.423)
 ırmau al-: oluk aç- (s.423)
 ır-mır it- (kil-): hır gür etmek (s.423)
 ırım it-: büyü yap- (s.423)
 ırımın bël-: büyüsunü bilmek (s.423)
 ırıp-yırıp çık- (üt-): ağır vaziyetten kurtul- (s.423)
 ıs kun-: is kon- (s.423)

* Rus dilinden Tatar Türkçesine giren ve Tatar Türkçesinde olmayan bu çift sesli harfle başlayan herhangi bir birleşik fiile Tatarca-Türkçe Sözlük'te rastlanmadı.

- is sal-: is sal- (s.423)
 islap kakla-: isleyip kurut-, tütülemek (s.423)
 ix it-: ih etmek (s.424)
 ıçkınıp kit-: kopup gitmek (s.424)
 ıçkınıp çık-: kopup (çözülüp) çık- (s.424)
 ışandırıp kuy-: inandırıp vaad etmek (s.424)
 ışanmauçılık bêldêr- (kürset-): güvensizlik bildirmek (göstermek) (s.424)
 ışanıç bêt-: inanç bitmek (s.424)
 ışanıç bagla-: güven duy- (s.424)
 ışkıp tuzdır-: sürtünerek aşındır- (s.425)
 ışna aç-: orman açarak tarla yap- (s.425)
 ıştansız kal-: çok fakirleşmek (s.425)
 ışıhta yeşe-: siperde yaşa- (s.425)

Ê

- êzge bas- (töş-): 1. iz bul-; 2. normalleşmek, rayına otur- (s.426)
 êz yeşêr-: iz sakla-, delil yok etmek (s.426)
 êzê de kürênme- (bulma-): izi de görünmemek (olma-) (s.426)
 êzê sun-: izi soğu- (s.426)
 êzênner bar-: arkasından gitmek, taklit etmek (s.426)
 êzlêklê bul-: takip fikrine sahip ol-, mantıklı ol- (s.426)
 êzlep yörê-: araştırıp yürümek (s.426)
 êzlep tap-: araştırıp bul-, keşfetmek (s.426)
 êkzamen al-: imtihan yap- (s.427)
 êkzamen bir-: imtihan vermek (s.427)
 êkonomiye yasa-: ekonomi yap-, iktisat etmek (s.427)
 êksportga çıgar-: ihraç etmek (s.427)
 êlêp kuy-: ilip koy- (s.427)
 êlêp al-: 1. ilişip kal-; 2. yersiz yere çok azarla- (s.427)
 êlêp kiptêr-: kötü vaziyette tut- (s.427)
 êlektêrêp kit-: takip gitmek (s.428)
 êlektêrêp kuy-: iliştirip koy- (s.428)

- êle-tanağı bulma- (kalma-): nitelik belirleyicisi olma- (kalma-) (s.428)
- êmigratsiyeye kit-: hicret etmek, göç etmek (s.428)
- êndeşmi(çe) kal-: suskun kal- (s.429)
- êne bêlen koyı kazı-: iğne ile kuyu kaz- (s.429)
- êne küzênnen ütker-: iğne deliğinden geçirmek (s.429)
- êne östênde (utır-): iğne üstünde otur-, diken üstünde otur- (s.429)
- êrê söyleş-: kibirli konuş- (s.429)
- êrêp tüş-: eriyip bitmek (s.429)
- êrên cıy-: irin çoğal- (s.430)
- êskêrtke sal-: uzun ot yığını hâline getirmek (s.430)
- êssê sal-: sıcaklık vermek (s.430)
- êssê suk- (kap-): sıcaktan baş ağrı- (s.430)
- êssêlê-suıklı bul-: sıcaklı soğuklu ol- (s.430)
- êtke pêçen salıp (çabıp) yör-: boş yere zaman öldürmek (s.430)
- êtten alıp êtke sal-: söze it ile başlayıp it ile bitirmek, çok sövmek (s.430)
- êtlêk êşle-: düşmanlık etmek (s.431)
- êtergêç bir-: sevk vermek (s.431)
- êterêp kêrt-: zorla sok- (s.431)
- êterêp kuy-: ittirip koy- (s.431)
- êterêp ciber-: zorla göndermek (s.431)
- êfirga çık-: radyo ve televizyon haberine konuk ol- (s.431)
- êç buşat-: içini boşalt- (s.431)
- êç ju it-: iç uğulda- (s.431)
- êç kat-: içi katıl- (s.431)
- êç kit-: ishal ol- (s.431)
- êç poş-: canı sıkıl- (s.431)
- êç êçke (arkaga) yabış-: karnı sırtına yapış-, açlıktan çok zayıfla- (s.431)
- êçke cılı kêr-: içe ılıklik girmek (s.431)
- êçte bürêler ula-: içte kurt ulu- (s.431)
- êçêñe-bavırına kêr-: içine bağına girmek (s.431)
- êçten tın-: 1. kendini dinlemek; 2. sus- (s.432)
- êçekler ural-: bağırsak düğümlenmek (s.432)
- êşten ku-: işten kov- (s.432)

- êşten çıkar-: 1. işten çıkar-; 2. boz-, pisletmek (s.432)
 êş zurga kit-: iş büyümek (zorlaş-, karış-) (s.432)
 êş it-: iş edinmek, bir işi kimse ile yap- (s.432)
 êş kuzgat-: mahkemeye vermek (s.432)
 êş taşla-: grev yap- (s.432)
 êş tüş-: iş düşmek, müracaat etmek, baş vur- (s.432)
 êş yasa-: iş uydur- (s.432)
 êşke aş-: işi neticelendirmek, sonucunu al- (s.432)
 êşke aşır-: işi neticelendirmek (s.432)
 êşke kêrt-: işe sok-, iş edinmek, işe dahletmek (s.432)
 êşlep al-: işleyip al- (s.433)
 êşlep tap-: işleyip bul- (s.433)
 êşlep tüle-: çalışarak ödemek (s.433)
 êşlep çıkar-: üretmek (s.433)
 êşlete tüle-: iş başına ödemek (s.433)

YU

- yugalıp kal-: başı dönmek, kendini kaybetmek (s.434)
 yuk bul-: yok ol- (s.435)
 yuk it-: yok etmek (s.435)
 yukka çık-: 1. kaybol-; 2. bitmek, sona ermek (s.435)
 yukka çıkar-: 1. bitirmek; 2. reddetmek (s.435)
 yul al-: yol al- (s.435)
 yul aç-: yol aç- (s.435)
 yul yörê-: yol yürümek (s.435)
 yul tot-: yol tut-; yollan- (s.435)
 yul kürset-: yol göstermek (s.435)
 yul kis-: yol kesmek (s.435)
 yul tüş-: 1. yol ortaya çık-; 2. yolu düşmek (s.435)
 yulga salın-: düzenlenmek (s.436)
 yulga çık-: yola çık- (s.436)
 yuldan yaz- (çık-): yoldan çık-, yolunu kaybetmek (s.436)

- yulbasarlık it-: haydutluk etmek (s.436)
 yulbaşçılık it-: önderlik etmek (s.436)
 yuravı yış kil-: yorumu hoş gelmek (doğru gelmek) (s.437)
 yuş kil-: doğru gelmek (s.438)

YA

- yabaga koy-: yapağı dökmek (s.439)
 yabuda tot-: (*atı vb.*) örtü, dam altında tut- (s.439)
 yabığıp bêt-: tamamen zayıflaş- (s.439)
 yabilip yat-: 1. kapanıp kal-; 2.unutulup kal- (s.439)
 yabırılıp aşı-: yumulup yemek (s.439)
 yabırılıp kil-: yumulup gelmek (s.439)
 yabışıp çık-: (*kız*) düğünsüz ve gayri resmî olarak evlenmek (s.439)
 yabışıp tor-: (*elbise vb.*) yakış- (s.439)
 yabışıp yat-: yapışıp kal- (s.439)
 yabıştırap al-: (*kızı*) kaçırap al- (s.439)
 yavızlık eşle- (it-): kötülük işlemek (etmek) (s.440)
 yagalıy üt-: yakınından geçmek (s.440)
 yedre ırgıt-: kurşun gülle at- (s.440)
 yede çayır-: lâdes tutuş- (s.440)
 yazıp al-: yazıp al-, kopya etmek (s.440)
 yazıp bar-: devamlıca yazarak kaydetmek (s.440)
 yazıp bêtêr-: yazıp bitirmek (s.440)
 yazıp kuy-: yazıp koy- (s.440)
 yazmış koçagina taşla-: kendi kaderine terk edilmek (s.441)
 yazu tanı-: okuma yazma bilmek (s.441)
 yakaga yaka kil-: yaka yakaya gelmek (s.441)
 yakadan al-: yakadan tut- (s.441)
 yakasına yabış-, yakasınnan al-: yakasına yapış- (s.441)
 yaklap kal-: kurtar- (s.441)
 yakor' tüşêr-: demir at- (s.441)
 yakor'da tor-: demirlemek (s.441)

- yaktıdan kurk-: ışıktan kork- (s.442)
- yaktı dön'yaga kil-: parlak dünyaya gelmek, doğ- (s.442)
- yaktı kön kürsetme-: iyi gün göstermemek (s.442)
- yaktılık toy-: parlaklık duy- (s.442)
- yaktılık sip-: ışık serpmek (s.442)
- yaktırıp kit-: tebessüm etmek (s.442)
- yakın it- (kür-): yakın etmek (görmek) (s.442)
- yal it-: dinlenmek, istirahat etmek (s.442)
- yala yak-: iftira yak- (s.443)
- yalangaç kaldır-: çıplak bırak- (s.443)
- yalgan katıştır-: yalan kat- (s.443)
- yalganın tot-: yalanını açığa çıkar- (s.443)
- yalgış yulga kêr- (kit-): yanlış yola girmek (gitmek) (s.444)
- yalgışlık it- (êşle-, ciber-): yanlışlık etmek (işlemek), hata yap- (s.444)
- yalmap al-: ağız dolusu alıp yut- (s.444)
- yalmap kuy-: ağızına alıp bitirmek (s.444)
- yalt it-: 1. parla-, yaldırak ol-; 2. yaldızlan- (s.444)
- yalt itêp kit-: parlayıp çak- (s.444)
- yalt ittêr-: temizleyip yaldızla- (s.444)
- yalt-yolt it-: şimşekler çak- (s.444)
- yalt-yolt karan- (kara-): çakmak çakmak gözler ile bak- (s.445)
- yaltıravık yögêrt-: yaldızla- (s.445)
- yaltır-yoltır it- (kil-): dalga dalga parla- (s.445)
- yalçılık it-: ırgatlık etmek (s.445)
- yalıngıç tüş-: yalvarmaya gerek ol- (s.445)
- yam çap-: posta yolunda at koştur- (s.445)
- yaman têllen-: kötü konuş- (s.445)
- yamatın sat- (çıgar-): kötü ad yay- (s.445)
- yamau sal-: yama yap- (s.445)
- yem' bir-: güzellik vermek (s.446)
- yemên ciber- (kitêr-): güzelliğini yok etmek (gidermek) (s.446)
- yem'-tem tapma-: güzellik tat bulma-, lezzet alma- (s.446)
- yanda yört-: alıp götürmek (s.446)

- yanga kal-: sarf edilmemek (s.446)
yanga kaldır-: yanında bırak- (s.446)
yeneşe tınıç yeşe-: yan yana barış içinde yaşa- (s.447)
yeneşe kuy-: yan yana koy-, karşılaştır- (s.447)
yaraga toz sip-: yaraya tuz bas- (s.448)
yaraklı bul-: işe yarar ol-, uygun ol- (s.448)
yaraksız tap-: işe yararsız bul- (s.448)
yaraksızga çıkar-: iskartaya çıkar- (s.448)
yaraksız xelge kil-: işe yaramaz hâle gelmek, bozul- (s.448)
yaratıp bêtêrme-: pek sevmemek (s.448)
yardem it- (kürset-): yardım etmek (göstermek) (s.449)
yartı yulda kal-: yarı yolda kal- (s.450)
yartı canın al-: yarım canını al- (s.450)
yasın çık- (ukı-): yasin oku- (s.451)
yat kür- (it-): yabancı görmek (etmek) (s.451)
yetim kal-: yetim kal- (s.451)
yafrak koyıl-: yaprak yere düşmek (s.452)
yafrak yar-: yaprak çıkarmaya başla- (s.452)
yaxşı dip tap-: iyi diyip bul-, kanaat getirmek (s.452)
yaxşı süz bêlen iske al-: iyilikle an- (s.452)
yaxşılıknıñ kadêrên bêl-: iyiliğin kadrini bilmek (s.452)
yeşêl uram aç-: geniş imkân vermek (s.453)
yeşêrên sayla-: gizli seçmek (s.453)
yeşêrênêp yat-: gizlenip yat- (dur-) (s.453)
yeşê çık-: tamamlan- (s.454)
yeş'ke tıgıl-: ağlamaktan tıkan- (s.454)
yañagina mênêp töş-: tokat at- (s.455)
yañalık kêrt-: yenilik sok- (s.455)

E

- ebeklê uyna-: ebe oyunu oyna- (s.456)
evên suk-: kurutulmuş başak ve demetlerdeki ekin tanelerini ayır- (s.456)

- evênê yangan (kêşê) kêbêk yör-: ekini harmanı yanmış kişi gibi yürümek (s.456)
- evêş-tüvêş kitêr-: alışveriş yap- (s.456)
- evere bul-: avare ol- (s.457)
- evere it-: avare etmek (s.457)
- edep sakla-: edeple davran- (s.457)
- edepke kil- (utır): edebe gelmek, edeplenmek (s.457)
- edepke öyret-: edep öğretmek (s.457)
- ezêr bul-: hazır ol- (s.457)
- ezêr tor-: hazır dur- (s.457)
- ezêrlep kuy-: hazırlayıp koy- (s.457)
- ezêrlenêp kuy-: hazırlanıp koy- (s.457)
- eybet bul-: güzel ol- (s.457)
- eybetlep kuy-: güzelleştirip koy- (s.458)
- eylenêp kayt-: geri dönmek (s.458)
- eylenêp kara-: dönüp bak- (s.458)
- eylenêp kil-: gidip gelmek (s.458)
- eylenêp töş-: kat'î kararından dönmek (s.458)
- eylendêrêp al-: kuşatıp al- (s.458)
- eylendêrêp sal-: güreşte başın üstünden aşırıp vur- (s.458)
- eylen- tulgan-: bir yerde dolaş-, volta at- (s.458)
- eytêp bêtêr-: tamamen ifade etmek (s.458)
- eytêp yazdır-: dikte ettirmek, söyleyip yazdır- (s.458)
- eytêp bir-: ifade etmek (s.458)
- elle kêmlen bul-, elle kêmlen-: çok mağrur ol- (s.460)
- encê-mölcê kil-: göze hayâl meyâl gelmek (s.460)
- emanet it-: emanet etmek (s.460)
- emêr it-: emretmek (s.460)
- emelên tap-: çaresini bul- (s.460)
- ep it-: öp etmek (s.460)
- epper it-: âmin etmek, yemekten sonra Allahü Ekber demek (s.461)
- er işêttêr-: sitem etmek (s.461)
- erlê-birlê yör- (sugıl-): oraya buraya (*yardım dilenmek için*) yürümek, gidip gelmek (s.461)

erlep taşla-: donat-; azarla- (s.461)
 ersêzge ki-: iş elbisesi giymek (s.461)
 erem bul-: ziyan ol- (s.461)
 erem it-: ziyan etmek (s.461)
 eremge kit-: ziyana gitmek (s.461)
 erem-şerem it-: zarar (ziyan) etmek (s.461)
 esir al-: esir al- (s.462)
 esir it-: esir etmek (s.462)
 esirlêkke tōş-: esir düşmek (s.462)
 efsên ukı-: efsun oku-, sihir sözü oku- (s.462)
 eşekêlêk êşle-: pislik yap-, kötülük yap- (s.463)
 ecelê cit-: eceli yetmek (s.463)
 eñgame kor-: sohbet kur- (s.463)
 ehemiyet bir-: ehemmiyet vermek (s.463)

Ö

öyêr-öyêr yör-: sürü sürü yürümek (s.465)
 ölêşten êşle-: icara işlemek, payına işlemek (s.466)
 ömêt bagla-: ümit bağla- (s.467)
 ömêt it-: ümit etmek (s.467)
 önge kil-: kendine gelmek (s.467)
 önê kaç-: korkudan sesi kısıl- (s.467)
 önên al-: korkutup sesini kıştır- (s.467)
 önsêz kal-: sessiz kal- (s.467)
 örêp kabart-: üfleyip kabart- (s.467)
 örêp sündêr-: üfleyip söndürmek (s.467)
 öske al-: elbise satın al- (s.468)
 östêne bas-: tam üstüne bas- (s.468)
 öske çık-: yüze çık- (s.468)
 östên bul- (tor-): üstün ol- (dur-), yukarıda dur- (s.468)
 östên kal-: üstün (yukarıda) kal- (s.468)
 östênlek it-: üstünlük etmek (s.468)

östênlêk yör-: eşinin üstüne daha bir kadın ile yaşa- (s.468)

östen yöz-: sathî, seviyesiz (*mes. incelemek*) (s.469)

öf it-, öf-öf it-: (*çocuğu vb.*) çok şımart- (s.469)

öf-töf it-: üfürükçülük etmek (s.469)

Ü

ügêznê mögêzênnen êlektêr-: öküzü boynuzundan çekmek, işin can noktasını ele al- (s.471)

ügi it- (kür-): üvey evlât gibi görmek (s.471)

üz digenênde tor-: kendi dediğinde dur-, dediğim dedik demek (s.471)

üz it- (kür-): kendisinden bilmek, kendisine yakın görmek (s.471)

üzgertêp kor-: yeniden kur- (s.472)

üzênêkê it-: kendine mal etmek (s.472)

üzênêkên it-: kendi istediği gibi davran- (s.472)

üzlêgênnen ukı- (bêlê m al-): kendi kendine oku-, ilim tahsil etmek (s.472)

üzek özêl-: can üzölmek (s.473)

üzekke üt-: kalbe çok zarar tesir etmek (s.473)

ükêrêp ciber-: böğürüvermek (s.473)

üksêp yıla-: hıçkırıp ağla- (s.473)

üksêzlêkte yeşe-: anasız babasız yaşa- (s.473)

ükçe küter- (yaltırat-): çabuk kaç- (s.473)

ükçesêne bas-: ökçesine bas-, arkasından yetişmek (s.473)

ülêp yokla-: ölmüş gibi uyu- (s.473)

ülêp tor-: canı kadar sevmek (s.473)

ülêk cıyıl-: ölü doku birikmek (s.474)

ülê m yokısı bêlen yokla-: turşu gibi uyu- (s.474)

ülçep bir-: ölçüp vermek (s.474)

ülçep söyle-: ölçüp söylemek (s.474)

ület kır-: ölet salgın hastalık kır- (s.475)

üpke şêş-: göğüs zarı iltihaplan- (s.475)

üpke tot- (sakla-): kin tut- (s.475)

ür mên-: bayır çık- (s.475)

- ür yaula-: başarı kazan- (s.475)
 ürdek oçır-: yalan yay- (s.475)
 ürlê-kırlı sikêr-: aşağı yukarı sıçra- (s.475)
 ürmelep bar-: sürünerek var- (s.475)
 ürmelep yörê-: emeklemek (s.475)
 üre sikêr-: zıpla-, dik sıçra- (s.476)
 üre tor-: ayağa kalk- (s.476)
 ütke ti-: gönlüne dokun-; nasırına bas- (s.476)
 ütêp kêr-: geçip girmek (s.476)
 ütêp kit-: geçip gitmek (s.476)
 ütênêp sora-: çok rica etmek, yalvar- (s.476)
 üte kürên-: 1. saydamlaş-; 2. çok zayıfla- (s.477)
 üç al- (kaytar-): oç al- (s.477)
 üç it-: kin duy- (s.477)

C

- cavap al-: cevap al- (s.479)
 cavap bir-: cevap vermek (s.479)
 cavap kaytar-: cevap vermek (s.479)
 cavapka tart-: mahkemeye celp etmek (s.479)
 cavapka aptıra-: kolay cevap vermek (s.479)
 cavaplıktan kaç-: mesuliyetten (sorumluluktan) kaç- (s.479)
 cayın kitêr- (tap-): vaktini (imkânını) getirmek (bul-) (s.479)
 cayına (cayınnan) tor-: vaziyetine uygun ol- (s.479)
 cayga kil-: uygun hâle gelmek (s.479)
 cayga sal- (kitêr-): uygun hâle getirmek (s.479)
 can isebên al-: nüfus say- (s.480)
 can(ın) al-: can al- (s.480)
 can asra-: sıkıntılı yaşa- (s.480)
 can at-: can at- (s.480)
 can ayama-: cansiperâne çalış- (s.480)
 can bir-: can vermek (s.480)

- can kêbêk (kür-): canı gibi (görmek) (s.480)
- can kêrt-: can üflemek, nefes vermek (s.480)
- can kêr-: can girmek (s.480)
- can kıy- (kis-): can kıy- (s.480)
- can sakla-: can koru- (s.480)
- can sat-: can sat- (s.480)
- can tirge bat- (töş-): can tere bat- (s.480)
- can tirlêrê çık-: can teri çık- (s.480)
- can tın-: canı dinlenmek (kurtul-) (s.480)
- can tüz-: canı dayan- (s.480)
- can çık-: can çık- (s.480)
- can êrê-: affetmek (s.480)
- canga ti-: canına dokun- (s.480)
- canın al-: canını al- (s.480)
- canı kaya kuyarga bêlme-: çok cefa çekmek (s.480)
- cêbêp töş- (kit-): gevşemek (s.481)
- cêgên cêkke kitêr-: taşı gediğine koy- (s.481)
- cêlêgên korıt- (suir-): iliğini kemiğini kurut- (sömürmek) (s.481)
- cêlêkke töş- (üt-): iliğini kemiğini sızlat- (s.481)
- cêm-cêm it- (kil-): pırıl pırıl etmek (s.481)
- cên açu çık-: cinler başa çık- (cinleri tepesine çık-) (s.481)
- cên kaçır-: cini kov- (s.481)
- cênê kagıl-: cini vur- (çarp-) (s.481)
- cênêñ kilêş- (yara-): cinleri barış- (s.481)
- cênê çık-: cini çık- (s.481)
- cênên çıgar-: cinini çıkar- (s.481)
- cenaza ukı-: cenaze namazı kıl- (s.481)
- cêp aşla-: ip aşla- (s.482)
- cêp kat-: ip kat- (s.482)
- cêp sapla-: ipi iğneden geçirmek (s.482)
- cêp êrle-: ip eğirmek (s.482)
- cêp özerlêk te xel kalma-: ip ayırmaya bile hâli kalma-, güçsüzleşmek (s.482)
- cidê babasın tanıt-: yedi ceddini tanıt-, vur- (s.483)

- cidê babasına cit-: yedi ceddine yetmek, azarla- (s.483)
- cik kür-: sıkıntı görmek (s.483)
- cil aş-: yüzü yelden dolayı beneklenmek (s.483)
- cil al-: yel al- (s.483)
- cil isken yakka au-: yel esen tarafa dönmek (s.483)
- cil ku-: yel kov- (s.483)
- cilge oç-: yel alıp götürmek (s.483)
- cilge oçır-: rüzgâra vermek, yele vermek (s.483)
- cilbegey ciber-: düğmesiz bırak- (s.484)
- cilên başla-: gebeliği başla-, döllenmek (s.484)
- cilkege töş-: omzuna kon- (s.484)
- cilkesên kimêr-: başkasının sırtından geçinmek (s.484)
- cilkesênde tat-: yükü kendi omuzlarında hissetmek (s.484)
- cilken kiyer- (kor-): yelken aç- (s.484)
- ciltêretêp çıkar-: bir kimsenin elinden tutup dışarı çıkar- (s.485)
- cilfêr-cilfêr it- (kil-): yelpir yelpir etmek (gelmek) (s.485)
- cilfêr-cilfêr yör-: yepir yelpir yürümek (s.485)
- cil-yañgır tidêrme-: yel yağmur dokunma-, tenkit edilmemek, azarlanma- (s.485)
- cimêrêlêp uñ-: verimli ol-, ekin başakları eğilmek (s.485)
- cimêş bir-: meyve vermek, semere vermek (s.485)
- cinayet' östênde tot-: cinayet üstünde tut- (yakala-), cürmü meşhut yap-, suçüstü yap- (s.486)
- cir bile-: araziye sahip ol- (s.486)
- cir têtire-: yer titremek, zelzele ol- (s.486)
- cirge totaştır-: yere tutuştur- (s.486)
- cir astına (kuyunına) kêr-: yer altına (koynuna) girmek, ölmek (s.486)
- cir bêlen tigêzle-: yer ile yeksan etmek (s.486)
- cir tişêgêne kêrêrdey bul-: utançtan yere girmek (s.486)
- cir cimêrtêp yör-: çok gayret etmek (s.486)
- cirêne citkêr-: yerine getirmek, ulaştır-, tamamlama- (s.486)
- cir-kük bêtêrêp êzle-: her yerde ara- (s.486)
- citdi tös al-: ciddi şekil al- (s.487)
- citên yolık- (yolkı-): keten yol- (kökleme) (s.487)

- citeklep al-: yedekleyip al- (s.488)
citekçêlêk it-: önderlik (rehberlik, danışmanlık) etmek (s.488)
ciñ utırt-: yen dikmek (s.488)
ciñ sızgan-: kol (yen) sıva-, kolları sıva- (s.488)
ciñêl sulap ciber-: hafif nefeslenip kal- (s.489)
cık bul-: irsî hastalık bul- (uğra-) (s.490)
cırğa sal-: metni türküleştirmek (s.491)
cırın cırla-: (*kimin*) türküsünü söylemek (s.491)
cırılup yeşe-: ömrünü güzel yaşa- (s.491)
cebêr kür-: cebir (zorlama) görmek (s.491)
cebêr sal-: cebretmek, zorla- (s.491)
ceyêlêp kit-: yayılıp gitmek, şişmanla- (s.491)
ceyêlêp utır- (yat-): yayılıp otur- (yat-), hiçbir iş yapma- (s.491)
ceza bir-: ceza vermek (s.491)
cezaga tart-: cezaya çekmek (çarptır-) (s.491)
cezasın kür-: cezasını görmek (s.491)
cezalap ütêr-: cezalandırıp öldürmek (s.491)
ceyrep yat-: yayılıp yat- (s.492)
celêp it-: celbetmek (s.492)
cenlêk asra-: yırtıcı hayvan büyütmek (beslemek) (s.492)
cencal kuptar- (çıgar-): kavga kopar- (çıkar-) (s.492)
cerexetke toz sip-: yaraya tuz bas- (s.492)
cefa çik- (kür-): cefa çekmek, cefa görmek (s.492)
ceye tışına çigar-: parantez dışına çıkar- (s.493)
ceyeler aç-: parantezleri aç-, izah etmek (s.493)
ceyeü yörêp çik-: yaya yürümek (s.493)
cehennemge oç-: cehenneme gitmek (s.493)
cehennemge ciber-: cehenneme göndermek (s.493)
cör'et it-: cüret etmek (s.493)

H

- hava almaştır-: hava değiştirmek (s.494)

hava al-: hava al- (s.494)

hava açıl-: hava açıl- (s.494)

havaga küter- (oçır-): havaya yükseltmek (uçur-); *mec.* çok övmek (s.494)

havaga oç-: havaya uç-, çok sevinmek (s.494)

havaga asılınıp (êlênêp) kal-: havada asılıp kal- (s.494)

hay-xula-: hay huy sal- (s.494)

himmet it-: teşebbüs etmek, girişmek (s.494)

huştan yaz-: şuurunu kaybetmek, kendinden geçmek, bayıl- (s.495)

huşım-akılım kit-: aklım şuurum gitmek (s.495)

heves it-: heves etmek (s.495)

helak bul-: helâk ol- (s.495)

helak it-: helâk etmek (s.495)

helaketke oçra-: felâkete uğra- (s.495)

höcüm it- (yasa-): hücum etmek, hücum yap- (s.496)

Ek : 2

Kendi Anlamlarının Dışında Bir Anlamla Kullanılan Yardımcı Fiiller

Kendi Anlamları Dışında Bir Anlamla Kullanılan Yardımcı Fiiller		
Yardımcı Fiil	Anlamı	Adedi
aç-	aç-, düşür-, et-, acık-, saç-, çöz-, yap-	7
al-	edin-, çıkar-, et-, kavuş-, ver-, bul-, ol-, iç-, bil-, göster-, çek-, yap-, kazan-, aç-, tut-, an-, kısıtır-, say-	18
aşa- (aşat-)	et-, dağla-, döv-	3
at	et-	1
bagla-	duy-	1
bar-	çık-, kal-, yürüt-, geç-	4
bas- (basıl-, bastır-)	çek-, yap-, serinle-, ferahlandır-, gir-, gider-, doldur-, at-, bit-, koy-	10
bat-	dal-	1
bêldêr-	et-	1
bêt-	kısıl-	1
bir- (birme-)	er-, geç-, geçir-, eğme-, et-, at-, yen-, ver-	8
boz-	at-, yap-, as-	3
bul-	er-, et-, uğra-, sız-, ol-, kal-, dur-, gir-	8
cıy	gel-, yap-	2
ciber-	uzaklaştır-, boz-, köklen-, kaçır-, başla-, et-, kork-, bırak-, kal-	9
çeç-	dik-, ek-	2
çık- (çıgar-)	geç-, et-, kaldır-, bitir-, başar-, geçir-, kurtul-, ol-, oku-	9
êç-	bil-, oku-, çek-	3
êşle-	ol-, et-, yap-	3
eyt-	ada-, et-	2
it- (itme-)	bak-, koyma-, yaşa-, yap-, dön-, ol-, doldur-, sür-, çıkar-, bırak-, söyle-, edin-, çak-, duy-	14
kal- (kaldır-)	ol-, düş-, et-, kır-, tut-, dön-	6
kat-	ol-, kesil-, başlat-, at-, don-	5
kayt- (kaytar-)	ver-, çekil-	2
kêr-	gel-, yap-, gel-, değ-, yıkan-, düş-, kazan-	7
kêrt-	götür-, topla-, et-, üfle-, ver-	5
kêrt-	sok-, koy-, kaydet-	3
kıl-	yap-, et-	2
ki-	tak-	1
kil-	çık-, yap-, ol-, et-, at-, vur-, dokun-, açıl-, iste-, gir-, başla-, kal-, geç-	13
kit-	vur-, düş-, et-, gir-, dal-, ol-	6
kitêr	et-, koy-	2

kor-	yap-, koy-, yürüt-, at-	4
koy- (koyıl-)	yap-, dök-, düş-	3
kuy-	et-, bırak-, ver-, bitir-	4
küm-	boğ-	1
kür-	kazan-, et-, çek-, al-	4
kürset-	yap-, et-	2
küter- (küterêl-)	et-, art-, çık-, göster-, kaldır-, çıkar-, kaç-	7
oç- (oçır-)	yay-, ver-, git-	3
sal- (salın-)	koy-, çıkar-, vur-, yatır-, yap-, çek-, ver-, et-, bas-, at-, aç-, yapıştır-, söyle-, sok-	14
sat-	yap-, söyle-, yay-	3
sın-	bozul-	1
sızıl	ağar-	1
söyle	at-, çek-, konuş-	3
suk	kazan-, vur-, uğra-, çak-, dik-, ge-, çek-, oyna-, öldür-	9
tanı	ol-, bil-	2
tap-	et-	1
tapşır	ver-	1
tart	iç-, çek-, et-	3
taşla-	yap-	1
tayan-	koy-	1
têre-	diz-	1
ti- (tidêr-, tidêrtme-)	kondurma-, vur-, çarp-, dokun-	4
tib-	et-, boz-	2
tor-	ol-, geç-, et-, tut-, gel-	5
tot-	avla-, yap-, et-	3
töş	gel-, et-, getir-, dön-, kal-, sar-, üre-, duy-, ol-, çektir-, sark-, yakalan-, çekil-, toplan-, indir-, başla-, bit-, at-, kon-	19
ukı	ver-, kıl-, et-	3
utır	gel-, kal-, dik-, koy-, ettir-, çıkar-	6
uyna	yap-	1
uz	ol-	1
üt	et-	1
yasa	ver-, et-, çıkar-, bulun-, getir-, uydur-	6
yat	ol-, gel-, yapma-, dur-, kal-	5
yaz- (yazdır-)	ayır-, al-, ettir-, yazdır-, geç-	5
yıgıl	öp-	1
yom	kırp-	1
yör	git-, dolaş-, gez-, taşı-, dolaş-, götür-, et-	7

Ek : 3

Schönig'in *Hilfsverben im Tatarischen* Adlı Eserinde Yer Alan Yardımcı Fiiller*

al-	ciber-	kür-
başla-	cit-	sal-
bêl-	citkêr-	taşla-
bêt-	ırgıt-	tor-
bêtêr-	kal-	utır-
bir-	kit-	yat-
bul-	kuy-	yörê-

* Bold olarak yazılan “bêl-, bul-, kür-” yardımcı fiilleri hariç diğer tüm yardımcı fiiller Kerim Demirci'nin *Descriptive Verbs in Kazakh* adlı doktora tezinde de aynen kullanılmıştır.

Ek : 4

Poppe'un *Tatar Manuel* Adlı Eserinde Yer Alan Yardımcı Fiiller

al-
bar-
başla-
bêt-
bêtêr-
bir-
bul-
ciber-

cit-
citkêr-
çigar-
çık-
iç-
it-
kıl-

kil-
kit-
kuy-
tor-
tuy-
yat-
yaz-

Ek : 5

Zekiyev'in *Tatar Grammatikası I* Adlı Eserinde Yer Alan Yardımcı Fiiller

al-	çığ-	taşla-
at- (taşla-)	çıgar-	tor-
bar-	it-	töş-
başla-	kal-	utır-
bêt-	kara-	uz-
bêt-	kêr-	üt-
bêtêr-	kıl-	yasa-
bir-	kil-	yat-
bul-	kir-	yaz-
ciber-	kit-	yör-
cit-	kuy-	
citkêr-	sal-	

Ek : 6

Ganiyev'in *Törêkçe-Tatarça Sözlêk* Adlı Eserinde Yer Alan Yardımcı Fiiller

al-	çitkêr-	sal-
at-	çıg-	tay-
bar-	çıgar-	tor-
başla-	it-	töş-
bêt-	kal-	utır-
bêtêr-	kara-	uz-
bir-	kêr-	yat-
bir-	kıl-	yaz-
bul-	kil-	yör-
ciber-	kit-	
cit-	kuy-	

Ek : 7

Ganiyev'in *Tatarça-Törêkçe Sözlêk* Adlı Eserinde Yer Alan Yardımcı Fiiller
ve
Sözlükteki Kullanım Sayıları

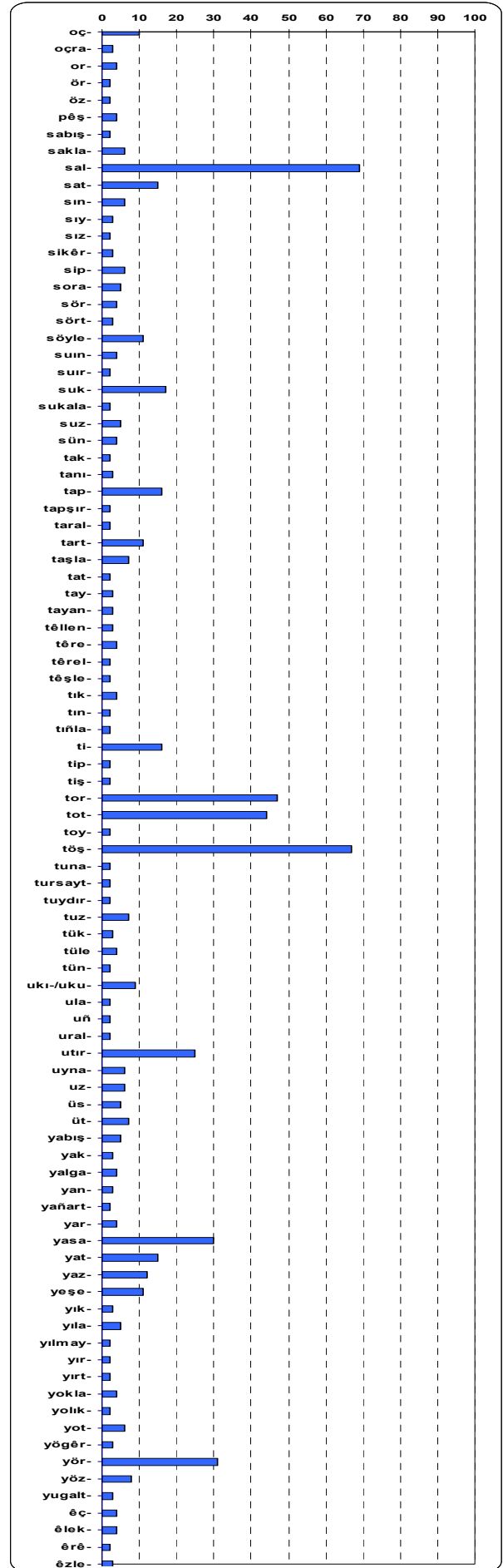
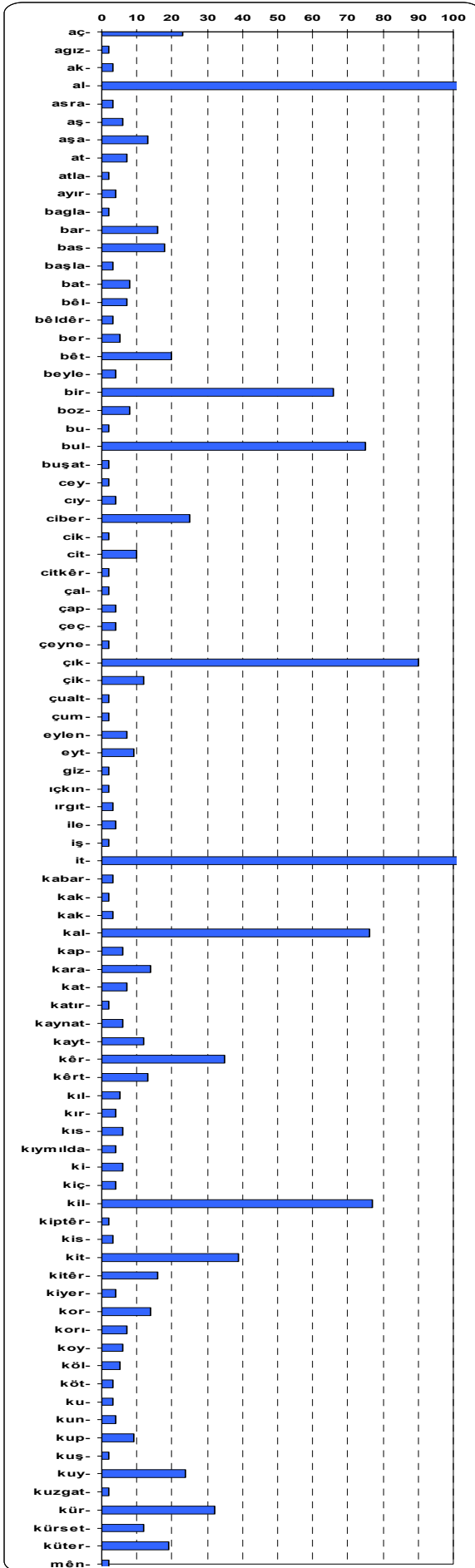
aç-	: 23	biyêt-	: 1	çualt-	: 2
adaş-	: 1	bolga-	: 1	çum-	: 2
agart-	: 1	bor-	: 1	çük-	: 1
agız-	: 2	boz-	: 8	êç-	: 4
ak-	: 3	bök-	: 1	êl-	: 1
aktar-	: 1	bu-	: 2	êlek-	: 4
al-	: 111	bul-	: 75	êlme-	: 1
alış-	: 1	buşa-	: 1	êrê-	: 2
almaştır-	: 1	buşat-	: 2	êrle-	: 1
aptıra-	: 1	buşayt-	: 1	eylen-	: 7
asılın-	: 1	buya-	: 1	eyt-	: 9
asra-	: 3	bül-	: 1	êzle-	: 3
aş-	: 6	cey-	: 2	giz-	: 2
aşa-	: 13	cılıt-	: 1	ıçkın-	: 2
aşla-	: 1	cırla-	: 1	ırgıt-	: 3
at-	: 7	cıy-	: 4	ırjayt-	: 1
atıl-	: 1	cıyıl-	: 1	i-	: 1
atın-	: 1	ciber-	: 25	ik-	: 1
atla-	: 2	cik-	: 2	ile-	: 4
atılındır-	: 1	cimêr-	: 1	imle-	: 1
au-	: 1	cit-	: 10	irêş-	: 1
ayama-	: 1	citkêr-	: 2	iskert-	: 1
ayır-	: 4	çakır-	: 1	isne-	: 1
bag-	: 1	çal-	: 2	iş-	: 2
bagla-	: 2	çap-	: 4	işêttêr-	: 1
bar-	: 16	çarla-	: 1	it-	: 235
bas-	: 18	çayır-	: 1	iz-	: 1
başla-	: 3	çayka-	: 1	kabar-	: 3
bat-	: 8	çeç-	: 4	kabız-	: 1
bêl-	: 7	çek-	: 1	kaç-	: 1
bêldêr-	: 3	çêrêt-	: 1	kak-	: 2
ber-	: 5	çeyne-	: 2	kak-	: 3
bêrkêt-	: 1	çık-	: 90	kakla-	: 1
bêt-	: 20	çigêr-	: 1	kal-	: 76
beyle-	: 4	çik-	: 12	kaltıra-	: 1
bile-	: 1	çilen-	: 1	kamaş-	: 1
bilgêle-	: 1	çişêl-	: 1	kamçıla-	: 1
bir-	: 66	çiyêrttêrme-	: 1	kap-	: 6

kaplan-	: 1	kuş-	: 2	sur-	: 2
kara-	: 14	kuy-	: 24	suk-	: 17
karşıla-	: 1	kuzgal-	: 1	sukala-	: 2
kaşı-	: 1	kuzgat-	: 2	sula-	: 1
kat-	: 7	kükre-	: 1	suz-	: 5
katır-	: 2	küm-	: 1	sün-	: 4
katıştır-	: 1	kür-	: 32	şakıldat-	: 1
kayır-	: 1	kürset-	: 12	şaltırat-	: 1
kaynat-	: 6	küter-	: 19	şaş-	: 1
kayra-	: 1	mayla-	: 1	şêş-	: 1
kayt-	: 12	mên-	: 2	şindêr-	: 1
kazan-	: 1	oç-	: 10	şomart-	: 1
kazı-	: 1	oçra-	: 3	şu-	: 1
kêr-	: 35	or-	: 4	tabın-	: 1
kêrêş-	: 1	ozat-	: 1	tak-	: 2
kêrt-	: 13	ozayt-	: 1	tal-	: 1
kıçıt-	: 1	ör-	: 2	talaş-	: 1
kıl-	: 5	öyret-	: 1	talkı-	: 1
kılan-	: 1	öz-	: 2	tanı-	: 3
kır-	: 4	özêl-	: 1	tap-	: 16
kıs-	: 6	pêş-	: 4	tapşır-	: 2
kıy-	: 1	poş-	: 1	tapta-	: 1
kıymılda-	: 4	sabış-	: 2	taral-	: 2
kız-	: 1	sakla-	: 6	taray-	: 1
kızart-	: 1	sal-	: 69	tart-	: 11
ki-	: 6	sana-	: 1	tartış-	: 1
kiç-	: 4	sapla-	: 1	taş-	: 1
kil-	: 77	sasıt-	: 1	taşla-	: 7
kimêr-	: 1	sat-	: 15	tat-	: 2
kiptêr-	: 2	sayla-	: 1	tay-	: 3
kis-	: 3	sayra-	: 1	tayan-	: 3
kit-	: 39	sêñ-	: 1	têk-	: 1
kitêr-	: 16	sêtle-	: 1	têllen-	: 3
kiyer-	: 4	sık-	: 1	têre-	: 4
kor-	: 14	sılta-	: 1	têrel-	: 2
korı-	: 7	sın-	: 6	têşle-	: 2
kostır-	: 1	sıy-	: 3	têt-	: 1
koy-	: 6	sıypa-	: 1	têtre-	: 1
köl-	: 5	sız-	: 2	tık-	: 4
köreştêr-	: 1	sızgan-	: 1	tın-	: 2
kört-	: 1	sikêr-	: 3	tıñla-	: 2
köt-	: 3	simêrt-	: 1	tırış-	: 1
köyle-	: 1	sip-	: 6	tırmala-	: 1
ku-	: 3	sora-	: 5	tırna-	: 1
kudır-	: 1	sör-	: 4	ti-	: 16
kuir-	: 1	sört-	: 3	tib-	: 1
kun-	: 4	söt-	: 1	tibret-	: 1
kup-	: 9	söyle-	: 11	tigêzle-	: 1
kurk-	: 1	suın-	: 4	tip-	: 2

tiş-	: 2	ura-	: 1	araklaştır-	: 1
tor-	: 47	ural-	: 2	yasa-	: 30
torgız-	: 1	urla-	: 1	yat-	: 15
tot-	: 44	urnaştır-	: 1	yaula-	: 1
totaştır-	: 1	urtaklaş-	: 1	yav-	: 1
totlık-	: 1	utır-	: 25	yaz-	: 12
toy-	: 2	uy-	: 1	yeşe-	: 11
töş-	: 67	uyla-	: 1	yeşêr-	: 1
tözê-	: 1	uyna-	: 6	yık-	: 3
tuna-	: 2	uz-	: 6	yıla-	: 5
turayt-	: 1	üs-	: 5	yılmay-	: 2
tursayt-	: 2	üt-	: 7	yır-	: 2
tutır-	: 1	ütên-	: 1	yırt-	: 2
tuydır-	: 2	ütêr-	: 1	yokla-	: 4
tuz-	: 7	vat-	: 1	yokma-	: 1
tük-	: 3	yabış-	: 5	yolık-	: 2
tüle	: 4	yak-	: 3	yom-	: 1
tün-	: 2	yala-	: 1	yomşar-	: 1
tüz-	: 1	yalga-	: 4	yot-	: 6
tüzet-	: 1	yaltırat-	: 1	yögêr-	: 3
ukı-/uku-	: 9	yama-	: 1	yör-	: 31
ula-	: 2	yan-	: 3	yöz-	: 8
uñ	: 2	yañart-	: 2	yugalt-	: 3
ur-	: 1	yar-	: 4		

Ek : 8

Tatarca-Türkçe Sözlük'te Yer Alan Yardımcı Fiillerin Kullanım Oranları

ÖZGEÇMİŞ

Murat UZUN, 01.03.1975 tarihinde Trabzon'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini Trabzon'da tamamladı. 1998 yılında Muğla Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü'nden mezun oldu. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı tarafından Tataristan'ın Yar Çallı şehrinde açılan Tatar-Türk Kız Lisesi'nde 1998–1999 yıllarında Türkçe öğretmeni olarak görev yaptı. 2001–2002 yıllarında, Tokat'ta başlayan askerlik görevini Mardin'de yedek subay öğretmen olarak tamamladı. Hâlen Rize Fen Lisesi'nde Türk Dili ve Edebiyatı öğretmeni olarak görev yapmakta olan Murat Uzun, orta derecede İngilizce bilmektedir.